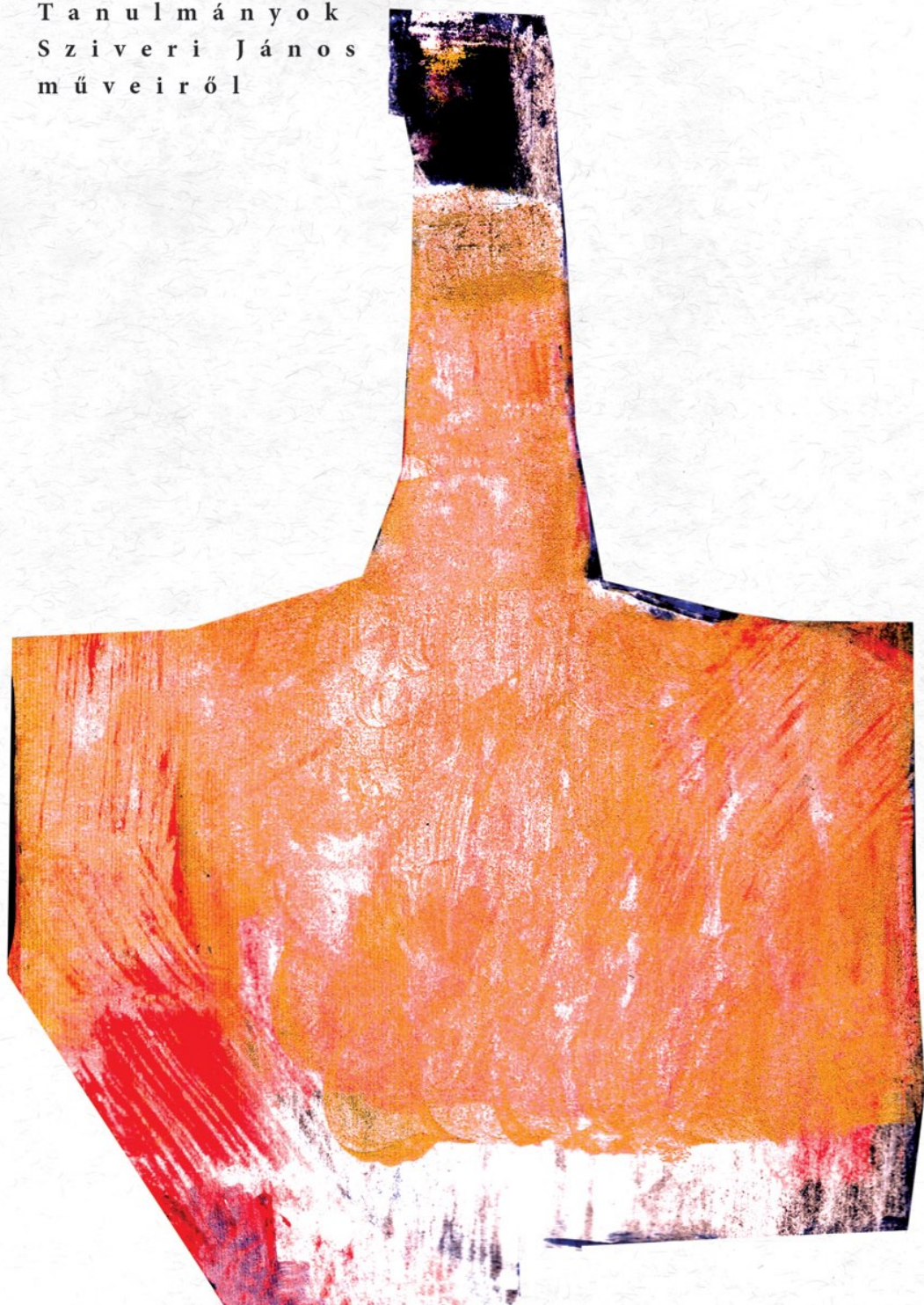

BAL-KÁNON

Tanulmányok
Sziveri János
műveiről

A kötet szerzői

Beke Ottó

Csányi Erzsébet

Csehy Zoltán

Ispánovics Csapó Julianna

Lábadi Lénárd

Lábadi Zsombor

Németh Zoltán

Novák Anikó

Roginer Oszkár

Samu János Vilmos

Slezák Lázár

Szabó Gábor

Virág Zoltán

BAL-KÁNON

OPUS KÖNYVEK 2.

Szerkesztette:
Csányi Erzsébet

A kiadást

Grad Novi Sad

Újvidék Város Művelődési Titkársága
és a

Magyar Tudományos Akadémia
támogatta

BAL-KÁNON

Tanulmányok
Sziveri János műveiről

Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Újvidék, 2015

TARTALOM

Előszó 7

TANULMÁNYOK

Lábadai Zsombor

SZABAD GYAKORLATOK ÉS ELLENHATÁSOK. 9

Szabó Gábor

ÁLOMPOLGÁROK TESZ-VESZ VÁROSBAN

Ideológiai rétegek Sziveri János és Petri György lírájában 21

Csehy Zoltán

3. 14. BUZI AZ USZODÁBAN

Homofóbia mint politikai allegória? – egy Sziveri-szonett
ambivalenciái 37

Németh Zoltán

HÁLÓZATELMÉLET, KÁNON, REGIONALITÁS

Sziveri János helyének hálózatelméleti értelmezése a kortárs
magyar irodalmi kánonban. 49

Csányi Erzsébet

SZIVERI ÉS POPA

Poétikai párhuzamok Sziveri János és Vasko Popa
költészetében. 61

Virág Zoltán

TÉRMODULÁCIÓK ÉS ANYAGMINTÁZATOK

Adalékok Sziveri János költészetéhez. 71

Roginer Oszkár

HOGYAN BORULT KI A PANNON FATEKNŐ FÜRDŐVIZE
AZ ASZFALTRA?

Sziveri János Újvidék-fragmentumai. 83

Ispánovics Csapó Julianna

FÉNYFORRÁSOK SZIVERI JÁNOS KÖLTÉSZETÉBEN

Bábel (1990, Budapest) 95

Lábadi Lénárd

„OTT TOLL, ITT KRÉTA”

Sziveri János korai verseinek és Ács Józsefről írott esszéjének
komparatív vizsgálata. 105

Slezák Lázár

LÉTALAPKERESÉSEK A METAMORFÓZISOK KÖLTÉSZETÉBEN

Az önmeghatározás mint új létalap megteremtése

Sziveri János lírájában 115

Samu János Vilmos

A BEOMLÓ EKSZTÁZIS SZUBJEKTUMA

Simon Grabovac verseinek nyelvfilozófiai horizontja

és kapcsolódása egy Sziveri-ciklushoz. 123

Beke Ottó

LÁTHATÓ ÉS HALLHATÓ MASZKOK 141

Csányi Erzsébet

BAL KÁNON A BALKÁNON

A Sziveri-recepció hurkai 159

Novák Anikó

SZIVERI-ÉRTELMEZÉSEK 167

ELŐSZÓ

Sziveri János 1954. március 25-én született Muzslyán, 1990. február 1-jén halt meg Budapesten. Sorsának topográfiájában a kivonulás, a hátat fordítás is jelen van, amivel arra figyelmeztet bennünket, hogy szolgaként az élet élhetetlen. Röpke harminchat éve elegendő volt arra, hogy ezt lényével és költészetével tömény szimbólummá növesse.

Az akkori intézményes hierarchia, a „bal kánon” viszont hosszú életűnek bizonyult, zavartalan működése nyomán a vajdasági magyar tudományosság még mindig nagy adósa Sziveri Jánosnak.

Törlesztésünk szórványos: civil szervezeti kezdeményezésként a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium adta ki 2008-ban Lábadi Zsombor Sziveri-monográfiáját *A lebegés iróniája* címmel.

Ehhez kíván csatlakozni a jelen kötet, szintén a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium kiadói műhelyéből.

A tanulmánygyűjteményben a vajdasági kutatók mellett helyet kapnak a szlovákiai és a magyarországi szerzők is, ami Sziveri egyetemes magyar irodalomban kivívott szerepének jelentőségére világít rá.

A kötet szerkesztőjének célja mindenekelőtt a hazai, vajdasági Sziveri-recepció fellendítése, a költői életmű adekvát beágyazása a vajdasági magyar irodalom történetébe, friss olvasatok gerjesztése, a költői szó lobogásához szükséges szabad szellemiség, levegő biztosítása. Mert Sziveri János lovának „patkója idevaló”, s amit kikapar a folszín alól, annak jelentésárnyalatai a mi szemünkben villódnak a legpazarabb fénytörésben – időszerűbben, mint bármikor.

Csányi Erzsébet

Lábadi Zsombor

SZABAD GYAKORLATOK ÉS ELLENHATÁSOK

*„Akkor tragikus volt mindez,
ma már inkább komikusnak hat az egész.”
„Atléták leszünk, rendteremtők.”*

(Sziveri János: termő félelem)

Sziveri művészetét meglehetősen nehéz lenne a kortárs kontextusok hatásmechanizmusainak figyelembevétele nélkül megközelíteni. Az életműbe írt intenzív önmegértés és egyéb személyes jelenségekörök jelenléte ugyanis olyan elmúlt eseményekből táplálkoznak, amelyek már mint az az életműből kölcsönvett első idézetből is jól kitűnik, egzisztenciális, poétikai, illetve történeti értelemben is dinamikusan változnak, megteremtve az emlékezés szabadságának lehetőségét.

A költő egyik utolsó összegző visszatekintése, amely egzisztenciájának látványos megtörése után kevesebb mint öt évvel készült el, azt bizonyítja, hogy az eltelt időszak például egyáltalán nem akadályozza meg abban, hogy a saját magára alkalmazott korábbi elvárásait módosítsa, átértékelje. Mindenesetre többféle értelemben is jelzésértékű, hogy Sziveri azon kevés kortárs művész közé tartozik, akinek életműve esetenként afféle kordokumentumként, botrányos kórképként is megállja a helyét, amelynek fontosabb kontextuális referenciái, ütközési pontjai részben elveszítették konkrét jelentőségüket, továbbműködő hatásuk azonban máig megmaradt.

Ezt az utólagos benyomást az is felerősítheti, hogy a Sziveri művészetére jellemző kollektív képzetek, ideológiai ellenpontok már saját társkontextusai számára is sokszor érthetetlennek, túlzottan provokatívnak bizonyultak. Az általa választott gesztusrendszer és az aktív rezisztencia provokatív egyedi jelzései nem álltak teljesen összhangban azzal az általános elképzeléssel, amely a korabeli vajdasági magyarság

helyzetéről kialakult a hatvanas évektől kezdődően. Nehéz lehetett ugyanis magyarázatot találni arra a zavarba ejtő jelenségre, hogy színre lépett egy olyan vajdasági magyar költő, aki (a Magyarországról nézve) látszólag kivételezett helyzetben működő szellemi közösség eszmei-politikai negatívumait jelenítette meg. Sziveri közéleti botrányt kiváltó írói működésének sajátos jelentősége ezért abból is kitűnik, hogy a nyolcvanas évektől kívülről talán kevésbé félreérthető módon nem tudta magát függetleníteni az (általa talán túl szigorúan megítélt) társadalmi-ideológiai kontextustól. A személyes konfrontáció mértéke azonban esetenként túlmutat az egyedi esetjellegen, mivel közvetve olyan általános struktúrák és hatalmi rendszerek meglétére is rávilágít, amelyek az önértelmezés mindenkori szabadságát teszik próbára. A kérdés mindenesetre önmagától adódik, hogy mennyire felel meg a szimbolikus valóságnak a szerző által képviselt kiállított imaginárius természetrajz a sokak által mintaképnek tekintett liberális szocialista országról, és az milyen módon kezdte ki a korabeli rendszer eszmei struktúráit. Ennek a szerteágazó közéleti problémakörnek a minden részletre kiterjedő tisztázása nélkül is kijelenthető viszont, hogy Sziveri sok tekintetben csupán azokat az elvárásokat kéri számon a korabeli művész társadalmat irányító tartományi kultúrpolitikán, melyeket a hatvanas évek aktivista beállítottságú művészei öelőtte is felvetettek. Sziveri fellépése már azért is kivételesen rendhagyó, mert részben korábbi gyakorlatelvű alapelvekhez nyúlt vissza, a vallomás és személyes elköteleződés következetes programjával. Bírálatainak élessége, puha kompromisszumra való képtelensége az előzmények miatt is összefüggésbe hozható az igazság melletti kiállással, annak a minimális morális imperativusnak a művészi helyeslésével, amely évtizedek óta jelen volt a vajdasági magyar közéletben, így természetesen már az *Új Symposion* folyóirat alapításakor is.¹

Sziveri nyolcvanas évekbeli költészetében, valamelyest módosult alakban, ám lényegében ugyanaz a hagyomány folytatódott, amely a hatvanas évektől hirdette a nyilvánosság előtti vallomástevés megújuló igényét. Sok szempontból hasonló törekvések fogalmazódnak meg nála is, mint a korábbi írói nemzedék tagjainál, ám a társa-

1 Bosnyák István: Csakugyan, van-e ma valamilyen értelme a vallomásnak? *Új Symposion*, 2. évfolyam, 18. szám.

dalmi-politikai kényszerek miatt ezek más módon jutnak kifejezésre. Elég sokatmondó és tünetjellegű például az a jelenség, amikor Sziveri vajdaságbeli közéleti kiszorítása után éppen a korlátozottabb írói szabadságáért sokszor kárhoztatott Magyarországon kap lehetőséget arra, hogy a jugoszláviai magyar közéleti állapotairól nyilatkozzon a nyolcvanas évek végén.² De az is szembetűnő, hogy a költő kötetei a nyolcvanas évek második felében már csak Magyarországon jelenhettek meg. Ezek a kölcsönös összefüggések természetesen vethetők fel ilyen ellentmondásosan, mert Sziveri habitusa miatt élete végéig következetesen tartotta magát ahhoz, hogy sem környezetét, sem magát nem kímélte meg attól, hogy mindig aktuális kontextustól függetlenül is hangoztassa az eszmei fősodortól eltérő véleményét.

Ez a megalkuvásra képtelen közéleti alapállás nagyon is emlékeztet arra a sokak által nagyra értékelt gerilla mentalitásra, amit a vajdasági értelmiségiek közül jó néhányan képviseltek a hatvanas években, Sziveri azonban mintha ezt az elvárást annál is komolyabban vette volna, mint amit korábban erről a kérdéstről mások előtte gondoltak. Az ő általa választott stratégia mindössze abban különbözött az eddigiektől, hogy a nyilvánvalóan létező ellentétet túlfeszítve vette célba a közéletet. Sziveri társadalmi verseinek radikalizálódó hangját éppen ezért az teszi elsősorban a korabeli kontextus szempontjából némileg ellentmondásossá és sajátosává, hogy a rajta eluralkodó művészi aktivizmus révén közvetlenül is megszólíthatóvá teszi azokat a közéleti regisztereket, amelyek némileg háttérbe szorultak a hetvenes évek művészi formalizmusa miatt. Az elhallgatott és perifériára szorult tartalmak térnek vissza nála olykor tárgyiasultabb, máskor pedig igencsak torzított formában. Ennek a lélektani-traumatikus elemnek a fokozódó jelentősége Sziveri életművének kontextusában semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, hiszen az átmenetileg félreszorított társadalmi jelenségek más alakban való visszatérésétől egyetlen társadalmi képlet sem mentesülhet egészen, legyen szó akármilyen szabadságfokú közegről.³

2 L. A *forrásvizek barbársága* (A kérdező: Keresztury Tibor). In *Sziveri János művei*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. 391–414.

3 L. az elmélet kifejtését részletesebben Žižek, Slavoj: *The sublime object of ideology*. London, Verso, 1989.

A líra aktualizálásának rendszerkritikai összefüggéseivel Sziveri képes azokat a társadalmi mechanizmusokat is láthatóvá tenni, amelyek a szabadság mindenkori látszólagosságára mutatnak rá. A vele szemben fellépő retorziók keltette módszeres bünbakkeresés például olyan társadalmi háttér előtt folyik, amelynek résztvevői tevőlegesen nem tudnak vagy nem akarnak beavatkozni a művészi lefokozás és az egzisztenciális ellehetetlenülés felé tartó eseményekbe. A renitens és ideológiailag elhajló művésszel szembeni tiltás vagy semmibevétel következményeként kialakuló páriálét pedig olyan képtelen helyzetet teremtett – amikor a legnagyobb nélkülözés idején – Sziveri szinte egyedüli intézményes támogatójaként a szabadkai rendező, Ljubiša Ristić lép fel, aki Bosnyák István szavaival élve nemcsak a művészt, hanem az embert is meglátta Sziveriben, még akkor is, ha kettejük életfilozófiája között nem sok egyéb szemléleti párhuzamot fedezhetünk fel.⁴

A helyi kultúrpolitikai hatalommal szembehelyezkedő gesztusai mögött meghúzódó elkötelezett meggyőződés autentikus megléte inkább azt az értelmezést erősíti, hogy a Lukács György-i dilemma a művészi etika és taktika közötti választásról⁵, amely az *Új Symposion* bizonyos köreit visszatérően foglalkoztatta, és a 80-as évek elején ismét csak felmerült, Sziveri számára mégsem jelentett valóságos döntési helyzetet. Ő maga ugyanis a nyolcvanas években, már a folyóirat főszerkesztésének idején, olyan szigorú etikai alapállást hirdetett meg, amely a morális szempontok mellett a taktika szerepének alig tulajdonított különösebb jelentőséget. Ez jól látszik abból is, hogy semmilyen elképzelést nem tudott elfogadni, amely felülről irányítva, ideológiailag kikényszerített lett volna. Ezek a közéleti pozíciók számára nem bizonyultak meghatározó referenciális pontoknak, hiszen nem volt hajlandó engedni a művészi elképzeléseiből, s került mindenféle intézményes ideológiai igazolást. Ezek után természetszerű módon előállt az a helyzet, amikor a Sziveri által képviselt moralizáló versbeszéd hatókörét a társadalom szinte minden szintjére kiterjesztette. Ehhez hozzávehetjük még, hogy a hatalmi ideológia elől elzárt imaginárius menedékhelyek, szabadságszigetek (periférián élők, vendég-

4 L. erről a Sziveri betegsége idején készült visszaemlékezéseket. I. m. 403.

5 Lukács György: *Taktika és etika*. Új Symposion, 1965. 1. évfolyam, 1. szám.

munkások, vidéki különcök megjelenítése), amelyek a kor bizonyos írói számára nyújtottak viszonyítási pontokat, költői lehetőségként Sziveri számára egyáltalán nem bizonyultak vonzóknak. A társadalom zavarai az ő elképzelése szerint az általános amorális antagonizmusból táplálkoznak, amely a közösség egészét érinti, függetlenül attól, hogy a társadalom melyik szegletéhez tartoznak.

Mindezek a közéleti felismerések Sziverit arra ösztönözték, hogy a szimbolikus hatalmi gépezettel felvegye a küzdelmet. Az egyéniség autonómiájának szellemi alapjait romboló elnyomás nemcsak az intézmények szintjén jelenik meg nála (mintegy a foucault-i hatalmi gépezet működésmódját és struktúráját leképezve), hanem a társadalmi gyakorlatok, hétköznapi működésmódok folyamatait is áthatják. A szembenállás, az ellenhatás képletei ugyanakkor már Sziveri korai költészetében is megtalálhatók, ahol a versek szereplője a legnagyobb egzisztenciális megpróbáltatások idején sem mond le az állandó testi-szellemi készenlétről, fegyelmezett összpontosításról, valamint a művészi beavatkozás aktív és passzív formáiról. A Sziverinél megfogalmazódó hangsúlyos igény, amely a generációs meghatározottságot éppúgy elveti, mint a hatalom ideológiai felügyeletét, részben azzal is összefügg nála, hogy a közösségi-társadalmi szektásodásban a szabadság nagyon erős korlátozását látja.⁶

A hatalomnak vagy egyéb ideológiai közösségnek való alávettség a védekező funkciók és tudatóságok igényét teremtik meg Sziveri költészetében, amelyek részben a tudatos aszketikus készletet, másrészt pedig a hiperszenzibilitás, társadalmi túlérzékenység kifejlődését is magukkal hozzák. Ezek az egymás hatásait kölcsönösen gyengítő, destruáló elemek játszottak közre abban is, hogy a Sziveri által megtapasztalt páriálétnak mind a testi, mind a szellemi vetületei egyformán fontosak. Ez kifejezésre jut az örökös önfegyelem kiküzdésében is, amelynek egyformán fontos összetevői a személyiséggyakorlatok profán és szimbolikus helyszínei. A Sziveri művészi praxisára jellemző atlétikusság/akrobatikusság és a rendteremtés belső szükséglete is gyakran ennek a kettősségnek tulajdonítható („Atléták leszünk, rendteremtők.” – *termő félelem*).

6 L. uo.

Éntechnikák és társadalmi önszabályozás

Az életművébe írt énképek kiléte szorosan összefügg azzal az önszabályozó mechanizmussal, amely a külső, destruáló hatásokat mindenképpen távol akarja tartani az autonómnak vélt személyiségtől. Ez a testi-szellemi-tudati törekvés esetenként a megszelídítés, máskor az aszkézis, helyenként pedig a szelleműzés szimbolikus alakjában tér vissza. Sziveri szubjektuma érthetően mindenekelőtt azokon a külső erőkön próbál meg úrrá lenni, amelyek saját felfogása szerint identitását leginkább veszélyeztetik. A küzdelem gyakran belső szintérre helyeződik át, ilyenkor a lélekben és a szellemiekben is visszatükröződik az anarchikus állapot, ami a személyiséget körülveszi, sakkban tartja.

Sziveri költészetében kezdettől előfordulnak az önmegfigyelés és kontroll erőteljes jelzései, de igazán az éberség és a figyelem állapotleírásainak extrém megnyilvánulásai akkor érik el csúcspontjukat, amikor valóságos napi gyakorlattá, radikális programmá válik a fájdalom és a szenvedés megtapasztalása. A helyzet abszurd voltát az fejezi ki legjobban, amikor azt tapasztaljuk, hogy szimbolikus vagy valós erőszak mintegy a művészi performativitás legfontosabb motivációjává válik. Ilyenkor a szubjektumnak nincs más választása, mint az, hogy a saját belső tereit, rejtett topológiáját közszemlére tegye. E lelki dinamikát egyfajta szükségszerű *pszichoatletikaként* is elképzelhetjük⁷, ami a veszélyekkel való felfokozott szembenézést és az élet kegyetlenségeivel dacoló életformát egyaránt képes a maga szempontjából előhívni. A szubjektumra leselkedő erőszakosság egyszerre jelenik meg a személyiség szomatikus és szimbolikus szintjein, s annak alakításán többféle módon is mély nyomot hagy, hiszen radikális önformálási rítusok és szimbolikus cselekvések formáját is magára ölti.

Sziveri költészetében a *Hidegpróba* kötettől jelentkező egzisztenciális stressztűrések, egzisztenciális töréskeresztek a létezés küzdőtér jellegéből kifolyólag állandó létfenyegetettséget jelentenek. A Sziverire jellemző harcias gesztusok egyfajta olyan önvédelmi mechanizmus-

7 Peter Sloterdijk német filozófus fogalma, amellyel az életgyakorlatok egyik jellegzetes művészi artikulációjára utal. In Sloterdijk, Peter: *You must change your life. On anthropocentrism*. Cambridge, Polity Press, 2013.

ra épülnek rá, amely a struktúrák határozott elutasításának vágyával találkozik. Ez a gyakorlat, a kontaminált kollektív képzetek egyöntetű elutasítása miatt, gyakran az őt körülvevő világ ösztönös birtokbavételére lát egyedüli lehetőséget. Aszketikus életvezetése először a kitzasztott barbár képében testesül meg, majd később a távoli menedék helyeket, az elvonulás zónáit (pusztaság, sivatag) elhagyva olyan helyeken találja magát (gyár, lokál, kórház), ahol paradox módon a szubjektuma még kevesebb kapaszkodót talál. A társadalmi szerveződések anomáliái emiatt állandó elidegenítő hatásoknak a kiváltó okai, amely miatt az irracionális energiák, a státusztagadás és a rombolás metaforikus gesztusai mindenütt jelenvalóvá válnak.

Sziveri totális költői praxisa egyaránt hat a létezés alsóbb és felsőbbnek vélt régióira. Mivel ezek szorosán összetartoznak nála, a torz kollektív tudattalan szférái – rossz társadalmi beidegződések, lidérces szenvedélyek, groteszk rítusok alakjában – helyenként egyáltalán nem különböztethetők meg az emelkedettnek hitt lelki-szellemi szintektől, ahol ugyanúgy az antagonisztikus formák ösztönös tényérése figyelhető meg. Ez a kiélezett dialektika azzal a következménnyel jár, hogy Sziveri költészetében kialakulnak azok az automatizmusok, amelyek a sokszor a hisztérikus *túlreagálás* következtében állandó poétikai kényszerré lépnek elő. Jól szemlélteti e törekvést például a versekben a rímek válaszoló, közvetlen beavatkozásra kihagyezett dinamikája (ki is vagyok / riadt civil aki magából mindent kiír – *Bábjáték*). Ugyanakkor a hatalommal szemben fellépő, szubverzív személyiség ironikus-dialektikus ellenpólusa sem mentesül az ellentmondásoktól, például előfordul olyan költeménye is Sziverinek, melyben a szintézis negatív alapjai inkább a meghatározatlan hiperbolikus gesztusok, mint a szellem kiteljesedése felé mutatnak (Kanalam minden lében. / Vallok a magam nevében / Verem is a mellem: úgy hívnak szellem – *A szellem beidézése*).

Sziveri lírájának szubjektumát olyan erős költői énnel is felfoghatjuk, akire egészen jól ráillik az a leírás, amelyet Harold Bloom híres hatásiszony-elméletében⁸ fogalmazott meg. Többek között erre utal például az aszketikus temperamentuma, ami elsősorban a végsőkig vitt

8 Harold Bloom: *The anxiety of influence. The theory of poetry*. 2. edition. Oxford, Oxford University Press, 1997.

puritanizmusban, a nullapontok rögeszmés keresésében, a társadalmi behódolásra való képtelenségben mutatkozik meg (A hiány az egyetlen tulajdon – *Rákrománc*). Sziveri magatartása ennek megfelelően a *late commer* anakronisztikus alakját idézi, aki nem akar engedelmesskedni a kor szellemének, s így önként lemond a könnyen szerzett társadalmi dicsőségről. Ideológiailag üldözött költőként egzisztenciális értelemben egyáltalán nincs veszítenivalója, hiszen lemond az anyagi javakról és a számára érdektelen társadalmi státuszról. Sziveri is él a negatív szublimáció (ellenszublimálás) módszerével, ez ugyanis a szenzibilitás és az ideológiakritika hatékonyságát egyaránt fokozza. Nélkülözhetetlen dimenziója gondolkodásának a társadalmi diszkontinuitásra, köztességre és antitézisre való következetes beállítódás. Olyan művésztipus karakteres képviselője, aki mások hibáját használja ki azzal, hogy megfosztja őket a hamis szimbolikumtól (amit egyébként az említett jelenségkör szempontjából szintén meghatározó lelki-szellemi vonásnak tekintett Harold Bloom is).

A költő fóbiái: a „kritikus tömeg”

A művészi *clinamen*, amit az amerikai irodalomkritikus szintén az erős költők kiváltsága közé sorolt, a költői eltérítés formáját ölti Sziverinél. Különösen érdekes ebből a nézőpontból József Attila művészetének recepciója, annál is inkább, mert Sziveri egészen sajátos módon viszonyul a költői előd életművének bizonyos részéhez. Visszaemlékezésében maga is párhuzamba állítja kettejük élettörténetét, hangsúlyozva, hogy mindketten megtapasztalták a földi poklot a szenvedés egzisztenciális és poétikai értelemében is.⁹ A *Dia-dalok* kötettől jelentkező kétségkívül jelen lévő hatás azonban korántsem egyirányú és pusztán afirmáló jellegű, hiszen Sziveri dekonstrukciós eljárásai éppen arra irányulnak, hogy a befogadott szövegek ideológiai üzenetét semlegesítsék, politikai tartalmát jelentősen átdolgozzák.

Az *Álompolgárok* című vers például ironikus reminiszcenciának is beillik, miután a *Tiszta szívvel* világának mostohagyermeki pozícióját

9 L. A *forrásvizek barbársága* (A kérdező: Keresztury Tibor). In *Sziveri János művei*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011. 405.

írja teljesen felül azzal, hogy groteszk módon a származás tagadásának radikális hangúlyait a társadalmi képletek uniformizáló kollektív jelentéseire cseréli fel, s ezzel retorikailag kioltja a közösségi lázadás radikális egyéni gesztusait: „nekünk a munka is pihenés / nekünk ha nincs akkor is van / nekünk anyánk a közigazgatás / és társadalmi tulajdon az apánk.” Másutt a kollektív imagináció szocreál mintái bizonyultak teljesen használhatatlannak, Sziveri ezúttal is a nyelv performatív erejét használja fel az ideológiai üzenet semlegesítésére: „szocrealista ámítás fásítás és ásítás”. A társadalmi hatás visszautasítása a derús karneválemélet jelenkori körülményekre való alkalmazásának hiábavalóságáról, az optimista reprezentáció ilyenfajta közösségi érvényességének elvetéséről is tanúskodik. Sziveri szempontrendszere József Attilával ellentétben, szigorúan véve felülvizsgáló, eszmekritikus marad. A bennszülött mozgalmár költő szerepe elfogadhatatlan számára, a társadalmi struktúrák inkább ellenérzést keltenek benne, ennél fogva a szabadság elementáris korlátozásának tartja őket (struktúrák / rendszerek foglyai vagyunk).

Sziveri közlésmódjában rendkívül fontos szerepe van a közéleti diagnózis felállításának. A társadalom mint rosszul működő gépezet többször is általános létértelmező metaforaként szerepel (Fordul a tömeg / szervezeti fantom / agy lendkereke – *Próféciaék*). A tömeg a legkevésbé sem produktív, világot meghatározni képes önálló erőként vesz részt a jelentés létrehozásában, inkább egyfajta groteszk uniformizáltság keretei között kap helyet mint a megidézett korrajz passzív eleme: „megtartanám a véleményemet / de már nem lehet: satufejűek ülnek kelnek mindenütt / s csavarra járnak a satufejek – *A Couleur lokálban*). A hely szellemének romantikus mozgalmi aurája itt teljesen szertefoszlik, helyére a céltalan ipari létfantázia lép, a marxizmus elcsépelet ideológiai frázisai fokról fokra elveszítik kapcsolatukat a valósággal, s céltalan irányelvekben öltének testet (Itt a vérgyár / a nyár vakmelegében. / A levegőben füst és korom / a forgótöke – *Testcsele*). Az elidegenítés megszüntetésének forradalmi retorikája önmaga ellentétébe vált át, értelmetlen, üres szólalomokká degradálódik, végül az animális ösztönök tudattalanjába merül: „ez a harc lesz a végső / ez a lépcső / ez a lépcsőzetes arc / legyen ez az arc a legvégső harc / mennyi süket duma ketten / legalább részlegesen /

egymást hogy megértsék / vijjogunk mint a vércsék – *Vércse-rét*). Sziveri költészetének ezek olyan lexikális vészjelző elemei, melyek a poétikai és egzisztenciális értelemben is meghatározónak tekinthető tisztázó személyes vallomás alapjait rendítik meg, s végül mintegy a létezés megújításának, öfenntartásának képessége kerül veszélybe (ítélet lett a hitt élet s aki vall / se lát se hall / az idő megállt nem remél vércserét / kifosztva végleg a *Vércse-rét* – *Vércse-rét*).

A tömeg alakja Sziveri költészetében nélkülöz mindenféle produktív kapcsolódási pontot, így nem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek az egyes eszmerendszerek által az élet központi részének tekintett munkafolyamatok elvégzését könnyítenék meg, sem pedig olyan pozitív ideológiai töltettel, ami működtetni tudná a kollektív alakzatokat. Mindaz, ami ezek után a végsőig lecsupaszított valóságból pótlékként egzisztál, csupán az osztályharc jelképeinek általános ontológiai zavarairól árulkodik (sarló end kalapács / életem felemás / belépek és kilépek / néha meghalok / néha meg élek – *Punktum*).

18

A tömegkultúra fogalmát Sziveri művészete megfosztja kortárs jelentésétől, identitását a valóságban mindenütt létezőnek (ugyanakkor tudatilag semmisnek, leegyszerűsítőnek) és szimbolikusan redukálnak mutatja. Ezzel csaknem teljesen megfosztja attól a lehetőségtől, hogy aktív önazonosságot formáló Másikként számoljon vele.¹⁰ Írói habitusát a tömegiszony lélektana többirányúan deformálja. Egyrészt mivel elutasítja a tömegkultúra ideológiailag is fertőzött tartalmait, eleve destruktívan vagy csak ironikusan képes vele viszonyba kerülni, másrészt pedig olyan ellenművészetet alakít ki, amely ezeknek a hatásoknak az életvilágbeli megnyilvánulásait próbálja meg hatástalanítani.

Különösen sokatmondó így az is, hogy a tömegek lélektani fixációinak, rögeszméinek szellemileg-lélektanilag motivált képzeiteihez olyan társas hangalakzatok is csatlakoznak, amelyek a tömeg keltette zaj, nyelvi zűrzavar agresszív mintázatait erősítik fel Sziveri ironikus mozgalmi verseiben. A mozgalmi műfajú alkalmazott líra

10 L. erről például Lutz Musner: *Die intellektuellen und die Massenphobie* című áttekintő tanulmányát, amelyben a tömegiszony értelmiségi típusait és történeti előzményeit ismerteti. In *Revue d'Allemagne et des Pays de langue allemande* T. 40, 2008. 3. 353–365.

szempontjából rendkívül fontos versben például a költőre lelki-idegtani értelemben is zavarólag hatnak a környezet ismétlődő gépi hangjai, ami a traumatikus folyamatok egyik fontos kiváltó oka: „Jellegtelenül berreg / mint a traktor / ez is valami természet / fölötti faktor / Csatog a tárcsatüdő / kozmásodik a szántás / legelőt eke ékít / arcomat idült rángás – *Traktoros vers*).

A költői hatás említett dekonstrukciójának egyik mintapéldája Sziveri lírájában a *Memóriajáték J. A.-val* című versparódia. A költemény kezdőbetűi József Attilára utalnak, akinek versvilágát idézi meg a satirikus szólam, ám elsősorban nem képszerűen, a konkrét jelenségek szintjén, hanem egyszerű nyelvi visszhangként jelöl ki célba vett eszmei referenciapontokat:

*remember Attila remember
aki nem ismer nem ember
szakállá kender
remember Attila remember*

*A reproletár nem medítál
újra eloszt magára lel ha magára talál
prae vagy post*

A hagyományos munkásdalok dinamikus mintázatait, hangképleteit a vers úgy alakítja át, hogy azokat közösségi értelemben is torzítja, értelmileg degradálja, majd a megidézett gyermekmondóka szürreális világába számúzi. A szöveg az üres jelszavakra egyszerűsödő ideológiai képletek eszmei értékét, társadalmi hatókörét ironikus megvilágításba helyezi; a parodizált tömeglíra egy számára életidegen kontextusba kerül át, ahol nyilvánvalóan nem kaphatja vissza eredeti eszmei rendeltetését, hiszen ténylegesen nincs már mögötte a közéleti teljesítmény produktív szellemi háttere. A társadalmi üzenet pedagógiai hatását a vers befejezése zárja ki, hiszen a munkásköltő személyén keresztül a tömeglírával folytatott párbeszéd lehetőségét a művészi hatás és ellenhatás személyes összefüggéseire viszi át:

*szállni a nemléttel vitába
minek hogy hasztalan perelj
rajtad a sor Attila – emelj.*

A retorikai hatás és ellenhatás kérdése ezen a ponton azonban olyan horizontba helyeződik, ahol a karakteres költői személyiségek között kialakul az a sajátos lelki-tudati egymásrautaltság, amely jócskán túlmutat a konkrét szövegbeli összefüggéseken, egy olyan szféra felé, amelynek hősei a hatásiszony terhétől megszabadulva a nagy szavak és tettek helyett a közös gesztusok példaszerűen áthagyományozott jelentőségére figyelmeztetnek.

Irodalom

Bosnyák István: *Csakugyan, van-e ma valamilyen értelme a vallomásnak?* Új Symposion, 2. évfolyam, 18. szám.

Musner, Lutz: *Die intellektuellen und die Massenphobie*. In Revue d'Allemagne et des Pays de langue allemande T. 40, 2008. 3. 353-365.

Sloterdijk, Peter: *You must change your life. On anthropocentrism*. Cambridge, Polity Press, 2013.

Sziveri János művei. Szerk. Reményi József Tamás. Budapest, Gondolat Kiadó, 2011.

Žižek, Slavoj: *The sublime object of ideology*. London, Verso, 1989.

Szabó Gábor

ÁLOMPOLGÁROK TESZ-VESZ VÁROSBAN

Ideológiai rétegek
Sziveri János és Petri György lírájában

*„minket az öröm igazgat és elkerül
a bánat”*

(Sziveri János: Álompolgárok)

Petri György és Sziveri János költészetének, poétikai eszköztáruk módosulásainak érdemi és sok szempontú összevetése nyilvánvalóan meghaladja egy rövid értekezés kereteit. A következőkben ezért csupán a két életmű egy olyan metszéspontját fogom érinteni, amelyet első megfogalmazásban az *ideológiai jelenlét* kifejezéssel lehetne összefoglalni – a fogalom mindkét jelentéstartományának értelmében. Egyrészt azt az ideológiai potenciált igyekszem tehát körüljárni, ami a versek különböző poétikai rétegeiben képződik meg, illetőleg ezzel összefüggésben értelmezni a versek betagozódását a keletkezésüket meghatározó ideológiai térbe. Mindehhez viszont alighanem érdemes előljáróban a két pályakezdés bizonyos szemléleti sajátosságait érintő, többé-kevésbé talán közismert párhuzamosságait rögzíteni, amelyek majd a költői gyakorlat erővonalainak későbbi alakulása során egyre inkább az ideologicitás terében találkoznak.

A költőszerep és a költészet megismerő funkciójának eltökélt vizsgálata, ami a nyelvi anyag harcias fegyverhordozóként történő felhasználásával párosult, a versírást már mindkét életmű kezdetén intellektuális programként is láthatóvá tette. A pályakezdő Sziveriről és Petriről írott szövegek szinte mindegyike kiemeli ezt a fajta tudatosságot, a versírás racionálisan uralt műveletként történő kezelését.

Szövegeik modalitását legtöbbször az analitikus józanság meglehetősen kiábrándult szólama intonálja, ami a metafizikai egészelvűségek-től történő fokozatos távolodást és ezzel együtt az ismeretelméleti kételey szorongását is verseik világába csempészte. Nem meglepő, hogy a megszólalásnak ez a módja, a módszeres székszis retorikája kellőképpen provokatívnak bizonyult egy olyan ideológiai térben, amely az efféle kérdéseket csupán hatalmpolitikai dimenzióban volt képes értelmezni. Sziveri és Petri ezzel is számot vető lírája a magánélet, a politika és a történelem mindennapi, ám érzékeny intenzív megélésének metszéspontjában fókuszálta a költői személyiséget, és alakította a versekben megszólaló hangot, kettős támadást intézve az esztétikum politikája (amennyiben a megnyugtatóan emelkedett költői témák helyett az alávett szubjektum csip-csup ügyeit poetizálták) és a politikai etikett kodifikált rendje ellen. (Hiszen mégiscsak tiszteletlenség mindenféle tisztázatlan eszmeiségű versekkel megzavarni a kultúra és a társadalom nyugodalmas állóvizét, ugyebár.)

22
 Első köteteiben mindkét költő a terek bonyolult architektúrájának bemérésén keresztül kísérelte meg rögzíteni a lehetséges ismeretelméleti perspektívákat, a geometrikus képalkotás, a látvány mértani szimbólumokban történő hasonló ábrázolása talán csak az ezt reprezentáló költői szerepfelfogás tekintetében mutat némiképp eltérő szemléleti irányultságot. Míg ugyanis a *Szabad gyakorlatok* költője számára a „költészet hidat ver a költő és az emberi létezés között”, azaz a léttapasztalat valódi hordozójaként mint abszolútum tételeződik¹, addig Petri már a *Belső beszéd* című versében a lét és a vers metaforájaként egyképp érthető *labirintus* gyalázatos otthonosságáról beszél, ahol a kaotikussá lett térben bármiféle (művészi) egység csupán sóvár vágyként, távollétként lehet már jelen. A *Séta egy ház körül* nagyon hangsúlyosan geometriai képekből szőtt fogalmi hálója pedig – „geometria”, „raszter”, „négyzet”, „szabály”, „elrendeződés”, „konstelláció”, „tagoltság” stb. – éppenséggel a kozmikus rendezettség idegensége és bemérhetetlensége irányába futtatja ki a verset, bizonytalanná téve az elveszetten bolyongó „asztrál test”, egy másik szöveghelyen „negatív test” rögzíthetőségét a végzetesen kiismerhetetlenné vált matematizált térben. Ugyanakkor a „formálódik a tér”

1 Losoncz Alpár: Nullazuhatagok. In *Barbár imák költője*, ib. 102.

baljós érzeteket keltő megállapítása (*Lucidum intervallum*), ami a megfigyelői pozíciót „*egy keskeny nyílás, egy ablak, egy kiféhéredett repedés*” szűkösségére redukálja, s ahol az egymásra torlódó felületek (*Szabad gyakorlatok*) és a perspektíva ebből fakadó bizonytalansága, a látvány töredezett esetlegessége nem hagy sok kétséget afelől, hogy a Sziveri-versekben feltárulkozó, *Szétterített objektum*ként látott sivatag táj tulajdonképpen az *Összeomlás* című versben Petri által megfogalmazott „*Szétesése az épített világnak*” léttapasztalatával vethető össze. A *Szabad gyakorlatok*ban munkáló vágy, a „*beszüremlő tájat elhelyezni a kijelölt szögben*” ugyanazt az erős ismeretelméleti igényt fogalmazza meg, ami Petri idézett versében „*a holdsütötte geometriát*”, a „*kimondhatatlan elrendeződését*” próbálja „*illetéktelen szemekkel*” értelmezni.

A világ középpont-nélküliségének felismerése Sziverinél majd a *Hidegpróba* kötet térábrázolásában kerül egyre inkább előtérbe. „*Valahogy elveszett a rend. / Megszűnt a szabály*” – olvashatjuk a *Kényelmetlen megfigyelések*ben, és ennek tapasztalata a geometrikus képszerkesztéssel és a (társadalmi értelemben is) rögzíthető, matematizálható térformákkal szemben értelemszerűen hívja elő a táj kiüresedésének érzetét a sivatag, a puszták képeinek megjelenítésén keresztül.

A létmetaforaként alkalmazott sivatagi táj kopársága Petri második kötetében is felbukkan többek között a *Felirat* című versben, a költemény zárlatában pedig – „*Jelen van, jelt nem ad*” – ráadásul a jelenlét, a kimondás, a hallgatás, a lét- és jelentéshiány jelen lévő valóságának Sziveri számára is fontos problematikáját fogalmazza meg. Ezzel együtt válik fontos motívummá a por, a morzsalék, vagyis a szétesett világ szemcsényi maradványainak megjelenése a költeményekben, idővel egyébként azok nagyszerkezetét is a töredezettség irányába formálva.

A térképzés és az énképzés párhuzamossága mindkét szerző indulásakor a líra (ön)pozicionálásával és a társadalmi-kulturális térben helyet követelő megszólalásmódjának ismeretelméleti problémájával értelmezhető. Verseik szubjektuma többnyire a nagyobb, tömörszerű terek és formák lebontásától a mikrofelületekkel történő érintkezés felé haladva, az absztraktumok felől az egyedi irányába tartva testesíti

magát. A nagy elbeszélésekből történő kiábrándulás és ezzel együtt az „én” térgeometriai képekben megvalósuló lebontásának programja azt is előrevetíti, hogy ettől kezdve nem az univerzális rendezettség transzcendens szerkezetének kísértése, hanem a hétköznapi viszonylatok változékony elrendeződései formálják a versek ideológiai vákuumhelyzetében hajléktalanná váló költői alanyt. Sziveri kritikusi egyetérteni látszanak abban, hogy a költő harmadik, *Diadalok* című kötetében találja meg igazi formáját, itt válnak explicitté művészetének társadalomkritikai összetevői, itt találja meg az addigi kritikai attitűd és költői magatartás a maga megfelelő nyelvi pozícióját.

Elgondolkodtató, hogy Sziveri esetében éppen úgy a hatalmi játszmák hálójába történő végzetes belegabalyodás következményeként értelmezhető ez a művészi kiteljesedés, ahogy Petri számára is a hatalmi konszenzus felmondása, vagyis az *Örökhétfő* kötet csonkítatlan formában történő szamizdat-megjelentetése adott lehetőséget arra, hogy kompromisszumok nélkül alakíthassa a maga költői univerzumát. Mindkettejüknel ekkor válnak meghatározóvá a versekben azok a poétikai megoldások – a groteszk képalkotás dominanciája, a roncsolt formák alkalmazásának elszaporodása, az alulstilizáltság, a heterogén értékvilágok ironikus ütköztetésének jelentéstermelő effektusai –, amelyek nyelvi úton tudatosítják egy személyes és egyszersmind ideológiai válsághelyzet tapasztalatát. Az egzisztenciális és ismeretelméleti veszteség tehát poétikai nyereségként hasznosul, mégpedig a nyelvhasználat radikalizálódásának eredményeképp.

Roland Barthes egyik korai írásának ismert deklarációja szerint kimozdítani helyéből a beszédet annyi, mint forradalmat kirobbantani.² Mintegy ennek szellemében, a lírai nyelvhasználat szabályrendjének felforgatásán keresztül kérdőjelezte meg Petri és Sziveri egyúttal a normatív ideológiai rend létjogosultságát, az irodalmat ezáltal (legalábbis az általuk művelt formában) részben nyelvpolitikai tényezőként is aposztrofálva. Ehhez azonban – és ezt szerettem volna kissé futólagosan bemutatni ez idáig – mindkettőjüknek el kellett végeznie előbb a terek bemérését, lebontását, vagyis a homogén ideológiai jelentéstömbök költői felaprózásának feladatát.

2 Roland Barthes: Kritika és igazság. In Uő: *Válogatott írások*. Európa Könyvkiadó, Budapest, é. n. 215.

Itt érkeztem el végre mondanivalóm tulajdonképpeni tárgyához: ahhoz tudniillik, hogy vajon hogyan kapcsolódik egymáshoz esztétikum és politikum a két szerző műveiben? Okoz-e csúf kiütéseket a Költészet tiszta testén az Ideológia vírusa? Kevésbé metaforikusan, melyek azok a nyelvi-poétikai eszközök, melyek eredményeképpen a versek egyszerre tudnak markánsan jelen lenni a költői és az ideológiai térben – már amennyiben ezek radikális kettéválasztása egyáltalán lehetséges lenne. (Valószínűleg nem lehetséges – legalábbis a két tárgyalt életmű szerint aligha.)

Persze, Petri és Sziveri kapcsolódása politikához és politikai költészethez korántsem mondható azonosnak, többek közt azért sem, mert a vajdasági költő mintha maga is meglehetősen ellentmondásosan viszonyulna ehhez a kérdéshez. Keresztury Tiborral folytatott beszélgetésében egyrészt egymást kizáró fogalmaknak nevezi a politikát és a költészetet, ugyanakkor azt is állítja, hogy a költőnek kutya kötelessége politizálnia a művein belül, és művészi fejlődésével összefüggésben is többször tér ki „társadalmi fogékonyságának” erősödésére.³ Petri esetében viszont a nagy elbeszélésekből történő kiábrándulás, a koherens világnézet lehetőségéről történő lemondás teoretikus sokkja és az ezt követő filozófiai másnaposság egy olyan ideológiai vákuumhelyzetet teremtett, amely a Kádár-kor füledt politikai légkörében szinte szükségszerűen vonta maga után mind személyes, mind pedig a költői megszólalást illető konzekvenciák meglehetősen tudatos levonását. Petri műveiben mindez egy filozófiailag is jól megerősített elméleti háttérrel támogatásával történik – verseiben nem csupán utalások és idézetek formájában szerepelnek filozófiai betétek, hanem gyakran a művek szerkezetébe íródva is –, míg Sziveri esetében (néhány, a marxi nyelvhasználat alapjaira, vagy Nietzsche történeti futólagos utalástól eltekintve) ilyesféle intenzíven vibráló „filozofikus holdudvarról”⁴ nem beszélhetünk. Ezzel együtt azonban a beszéduniverzum hatalmi kisajátíttóságával szemben mindkét poétika a nyelvi hadviselés gerillatevékenységét választja eszközüül.

3 A forrásvizek barbársága. In *Sziveri János művei*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

4 Végel László: Mennyei földönfutó. In *Barbár imák költője*, ib. 151.

Ha egy társadalomban a politikai racionalitás mint nyelvi racionalitás mutatja fel önmagát, akkor a művészet – mondja Marcuse – csak addig beszélheti saját nyelvét, míg képeivel megtagadhatja a fennálló rendet, avagy a kommunikálhatatlanságot kommunikálja.⁵ S minthogy a fennálló ideológiai rend igazolásának, fenntartásának egyik kiemelten fontos eszköze éppen a hatalom által működtetett fogalmi rendszer, Petri és Sziveri szövegei politikai cselekvés végrehajtói (is), amidőn költői nyelvükkel ennek az (egydimenziós) beszéd-univerzumnak a felrobbantására tesznek kísérletet. Ezen keresztül tulajdonképpen mindkét életmű művészet és ideológiai tér, személyiség és hatalom viszonyának tisztázására, újragondolására tesz kísérletet. Hogy a „*miféle szándék cifráztatja velem a nyelvet, ily konok időben, mikor a szólás is nehéz*” kérdésében, vagy a „*mondd, miért a vers*” keserű sorában, illetve a „*Miért írok hát, mégis...*” mondat-töredékében Sziveri nem csupán a romantikus költő kacér pózában tetszeleg, azt meggyőzően igazolhatja a „*szól a szám, ez az egyetlen hibám*” és a „*jogosan élhetek alhatok ha hallgatok*” sorok erre adott válaszként történő ráolvasása, amelyek az írás tevékenységét egy ellenséges ideológiai téren belüli fenyegetettségként, egyszersmind etikai kötelezettségként is értelmezik.

26

Petri egyik rövid szösszenete egyébként szintén a „ne szólj szám, nem fáj fejem” bölcselmének Sziverihez hasonló újragondolását fogalmazza meg, mondván: „*De akkor meg minek / a fej, a száj?*” (*Mentálhigiénia*). A megfigyelés, személyes kiszolgáltatottság, a le- és kihallgatások létfenyegetése alighanem ezért oly gyakorta előforduló motívum mindkét életműben. Csak néhány kézenfekvő példa előbb Sziveritől: „*a szemcsék is az embert lesik*” (*Színezüst röppentyű X. Y.-nak*), a „*s bár másutt összegyűjtöttek rólam egypár fontosabb adatot*” (*Tornacipőben a Duna utca macskakövein*), vagy a „*s mint fényes késeket rakják aprót a nagyra a följelentéseket*” (*Bábjáték*) sorok egyképp a megfigyelés alanyaként azonosítják a költői személyiséget.

Petri többek közt a *Személyi követő éji dalában*, a *Szerelmes vers* zárósoraiban („*nem érdekel az őrzők 500 Wattos nézése...*”) a *Valahonnét néznek*-ben vagy a *Mondogatnivaló* című kétsorosban beszél

5 Herbert Marcuse: *Az egydimenziós ember*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1990. 84, 90.

erről teljesen expliciten, de nála a hatalom költészetet befolyásoló agresszivitása már első kötetének nyitóversében – az életmű egészére nézvést érvényesen – mint ellenséges, a megszólalást ellehetetlenítő erő jelenik meg. A *Reggel* című versről van szó, ami ugyanúgy az éjszaka és a költészet romantikus egylényegűségéből indul ki, akár csak Sziveri, aki a *Töredékben* így ír: „A sötétségről szólj, ami minden költészet leglényege”. Petrinél kérdés formájában a következőképp hangzik ugyanez: „Miért az éjszaka szabadítja fel a költészetet?” Majd a vers a hajnalodás, a fény erőszakos betörésének fenyegető képein keresztül fokozatosan távolodni kényszerül saját lényegszerűségétől. A fenyegető világosságban egyre biztosabban kirajzolódó ideológiai tér monumentális rágószervként („hullamerev állkapocs”) egyszerűen felzabálja, széttrancsírozza a költészet tradicionális magvát, és ebben a szorításban a líra kénytelen feladni romantikusabb hadállásait és újrarendezni sorait.

Talán ezt a felismerést visszhangozza az *Ügyeim* soraiban Sziveri is, amikor így fogalmaz: „Nem vers ez már. Baj van költővel, költészettel egyaránt.” Innen nézvést a *Közérdekű ballada a valóságról* megállapítása, mely szerint a „költészet pedig [...] maga a valóság”, olvasható olyan kijelentésként, amely a művészet státuszát úgy értékeli át, hogy – mintegy felvéve a harcot a líra esszencialitását támadó „fényes” erőkkal – az egydimenziós beszéduniverzum nyelvi és logikai apparátusának igazságkritériumait a maga igazságával egyenrangúnak tekinti. Azaz nem fogadja el azokat a közkeletű szóösszetételeket, amelyek, mint pl. a „költői igazság”, „metafizikai igazság” és társaik, azt a képzetet erősítik, hogy a nem-normatív igazságértékek csupán egy jól elkülönített nyelvi területen belül bírhatnak érvényességgel. Az elkülönítés, a zárt jelentésdimenzió rezervátumába való kényszerítés ugyanis a legjobb módja annak, hogy a hatalom megóvja a „normális” és hivatalos beszéduniverzumot az illetlen és illetéktelen eszmék behatolásától. A kettős igazságnak ez a széles körben népszerű felfogása azt a hamis tudatot szentesíti, amely tagadja, hogy a transzcendens nyelv alkalmazható lenne a mindennapok ideologikus fogalmi világában. Ilyenformán – egy gondolat erejéig visszatérve a térkategóriák, a mértani alakzatok szerepeltetésének közös motívumaira a két költő első köteteiben – költészetükben a hivatalosság által

felosztott, kiparcellázott kulturális terek újrendezésében a rész és az egész (normatív igazság és metafizikai érvényesség) egyenrangú lehetőségként értelmeződik.

Petri és Sziveri verseiben a politikum nemcsak a politikai utalásokat egyértelműen tartalmazó versekben, hanem a költemények legmélyebb rétegeiben van jelen, művészetük egyik legszembeötlőbb sajátossága talán éppen az, amit Althusser az alkotótevékenység lényegét elkerülhetetlenül meghatározó *ideológiai potenciálnak* nevez. Vagyis hogy „amit [a művészet] láttat, illetőleg ezáltal a »látás«, az »érzékelés« formájában a befogadó számára nyújt, [...] az nem más, mint az ideológia, amelyből született, amelyben megmerítkezik, amelyről művészetként leválik és amelyre ugyanakkor utal”.⁶ A művészi forma Althusser szerint egy belső distancia segítségével természetesen érzékelteti azt az ideológiát, amelybe be van ágyazva, és az esztétikum kritikai funkciójából következőleg olyan tudást nyújt róla, ami eszköz lehet a társadalmi viszonyok ideológiai kötelmeinek emancipálására. Petri és Sziveri versei pedig, úgy tűnik, e tekintetben korántsem ártatlanok, mintha ugyanis tudással bírnának létmódjuk egyszerre esztétikai és ideológiai természetéről, és mintha egyik feladatuknak éppen ennek – azaz kikerülhetetlen ideológiai beágyazottságuk viszonyrendszerének – közvetítését tekintenék. Az ily módon láthatóvá tett ideológiáról szóló kritikával maga a vers is egyfajta ideológiai hatást hoz létre, ami szubverzív, ám ugyanakkor ellentmondásos módon illeszkedik a saját létfeltételeit is meghatározó rendbe. Ellentmondásosan, hiszen a szimbolikus rend olyan elemeként jeleníti meg magát, amely – szándéka ellenére – épp azáltal válik mégis a rendszer részévé, hogy nem fogadja el annak szabályait, azaz a *meg-nem-felelés* attitűdjét, a kivülséget pedig csak a fennállóhoz történő kapcsolódás egy sajátos részvételi lehetőségeként képes felmutatni. Költészetükben a „barbár” és az „idegen” metaforái látványosan jelzik a kivülség szubjektumának körvonalait, mellékjelentéseiken keresztül azt is sugallva, hogy sem a barbár, sem az idegen nem – vagy csak dadogva – beszél a birodalmi nyelvet. (Ennek ideológiai és versnyelvi implikációit együttesen értve.) Ugyanakkor mindkét metafora,

6 Louis Althusser: A Letter on Art. In *Lenin, and Philosophy and Other Essays*, NY, Monthly Review Press, 1971. 223.

illetőleg a hozzájuk kapcsolódó kulturális személyiségszerep gond nélkül tagolódik az uralt beszéduniverzum szerkezetébe, amennyiben „költészetnek” vagy „mitológiának” bélyegezve jóváhagyott módon nyerheti el helyét a Rend valamely irracionálisnak vagy komolytalanak bélyegzett, félreeső zugában.

Már első kötetében, a lehetséges szerepek bemérésének időszakában a következőképp fogalmaz ezzel kapcsolatban egy – a hegeli Ész cselét is idéző – Petri-sor: „*Csinálhatsz amit akarsz, akarásod is ők csinálták*”. Az idősebb költő némiképp reflexívebb költészete láthatóan tisztában van e romantikus kívülség-pozíció pragmatikus fenntarthatatlanságával, így a rendszerből történő kilépés lehetetlenségének keserű beismerése nem csupán verseinek tematikus rétegében jelenik meg, hanem poétikai programjában is tetten érhető akkor, amikor műveiben egyre többször valamiféle (gumbrechti értelemben vett) „*jelentés nélküli jelenlét*” megteremtésére törekedett – nem csupán a tűnékeny versbeli alany megformálását illetően, hanem a jelentés kioltásának, a műalkotás szemantikai felületének neutralizálásán keresztül is. Sziveri esetében ilyesmiről nemigen beszélhetünk, a verseiben megnyilvánuló kritikai létforma – imént idézett elemzője szavait ismét kölcsönvéve – „sokszor a küldetéstudat szomszédságában tárja fel magát”.⁷ Az (el)hallgatás, a csend, a semmi kommunikációja így nem elsősorban versei szerkezetébe fészkel be magát, mint nagyon sok Petri-költemény esetében, hanem beszédes (olykor bőbeszédű) énkoreográfiákon keresztül artikulálódik. (Hirtelen ellenpéldaként az 1978. *augusztus 18.* című szövegét említhetjük, ami egy vers meg nem íródásáról szóló nyolcsoros költemény. Ez a megoldás – az önmaga megszólalását visszavonó, a vers *helyetti* költemény – Petri életművében különben meglehetősen tipikusnak tekinthető.)

Ugyanakkor a jelentés eloldásának, a racionalizálható (tehát kisajátítható) szemantikum eltüntetésének, pontosabban annak egy másfajta logikai térbe történő utalásának jellegzetesen sziveris technikájaként lehet említeni azokat a fonikus asszociációfolyamokat, amelyek a hangzás, a belső rímek, szótő-összecsengések stb. akusztikai örvényébe helyezik nyelvének jelentésségét. A szóhatárok mozgatása, a közna-

7 Losoncz Alpár, ib. 106.

pi kifejezések rekontextualizálása, a szintaktikai törések alkalmazása szintén ehhez hasonlóan szegül ellen a racionalizált beszéduniverzum ideológiai kisajátítási kísérleteinek, ilyenformán aztán következetes ellenbeszédként is reprezentálódott egy átpolitizált, homogén nyelvi-ideológiai térben. Mindkét költő nyelvében elszaporodik az a nonszenszhez kapcsolható, Lewis Carroll által megteremtett szójáték-forma, amelyet az oxfordi matematikus portmanteau-szavaknak nevezett. Ezek lényegét Tükörország filológusa és szemantikusa, Humpty-Dumpty magyarázza el a *Jabberwocky* című abszurd poéma kapcsán: olyan összetételekről van szó, amelyek több önálló szóalak vagy morféma összeolvasztásából keletkeznek. Ilyen Petrinél pl. a „*túlerőleves*” (*Cetlik, avagy búcsú...*), a „*rémönuralom*” (*Széljegyzet egy vitához*), az „*önkéntesrendőrállam*” (*Március 15-ikére*) vagy egy későbbi kötetből mondjuk a „*kalucsnyikov*” (*Őszi nagytakarítás*). Petri lírai önértelmezésének érdekes adaléka ezzel kapcsolatban, hogy az *Örökhétfő* majdani legális kiadásából éppen azok a kancsal rímekben tobzódó, groteszk, nonszensz nyelvi megoldásokat tartalmazó versek kerülnek kihagyásra, amelyek Sziveri költészetének egyre meghatározóbb jellegzetességeivé válnak. Csupán illusztrációképp idézek néhányat a szinte végtelen kínálatból: „*alaplóműanyag*” (*Testcsel*) „*did-aktasírok*” (*Idill-dalok, férfihangra*), „*(agyon)szúrópróbája*” (*Közérdekű ballada a valóságról*), „*lóherezacskó*” (*Punktum*), vagy verscímbe emelve az *Árucserébogár*. A nyelv logikájának ilyen megtörése az uralmi logika felforgatásának eszköze, hiszen az új szemantikai terek, érzékelési módok, szokatlan jelentések termelésén keresztül a hatalom nyelvi fundamentumát kérdőjelezi meg. Mindemellett a különböző nyelvi rétegek keveredése relativizálja és kijátssza egymás ellen a hozzájuk tapadó értékhangsúlyokat, megkeveri a tónusok és szólamok tiszta egyértelműségét. A heterogenitás felvállalása a Törvény tisztaságával szembeni tudatos stratégia, melynek nyomán vidáman omlanak egybe az egymástól egyébként éles határvonallal elválasztott „szennyezett” és „tiszta” nyelvi, poétikai tartományok.

A nonszensz költészetet idéző groteszk nyelv felforgató szellemisége a versek szemléleti és tematikai rétegeiben is tetten érhető, mégpedig egyfajta karneváli optika érvényre juttatásán át. Amikor Bahtyin arról ír, hogy a karnevál „a hierarchikus viszonyok, kivált-

ságok, normák és tilalmak átmeneti felfüggesztésének ünnepe”, ami „szemben áll minden örökkévalóval, befejezettel és véglegessel”⁸, akkor mintha a Sziveri és Petri költészetében fejtetőre állított hierarchia, az alantas, a komolytalan, az alulstilizált poétikai hatalomátvételtől tudósítana. Az értékviszonyok ellentétbe fordítása, a fent és a lent felcserelésének gesztusa Sziverinél egyértelműen a karneváli provokáció szűrőjén át válik láthatóvá a *Proféciákban*: „*S mint ki fejében hordja végbelét, / döfödi az Ég a Föld ölét*”. Az ész és az ösztön, a rend és a zűrzavar, a tiszta és a szennyezett hivatalos alá-fölérendeltségének megcserélése és egymásba olvasztása az érvényes hatalmi kódok megtagadása, ami, ha úgy tetszik, az ideológiai törvények támadási felületté nyilvánításának jele. Ahogyan a karnevál során is az elnyomott, a megvetett rész, az altest (és ennek metaforikáján keresztül az elnyomásra, hallgatásra ítélt tartományok) jutnak főszerephez, úgy a két életmű is az altesti funkciók bőséges képi megjelenítésén át juttatja érvényre a Renddel való szembeszegülését. Az „*ujjal orrlyukba mászni*”, az „*ülepet vakarni*” (*Hidegpróba*), illetőleg a „*vakartam a seggem*”, „*hadd távozzon a szellem*”, „*ne kelljen az elcsöppenő orromra ügyelnem*” (*Három sárb ódler*) közös motivikája minden esetben a karnevál, mint a társadalmi inverzió helye, amely – Eagleton Bahtyint értelmező szavaival egybehangzóan – „olyan cselekvések, képzetek és szerepek forrása, amely a társadalmi formációk domináns kultúráját átmenetileg retextualizálja, feltárva ezzel e formáció fiktív alapjait.”⁹ (Nem haszontalan egy mondat erejéig itt visszautalni a kívülállás, a rendszerből történő kilépés már érintett paradoxitására. Hiszen a karnevál maga is engedélyezett esemény volt, „*megtűrt repedés a hegemonia testén*”¹⁰, mely fölött a hatalom azért hunyt szemet, hogy szabályozott mederbe terelhesse saját megkérdőjelezésének rítusait.) A testi funkciók, a bélgáz, a perisztaltika, a testnedvek képei ekképp kritikai fogalmakká válva – „*pofázik a gyomorszáj*”, írja a *Terpeszben Sziveri* – nem csupán a Rend, hanem a műalkotás önértelme-

8 Bahtyin, M. M.: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 6, 15.

9 Eagleton, Terry: *Walter Benjamin: Towards a Revolutionary Criticism*. London, Verso. 1981. 149.

10 Eagleton, Terry, ib. 148.

zésére is alkalmasnak bizonyulnak. Petri a *Széljegyzet egy vitához*, Sziveri pedig a *Hidegpróba* című versében azonosítja az alkotást és a szellentést, sőt a *Pannon fateknőben* Sziveri a „mindenség kozmikus bélcSATORNÁI” ürülésével állítja párhuzamba a személyközi „üzenet”, azaz a kommunikáció működését is. (Ami amúgy az imént említett Petri-vers egy másik sorával korrelál, amely szerint „*aljas düheink, nemes huzavonáink – mint a fing: gyötrelmesek és nevelésesek*”.)

A váteszi hanggal szemben a privát beszéd, a magasztossággal szemben a közönségesség, a csiszolt formával szemben a törés kerül előtérbe, a szépséget felülírja a rút esztétikája, a világnézeti örökérvényűségeket az ideiglenesség, a metafizikát a fizika, a komolyságot a nevetés, a lelket pedig a test. A „groteszk test” pedig, amely – az „idegen” és a „barbár” már említett motívumával összefüggésbe hozhatóan – mindkét életműben a betegség, a romlás képein át jelenik meg, nem csupán egy lehetséges eleme, hanem reprezentánsa is a karneváli tudat meghatározó szemléletének: egyszerre hordozója és közvetítője annak a világnézeti struktúrának, amelyet a versek az ideologikus „én” lebontásával párhuzamosan közvetítenek. A test betegségében a társadalmi viszonyok közt zajló csere és átkódolás eredményeképp válik láthatóvá a Törvény rendjét behálózó anomáliák és törések hálózata, vagyis a Hatalom alapzatának fiktív mivolta, ingatag esetlegessége.

Fontos megjegyezni, hogy Sziveri költészete e tekintetben az underground dalköltészettel, a nyolcvanas évek legfontosabb együtteseinek szövegvilágával teremt kapcsolatot. Csak röviden tudom most érinteni ezt a kérdést, jóllehet talán érdemes lenne egyszer hosszabban is foglalkozni ezzel. A dalforma Sziveri és Petri költészetében betöltött dominanciája már alapvetően a zene világa felé közelíti műveiket. Igaz, Petri esetében ez a forma inkább külsődleges, minthogy verscímekben, műfaji önmeghatározásokban érhető leginkább tetten, bár ott igen bőségesen. Sziverinél viszont nem csupán a címek és alcímek sora jelzi a tudatosan felvállalt rokonságot a dal akusztikai megszólalásával, hanem nyelvének kifejezett zeneisége, ritmusa, a szavak logikai súlypontjának kimozdítása, nyelvhasználatának *hangzóssága* is egyértelműsíti ezt a kapcsolatot. (Nem beszélve Sziveri kántáló-éneklő felolvasásainak zeneiséget imitáló tónusáról.) Ugyancsak figyelemre méltó aztán, ahogy egyik-másik Sziveri-vers

nyelvi vagy képi megoldásai fedésbe hozhatók a nyolcvanas évek underground együtteseinek nyelvezetével, pl. a „*vén véna*” kifejezés nemcsak Sziveri *A MEG-szálló* című verséből, de egy Neurotic számból is ismerős lehet, a *Hogy- és hollétem felől* zárósora, a „*Magam metaforája vagyok*” egy Trabant-dalhoz utal, a *Röpke nyáreleji fagyok* egyik képe, a „*mindenem van – mégsincs semmi*” pedig egy Kontroll-szöveget idéz.

Amit azonban a további összecsengések sorolása (és ezek értelmezése) helyett az ideologicitás problémaköréhez kapcsolódóan most kiemelnek, az a beteg test motívumának közös képi világa Sziveri, Petri és az underground együttesek szövegeiben. A betegként jellemzett identitás nem csupán annak a kórokozónak tartott belső ellenségnek képiesítése, akitől meg kell tisztítani az „egészséges” társadalmat, nemcsak a deviancia allegóriája, hanem olyan átfogó társadalommodell is, melynek alapesete a személyiség és a világ skizoid megkettőzése, mondjuk a legális-illegális, hivatalos-ellenzéki törésvonalai mentén. Az *Álompolgárok* utolsó sorában Sziveri szinte a teljes underground szövegvilágra sűrített érvényességgel a következőképp fogalmazza meg ezt az identitáspozíciót: „*mi vagyunk a hasadás – a tudaton!*” Az idegenség, barbárság, a különbözőség, a betegség képzetköre tehát mindkét költő életművében olyan összefüggő motívumhálót alkot, amely etikai minőségként az egzisztenciális szabadság kérdéskörének az underground zenék hasonló képi megoldásokkal kifejezett eszmeiségének igen közeli rokona. A ritualizált, autoriter nyelvvel szembeni esztétikai ellenállás így a diszciplináris határok logikáját is figyelmen kívül hagyva nem egyszerűen a nyelv és zene médiumai közt teremt kapcsolatot, hanem a magas és populáris, kulturális és szubkulturális, sőt „tűrt” és „tiltott” dimenzióit is eggyé olvasztja.

A hangzósság felé történő elmozdulás mindkét költői életműben szinte magától értetődő természetességgel párosul a párbeszéd megteremtésének közösségteremtő igényével. Mind Petri, mind Sziveri verseinek meglehetősen hangsúlyos rétege a megszólítások, a dialógusba hívás, a beszédhelyzet megteremtésének vágya, azaz a kommunikációs tér zártágának szétfeszítése. Ez esetben Sziveri költészete nyújt némileg külsődlegesebb példákat, hiszen miközben a versek ajánlásaiban megszólítottak sokasága lehetséges dialóguspartner-

ként válik a költemények címzettjévé, ugyanakkor a költemények megformáltsága inkább egy monologikus beszédhelyzetet jelenít meg. A szerző „üzenetet” továbbít ugyan a „címzettnek”, ám annak reakcióit, a személyiségéből fakadó mássághoz való hermeneutikai viszonyt nem komponálja bele a versek megszólalásába. Petri viszont gyakorta eljátszik a dialógusforma imitálásával (*Egy férj a kőpadon, Nagy Bálintnak*) és a Másikon keresztül megvalósítani kívánt entermentés szinte lacani megoldáskísérleteivel (*Kapcsolatunk kezd meghitté válni, Az ilyen fontos beszélgetések*). A dialogicitás a hétköznapi diskurzusok szintjén is szinte állandó eleme verseinek, a véleménycsere, a jelentések közös formálásának imitálása a személyes kapcsolatok működését a pragmatikus beszédhelyzetek során kitermelt jelentések hordozóiként teszi tárgyává. Ám a versek rezignált tanúsága szerint mind a dialógustörekvés, mind pedig a közöseteremtés interszjektív kísérlete kudarcra ítéltetett, amiképpen talán a Sziveri-versek egyirányú üzenete is e hiány jeleként érthető, és mindkét életműben az önmagába záruló, autokratikus beszéduniverzum rendíthetetlen erejét érzékeltetheti.

A hatalmi logika ritualizált nyelve, ahogy erről már szó esett, az ideológiai rend igazságának hordozója, közvetítője és „bizonyítéka”. Végezetül ezért egy olyan Sziveri-versről ejtek pár szót, amely saját nyelvi fegyvereivel intéz támadást a hatalom nyelvi kliséi ellen, így leplezve le azok semmitmondóan hazug ürességét. *Álompolgárok* című versében – egyébiránt többek között a *Vízigót vasárnapok* és *Song* című Petri-szövegekhez hasonlatosan – Sziveri egyszerre láttatja e hatalmi berendezkedés bornírt, elkeserítően nevetséges mechanizmusát, és figurálja ki az ezt megfogalmazó nyelvhasználatot, illetőleg az ebben otthonra lelő szolgálai tudat önérzetes ostobaságát. A versszöveg képei, állításai, megfogalmazásai az uralmi nyelv tautológiákban mozgó, önmagukat igazoló logikai szerkezetét imitálják. A többes szám első személyű megszólalásban mintha egy erős és homogén orwelli kollektívum egységes szólama hangozna fel, ami a végsőkig fokozza a boldog alávetettség tudatábrázolásának egyszerre ironikus és elszomorító jelenlétét. A nyelvi és fogalmi klisék sorjázásával az *Álompolgárok* a tekintélyelvű rendszerek nyelvi agresszióját illusztrálja, melynek során „az emberek elkezdik a totalitarizmus nyelvét beszél-

ni, s e folyamat során fokozatosan olyan dolgokat is magától értetődőnek tekintenek, amelyeket egy évvel korábban még nem fogadtak volna el, olyan dolgokat, amelyek jóváhagyása merőben ellentétes a jellemükkel.”¹¹ Az interiorizált hatalom nyelve („*a lelkünkben is folyik az építkezés*”) nem bizonyít, nem magyaráz, hanem kinyilatkoztat, ahol pedig definiál, ott megfellebbezhetetlenül rögzíti a helyest és helytelent, egyik értékkel igazolva a másikat.

„*Amit mi tapasztalunk az az igazi / tapasztalat / amit mi látunk az a hiteles / látvány / amit nekünk parancsolnak az az / igazi parancs*” – olvashatjuk a versben, majd mindennek legitimációjaképp ismerjük meg az intézményrendszer megkérdőjelezhetetlen rendjéről szóló hitvallást: „*nekünk anyánk a közigazgatás / és társadalmi tulajdon az apánk*”. A distancia, az individuális különbség, az önálló fogalmi gondolkodás felszámolása a totális állam érdekeinek megfelelően olyan *álompolgárokat* nevel ki, amely pusztá „reakció tömeg, amely mindenkor megsemmisíthető, és azonosan viselkedő más reakció tömegekkel helyettesíthető.”¹² Ez az önmagába záródó, saját eredetét önmagában meglelő, tehát múlt nélküli univerzum az emlékezés helyett a maga jövőképéből teremti meg a történelmi időt: a „*múltunk a közeljövő*” sor pontosan jelzi az autoriter hatalmi formációk közös sajátosságát, amely a tradíció letiltásával, megrostálásával vagy ellenőrzésével saját berendezkedését mint friss kezdetet próbálja hitelesíteni, és a múlttal szemben csupán a maga üdvtörténeti jövőképében igyekszik reprezentálni az időbeliséget. A vers egyébként mintha Bernáth Aurél *Munkásállam* című faliképének hű, ám egyúttal kritikai jellegű nyelvi reprezentációja lenne: mindketto a Kádár-korszak antropológiájának tökéletes, ám nyilvánvalóan eltérő szándékú értelmezése. Ha a kelet-európai koncept ábrázolásai közül keresnénk a Sziveri-vers rokonságát, bőséggel lelhetünk olyan alkotásokat, amelyek szintén a pontos imitáció kontextusmódosító erejét kihasználva teszik nyilvánvalóvá egyén és hatalom konfliktusát, erőszak és kiszolgáltatottság, egyáltalán, az ideológiai praxis leplezni kívánt jelenlétét. Erdély Miklós pl. a hetvenes évek elején

11 Fehér Ferenc–Heller Ágnes: Emlékezet és felelősség. In *Kelet-Európa „dicsőséges forradalmi”*. T. Twins, Budapest, 1992. 165–167.

12 Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. 530.

két fényképet – felesége képét és Kádár János portréját – a következő szöveggel publikált a *Werk* című folyóiratban: „*Két személy, aki döntő hatással volt a sorsomra.*” Pinczehelyi Sándor önportréján a művész egy sarlót és egy kalapácsot olyan szögben tart maga elé, hogy azok mintegy keretbe foglalják arcát, Galántai György és felesége pedig a *Hommage to Vera Muhina* címen tartott performance során a Hősök terén a szovjet művész jól ismert, *Munkás és kolhozparaszt*nő című szobrának pózába dermedt. Ezek az egyértelműen politikai jellegű neoavantgárd gesztusok reprezentálódnak az *Álompolgárok* nyelvi formájában, visszájára fordítva és lerombolva a hatalom nyelvének idézetszerűen bemutatott „igazságait”. Persze a zárlat, a már említett „*mi vagyunk a hasadás – a tudaton!*” sor szójátékában felfedi saját cinkelt lapjait, visszamenőlegesen is a skizofrénia orvosi hatáskörébe utalva a versben bemutatott tudatállapotot.

Az *Egy szerződés hátoldalára* című művében Petri pontosan ezt a kollektív tudathasadás által működtetett, nyüzsgő, *álmopolgári* teret metaforizálja a Tesz-vesz város képében, és – a Sziveri-mű kritikai implikációihoz hasonlóan – az innen lehetséges menekülés esélyeit latolgatja: „*Hogyan manőverezhetném / ki magamat a tesz-vesz város / oly peremére, ahol / nekem lakcímem, nekik / jogcímük nincs bármit is / várni – akarni tőlem // ahol nem kell, hogy legyenek / tevés-vevésük része, se feltétele.*” A két vers együtt olvasása egyszerre jelzi azt a többé-kevésbé közös alapot, amely verseikben az autonóm személyiség és a hatalom kisajátítási kísérletei közti konfliktusban ragadható meg, és amely aztán a személyiség Sziverinél intenzívebb, Petrinél egyre inkább a „*jelennemlé*” (*El nem küldött levél*) megmutatkozásain keresztül nyer sok esetben mégis hasonló poétikai megfogalmazást.

Amikor Sartre az írás szabadsága és az állampolgári szabadság elválaszthatatlanságáról beszél, és azt állítja, hogy sem rabszolgaként, sem pedig rabszolgáknak nem lehet írni, s így a művész egyedüli témája csakis a szabadság lehet¹³, akkor Sziveri és Petri lírájának azt a közös gyakorlatát fogalmazza meg, melynek során verseik önértzetesen felmondják a kelet-európaiság ideológiai és nyelvi konszenzusának hatalmi kódjait.

13 Jean Paul Sartre: *Mi az irodalom?* Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. 76–77.

3. 14. BUZI AZ USZODÁBAN

Homofóbia mint politikai allegória? – egy Sziveri-szonett ambivalenciái

Az alábbi „költeményt” alig pár esztendeje kapta meg a meleg és lesbikus híveket tömörítő Öt Kenyér Közösség a jobbikos@freemail.hu címről. A primitív, képzavaros szöveg különösebb kommentárt nem igényel, és nem is áll szándékomban annak a (félresiklott) vitának, levélváltásnak a tanulságait összegezni, melyet a versben (dicstelenül) megjelenített Birtalan Balázs folytatott le többek közt magában a versben szintén (Birtalannal szemben héroszként) szerepeltetett Semjén Zsoltal.¹ A „verset” a homofóbia sztereotípiá-orientáltsága miatt idézem, hogy láthatóvá váljanak azok az előítéletek és ellentmondásos főbiák, melyek öngerjesztő módon generálják az agresszió retorikáját:

„Kedves Öt Kenyér Közösség!

*Joseph Ratzinger lett a római pápa
köcsög buzik baszhatjátok magatokat szájba,
mert a katolikus egyház konzervatív marad,
és a buziknak így lesz mindig egyre szarabb!*

*Jézus Krisztus lehet, hogy a szeretetet tanítja,
de ez mégsem lehet a buzik fájdalmának írja,
bár jó keresztényként mindenkit szerettek,
azért egy-két buzit néha megverhettek!*

*Idehaza sem tart buzi-világ sokáig,
a sok liberális hiába pofázik
Xavért meg a Friderikuszt fel a közös fára,
Birtalant meg elküldjük a bűdös picsába!*

1 A levélváltás itt olvasható: <http://www.otkenyer.hu/semjenzslevel.php>

*Lobogónkon Semjén és Családvédő Charta
a sok buzit innét messzire zavarja,
bezárnak a gusztustalan sztriptíz- s buzi-bárok
épilek helyettük keresztény családok!”*

Nehéz megmondani, mi indokolhatta a mondandó versbe szedését: a poénosnak gondolt szöveg több szempontból is blaszfemikus. A keresztény szeretet nevében fellépő poéta önmagának felmentést ad a legfőbb isteni parancs alól, mihelyt a homoszexualitásról van szó. A bűn eltüntetésének retorikája agresszív hangon szólal meg: ezt viszont megszokhattuk még a teológiai érvrendszerek radikalizmusában is. Nádas Péter tett zseniális kísérletet arra egy esszéjében, melynek aprópóját egy, a homoszexualitása miatt a Károli Gáspár Református Egyetemről kizárt hallgató nyilatkozata adta, hogy a fundamentalizmus szentírásból következő radikalizmusát hideg racionalizmussal végiggondolja: a mózesi törvények alapján, írja, nem kizárás járt volna tettéért, hanem „a vallási törvények szerint meg kellett volna ölni”.² A fenti vers radikalizmusa, persze, nem intellektuális munka végterméke vagy provokációja, hanem egy fundamentalista szólam megszövegesülése: ideopolitikai síkra pottyantott „költői” végtermék. A mi-ők struktúra radikalizmusát a jó keresztényként való öndefiniálás és a hétszer szereplő buzi szó kontrasztja adja: a harc pedig a buzivilág ellen folyik, melynek szétverése a jó keresztény feladata Semjén eszmekörének hátszelével. A kép- és gondolatzavarok ellenére a költemény pontos látletele egy társadalmi rétegnek: a buziverés legitimitása, a konzervativizmus térnyeréséből fakadó vélt szabadság önbíráskodó érvényesítésének hallgatólagos legitimációja, a liberalizmus elleni kirohanás, a példastatuálás és a fényes jövő erkölcsi magaslátának zálogaként ünnepeelt Családvédő Charta megdicsőülés-látomása mind-mind határozott eleme annak a vulgáris gondolatrendszernek, mely egy bizonyos környezetben életképes vagy mozgósítható. Természetesen nem kizárt az a lehetőség sem, hogy csak egy balul elsült tréfáról van szó, és valójában nem is a piederstálra emelt ideológus ünneplése a cél, hanem

2 Nádas Péter, *Vallási fundamentalizmus mint politikai mozgalom* = *Uő, Háttér* napló. Pécs, Jelenkor, 2006. 132–144. Az idézet helye: 140.

épphogy annak kifigurázása. Ennek azonban elenyésző az esélye, hiszen a vers címzettje és a szöveg keletkezésének kontextusa ezt szinte kizárja.

A homofóbia lehet az eszményi férfiasság elvesztésétől vagy a maskulin önérzet csorbulásától való kóros félelem, de lehet különféle eszmekörök ideológiai szorításában kimunkált, a maga korlátai közt argumentáló (kényszer)retorika is.³ A férfiasság demonstrációja, az erő evidenciája mindent elvet, ami nőies, holott a homoszexuális szubkultúra vagy réteg döntő hányada paradox módon épphogy a túlfokozott maskulinitás híve, és mind a művészetben, mind a maga szociokulturális terében szinte fetisizálja azt. A homofóbia ebben az értelemben a legradikálisabb nő(iesség)gyűlölet, a polimorf létesztétikák, a biszexuális potenciállal operáló (retorikai vagy létmódbeli) rendszerek ellensége.

A homofóbia arroganciája és ijesztő agresszivitása mellett beszélhetünk a homofóbia retorikai közhelyrendszeréről is, mely minden látszat ellenére hozható olyan poétikus helyzetbe, amikor épp általa lepleződik le maga a hivatalos rend s annak anomáliái. A humor szélsőséges válfajával is rokonítható jelenség során az „obszcenitás fogalom- és jelenségköre [...] alternatív világmagyarázó elvvé” válik.⁴ Különösen igaz ez, ha az úgynevezett vitruviusi ember ideáljából indulunk ki: az antik férfiábrázolás ideálkonstrukciója a férfitest dimenzióit és ideális arányait gyakorlatilag rávetítette magára a társadalmi rendszerre, és szakralizálta azt.⁵ A férfitest bármilyen meggyalázása, sérülése azóta is szakrális inzultusként hathat. Az állam ideális teste metaforikusan szintén férfitest, ezért kézenfekvő e metaforarendszerre alapozni a politikai költészet esetleges kritikai poétikáját is.

3 A kérdés történetéhez lásd pl. Paolo Pedote, *Storia dell' omofobia*, prefazione Gian Antonio Stella, Bologna, Odoya, 2011.

4 Klaniczay Gábor, *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Budapest, Noran, 2004. 208.

5 Peter Weiermair, *A homoszexuális tekintet. A férfi akt mint a homoszexuális vágy tárgya = A meztelen férfi*. Tanulmányok, Nürnberg, Verlag für moderne Kunst, 2013. 47–48. A teljes tanulmány: 47–53.

Sziveri költői életművében sajátos helyet foglal el a *Buzi az uszodában* című költemény, mely – ahogy Lábadi Zsombor Sziveri költészetéről általános érvénnyel jegyzi meg – „a paródia korlátozott kódjait társadalmi szintre is kiterjeszti”.⁶

Buzi az uszodában

„Az ember végül homokos”

(J. A.)

Tapogatózik a puszta bajban,
megmártja testét búzló napolajban.
Tanulmányoz szörnyű nagy nyelveket,
egyszersmind – fölnyergeli az elveket.

A terpeszkedéshez nem kell más ok.
Kavafisz szerint ők egészen mások.
Szemszögemből lehetne csősz vagy gépész,
bármilyen amit elviselhet ép ész.

Huncutul válogat a víz alatt,
kitapintja a lebegő lábakat –
csusszan a tenyér, mintha véletlenül...

Eszme képében szelíden reánk ül.
Szilárd e szándék, akár az állam.
Netán ha elkap – leesik az állam.⁷

Förköli Gábor kitűnő Sziveri-tanulmányában részletesen érzékelteti azt a folyamatot, ahogy Sziveri költészete a „tisztán metafizikai terepről” elmozdul a történetibe, a társadalmi-politikai dimenzió felé: „...érezhetően kellemesebb bizsergést okoz a *Buzi az uszodában* című, korrajznak vagy röpké helyzetjelentésnek is beillő remeklést olvasni a

6 Lábadi Zsombor, *Test és szellem nyugtalansága. Sziveri János költészete és társ-kontextusai*. Puskin Utca 2007/2–3. 32–37. Az idézet helye: 34. Vesd össze még: „A paródia Sziveri költészetében nemcsak szövegspecifikus érvényű, hanem a történelmi érzék fenntartásának az egyik legalapvetőbb letéteményese; dogmatikusság-ellenes, arra is használható, hogy a társadalmi ideológia kollektivizálására épülő szubjektum képének cáfolatát nyújtsa.” Lásd: Lábadi Zsombor, *A lebegés ironiája. Sziveri-szinopszis*. Újvidék, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. Az idézet helye: 90.

7 *Sziveri János művei*. Budapest, Gondolat, 2011. 98–99.

*Dia-dalok*ból, mint a *Szabad gyakorlatok* bűvös narancs-verseit, amelyek közül talán tizenkettő egy tucat a neoavantgárd líra terméséhez mérve.”⁸ Förköli világosan jelzi, hogy a *Buzi az uszodában* allegorikus karakterű korrajz, azaz politikai vers. Ezt Szörényi László már 1988-ban így látta: „A Bojtár-féle lavór démonikus és röhejes voltát, a kelet-közép, illetve közép-kelet-európai lét államilag garantált bornírságát és romlottságát leggroteszkebb módon a *buzi az uszodában* című vers ragadja meg.”⁹

A *Dia-dalok* című kötet (1987) fordulópontnak számít Sziveri költői nyelvének alakulástörténetében, és műfaji, diskurzusbeli váltás is, nem véletlenül nevezi a kötet verseit Zalán Tibor politikai pamfleteknek.¹⁰ A pamfletnél is tovább megy, amikor a kötetet így jellemzi: „Napra kész tiltakozásjegyzék, elhatároló nyilatkozat, hadüzenet.” Szinte tragikomikus és naiv heroizmusba merevíti bele Sziverit: „mosolyogva áll a húsdaráló éhes pofája előtt, és méltatlankodik, és vár a sorsára.” És mindezt csattogó, flitteres, tudatosan a protest-song primitív rímelését oppozícióként és mankóként kihasználva teszi. Nemes Z. Márió egyenesen úgy látja, hogy a *Dia-dalok* egyes verseinél már-már „a hipertrófiás játékosságból inkább a mánia” érzékelhető, és nem annyira a „szövegteljesítmény”, de ennél is fontosabb, hogy itt a „tehetetlenség díszítményei” uralkodnak el.¹¹

A hipertrófiás játékosságot működtető, a nyelvet a jelentéstől függetlenül csilingelni hagyó dekoratív versben tehát bizonyos társadalmi-politikai mechanizmusok költői lebizuzásáról van szó, s ez a tendencia a vers végének a buzieszme azonosíthatóságára következtetni engedő szakasza révén teljesedik ki. A buzi ugyanakkor a létkörnyezetet, országot, államot megtestesítő allegóriává válik. Hol van ez már a tápláló (hol fiai miatt aggodalmasan szomorkodó, hol fiai érényeinek örvendő) anya klasszikus figurájától? Vagy a szabadság

8 Förköli Gábor, *Kell-e nekünk Sziveri János?* Puskin Utca 2007/2–3. 22–27.

9 Szörényi László, *Bevezető Sziveri János írószövetségbeli bemutatkozásához*, *Életünk* 26 (1988/11). 993–996. Az idézet helye: 995–996. Megjegyzés: Bojtár Endre lavórmetaforája Kelet-Közép-Európa, illetve a Kárpát-medence bizzar szimbólumaként értendő.

10 Zalán Tibor, *Sziveri János: Dia-dalok*. *Kortárs* 32 (1988/9). 162–165.

11 Nemes Z. Márió, *Szokatlan rendszer. Sziveri János Formalinban*. *Parnasszus* 15 (2009/1). 64–69.

fedetlen keblű, érzékire stilizált, forradalmi prostituált-allegóriáitól? De ez a férfikarakter-kinagyítás még azok közt a negatív államallegóriák közt is megdöbbenően groteszk módon egyedi, melyeket Prágai András alkotott meg kora politikai viszonyaira vonatkoztatva!

A vers szonettformában íródott, s ez azonnal parodisztikus architektonikus utalásként olvasódik, hiszen a homoszexuális költészet egyik vezető versformájáról van szó (Shakespeare, Michelangelo, Lorca, Faludy). A csilingelő, csengő-bongó, dekorativitását a végletekig kiterjesztő szövegformálás abszolutizálása pedig Wilde szecessziós dekorativitását idézi. A szöveg testén mindössze egyetlen név jelenik meg, nevezetesen Kavafiszé, akivel Sziveri megteremti, definiálja és elkülöníti a másságot. A deviáns megteremtésével meg nem elégedő költői nyelvhasználat azonnal ellenstruktúrákban gondolkodik: az ők és a mi struktúráinak kimunkálása nem elégszik meg a különös, a komikus vagy netán a más pusztá létre igézésével, hanem egyre agresszívabb szembeállítás eredményez. Ez az agresszió univerzálissá válik, olyan működési elvvé, mely az állam jelképévé magasul. Míg az antikvitásban a férfikkal passzív szexuális viszonyba keveredett Timarkhoszt azért ítélték el, mert az állami hivatalnok testének meggyalázása, birtokbavétele egyúttal az állam testének meggyalázását jelentette.¹² Sziverinél viszont egy diktatórikus állam perverziója válik becserkésző agresszivitássá a gépezettől idegenkedő tiszta testekkel, egyéniségekkel szemben. A versben felgerjesztett homofóbiát a paródia fogja vissza és limitálja valamelyest: ez a limitálás azonban kétségbeejtő reménytelenségbe torkollik, kiszolgáltatottságba, mely a normától való markáns különbözés praktikáit emeli normatív gyakorlattá. A buzi szó használata parodisztikus sértés: a heteronormatív agresszió tipikus jele. A mottó egy híres-hírhedt csonka intertextus, mely kibillen eredeti jelentéséből, és szubkulturális dimenziókkal látja el a szöveget, sőt, maga a költemény lényegében ennek a csonkolt sornak a tétellé emelése és e tétel bizarr kifejtése lesz. A buzi, aki hatalmas nyelveket tanulmányoz és terjeszkedik, vélhetőleg a szovjet modellen alapuló diktatórikus rezsim megtestesítője, mely csapdát állít a gya-

12 Kenneth James Dover, *Görög homoszexualitás*, ford. Dupcsik Csaba. Budapest, Osiris, 2001. 33–138.

nútlan fiatal értelmiséginek. Az állam önrím kettős jelentése szintén alátámasztja azt a feltevést, hogy Sziveri artisztikussága a minél homogénebb rímek azonossága (más ok, mások stb.) révén is kiemeli a szöveg homoszexuális testként vagy vágyként való megjelenítődését. A szövegtest fokozatosan válik perverz testté, melynek önazonossága normatív erőre emelkedik. A dekorativitás és a homogenitás együttes jelenléte agresszivitásba torkollik, és ellenségként viselkedik. A látszat homofóbia valójában a metaforikus, fokozatosan becserkésző társadalmi agresszió parodisztikus képe lesz. A kavafiszi különlegesség, másság a szövegben megképződő szemlélő én szemében épphogy érzékelhetetlennek tűnik, de a performanciában megnyilvánuló közömbös entitás (gépész, csősz) létrehozza a maga másságát. A tapogatózik, tanulmányoz, terpeszkedik három t-je egy becserkészési mechanizmust jelenít meg, mely korántsem a cruising egyértelmű esete, hanem a látzatvéletlenül alapozott tudatosság (itt is „irányzatos” véletlenről van szó, mint *A Couleur lokálban* című versben): nem egy hasonszórú társ becserkészése a cél, hanem egy politikailag „heteróé”. A megrontás ugyan retorikailag „szelíd”, valójában kimódolt agresszív tudatosság jellemzi („szilárd e szándék”). Az oktáva három t-je szinonimikusan megismétlődik a szextettben: válogat – kitapint – reánk ül. A buzi így lesz eszmeallegória, s a költemény a nagy politikai allegóriák travesztíája és paródiája. A verset szétfeszíti a felgyülemlett és a játékosan kiélt erotika, melynek fokozó, részleges („csusszan a tenyér”) és potenciális („netán ha elkap”) kiteljesedése is van. Vajon minden eszme előbb-utóbb elbuzuláshoz vezet? És miben rejlik az alattomoság vonzereje? Itt célszerű Marno János kitűnő Sziveri-esszéjét megidézni: „Sziveri (és nemzedéke) viszont örökölt egy restaurált, tökéletes-korrump kultúrgazdaságot, amely ideig-óráig tárt karokkal fogadta az »újabb érzékeny« ifjakat (a műpártolás gyógyír a rossz lelkiismeretre).”¹³ Sziveri nemzedéke látszatra megkapta a lubickolás lehetőségét, de annak önfeledtségét beárnyékolja a hatalom alattomos perverzítése. Az ön-reflexió így csúszik át az allegóriába, s az allegóriát így játssza ki a lehetőség, de nem megkövetelt tragikomikus visszatérés a biográf éhez.

13 Marno János, „Felmérni egymást magán-ügyekben” (Sziveri János újabb könyveiről). *Alföld* 40 (1989/11). 78–81. Az idézet helye: 81.

A más ok – mások rímpár kiemelése is jelzi a kialakított másság-dramaturgia egyik lényegét: a parányi elmozdulást a cél irányába és az összeolvadásban bekövetkező bizonyosságot.

Az oktáva és a szextett tükörpozícióba kerül: a medence vizében tükröződő kissé lebegő, eltorzult árnyék képzetait keltik.

A szemszög versszakról versszakra szabályosan váltakozik: előbb őt látjuk, majd az ők megkonstruálása következik, végül az én nézőpontja, s ugyanez ismétlődik meg a szextettben: előbb az ő mesterkedései villannak meg, majd a mi konstituálódik meg az oktáva ők-jeinek ellenpontjaként, végül az énhez való visszatérés következik. Nyelvanatómiailag érdemes megfigyelni, hogy az oktáva mennyire hangsúlyozza az elv szót: (nyelveket, elveket, elviselhet). A profetikus karakterű szövegkinyilatkoztatás és a radikálisan profán vagy egyenesen obszcén-vulgáris nyelvhasználat együttes jelenléte¹⁴ egy olyan vegyes szókonglomerátummá avatja a Sziveri-verset, mely intarziás-ságával tüntet. Részben igaza van Tolnai Ottónak, aki szerint Sziveri nyelve „terrénuma az emelt beszéd, a pátosz volt”¹⁵, de ehhez szükséges hozzátenni azt is, hogy e terrénum nem is annyira terrénum volt, mint inkább viszonyítási alap, a kikezdés origója, ahonnan lebontható valami, aminek felépítménye recseg-ropog. A vers felfokozott artistikuma is a pátosz allergikus kikezdéséről tesz tanúbizonyságot. Sziverinek épphogy pátoszallergiája van, miközben az ellenpátosz is pátosz. Szkárosi ezt a jelenséget egyfajta „korszerű klasszicizmusként” értelmezi.¹⁶ Ez a sokkal tetszetősebb megfogalmazás is kikezdehető, hiszen Sziveri klasszicizmusa a hagyomány deklasszálódása révén őrzi meg a hagyományt. Elég a csonka József Attila-mottóra gondolni: ráadásul épp József Attila pátosza és új klasszicizmusa az, amelylyel talán Sziveri a legtöbbet polemizál.¹⁷ A *Reménytelenül* című vers parodisztikus, csonkoló, mégis pontos idézete megidézi az ősforrást

14 A két szélsőség viszonyáról lásd: Keresztury Tibor, *Trolin Delphoi felé*. Alföld 43 (1992/4). 77–76.

15 Tolnai Ottó, *Sziverinek szentelt fekete füzet*. Forrás 22 (1990/12). 22–24.

16 Szkárosi Endre, *Tervszerű enyészet*. Mozgó Világ, 1982/11. 106–107.

17 József Attilához való viszonyáról lásd pl. Zalán Tibor írása mellett Thomka Beáta, *A formafegyelem szenvedélyessége*. Kortárs 35 (1991/4). 157–163.

magát, de a groteszk partikularitás zárójelbe teszi azt az attitűdöt, mely a József Attila-szövegben megképződik:

*„Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.”*

A „semmi ágán ül szívem” így kerül párhuzamba pl. az „eszme képeben szelíden reánk ül” sorral. Ez az egymásra íródás a reménytelenség széttartó alakzatait hozza létre: részint a tragikus pátosz felől, részint annak lebonthatóságával szembesítve. Ha alkalmazzuk a csonkolási technikát, Sziveri verséből is kihasználhatók szervidegen, de mégis „pontos” idézetek, melyek épp a szintaxis összefüggésszereit lehetetlenítik el, pl.: „A terpeszkedéshez nem kell.” Egész pontosan itt hímnem kell.

Sziveri költeménye a homofóbiát annyiban érvényesíti, amennyiben a paródia, a groteszk szempontjából számíthat a heteronormatív elvárás horizontra. A buzi szó kocsmai familiárisága a heteronormatív diskurzusban természetes maskulin ellenhatást vált ki. Ezt az ellenhatást a paródia és a groteszk politikai allegória hivatott megszelídíteni. Érdemes összeolvasni a költeményt Toldalagi Pál *Uszodában* című versével, melynek tétje éppenséggel a homoerotikus vágy hatalma, szorongása és megsemmisülése a többségi konvenció kiszolgáltatottságában (vö. 3. 13.).

A fenn idézett deviáns vagy torz József Attila-citátum Petri Györgynél is megjelenik az *Álljon meg a menet!* című költemény zárlatában:¹⁸

*„Az ember végül homokos”
– – sorvégen, rímkényszerben, de nem okvetlenül.
Én például buta
fejemmel nem biccentek.
Ezeknek?
Igaz, nem is remélek, fejszesuhanás,
ebben egyezünk.*

18 Petri György *összegyűjtött munkái I. Versek*. Budapest, Magvető, 2003. 318–319.

„a hozzáértő dolgozó
 nép okos gyülekezetében
 hányni...” *Mir gesagt.*
Néha én is
hol így, hol úgy
vagyok ezzel:
Vetni. Meg. Száz. Bajunk.

Petri humoros kommentárja a sort a költészetesztétikai kihívás felől mutatja fel: a rímkényszer, a sorvég alapvetően költészettechnikai helyzet, de önkéntelenül is ráakódik a létszorongatottság felőli allegorikus értelmezéslehetőség is. Az elhomokosodó ember tehát itt is beleolvasható a homofób perverzió hatalmi allegóriájába: csakhogy itt Sziverivel ellentétben a „perverz” pozíciót nem az állam tölti be, hanem az általa kialakított ártatlannak induló kényszer, a megaláztatottság végterméke válik perverzvé.

A homoszexualitás mint politikai perverzió, mint a társadalmi torz berendezkedés allegóriája már felbukkant Ungvárnémeti Tóth László Napóleon-ellenes versében is (ahol Napóleon fellépését Ganümedesz elrablásához hasonlítja, mely megtöri a heteronormatív vágykonstelláció harmóniáját), de a kortárs popkultúra is kiaknázta a benne rejlő lehetőségeket (vö. pl. Sickratman *Buzi-e vagy?* című dalszövegével).¹⁹ Ez utóbbi szöveg hasonló stratégiákat követ, mint Sziveri verse: a közhelyvélekedésre, a public opinion kocsmái dimenzióira építve hozza létre a maga radikális nyelvi szövetét. A homofóbia neveltségessége itt azonban evidensen látszik: a perverzitás bármilyen észlelete önmagunk által kialakított konstrukcióként jelenik meg, s azonnal bele is fullad önnön neveltségességébe. A radikális kérdező radikális grammatikai hibája és nyelvi anomáliái a szociokulturális disszonancia agresszív maszkulinitását pellengérez ki. A grammatikailag hibás vagy rendezetlen beszéd kéri számon magát a szexuális rendet:

„Pöttyös az inged? *Buzi-e vagy?*
 Fested a hajad? *Buzi-e vagy?*

19 Pálfi Balázs, *Buzi-e vagy?* Mások 14 (2004/10). 13.

Piros a cipőd? Buzi-e vagy?
Mit eszel, minyont? Buzi-e vagy?
Füvet szísz, bazeg? Buzi-e vagy?
Kefiret iszol? Buzi-e vagy?
Ilyen törpe szar a kutyád? Buzi-e vagy?
Szemüveges vagy? Buzi-e vagy?
Nem eszel húst? Buzi-e vagy?
Te hegedülsz, bazeg? Buzi-e vagy?”

A mantraszerű retorikai konstellációba rendezett homofóbia fokozatosan egyre abszurdabb tételekbe bonyolódva leplezi le ön-maga szólamszerűségét:

„Te tudsz angolul? Buzi-e vagy?
Szóbaállsz a buzikkal? Buzi-e vagy?
Néger a csajod? Buzi-e vagy?
Cseh teát iszol? Buzi-e vagy?
Mivel jársz, bicajjal? Buzi-e vagy?
Nincs mobilod? Buzi-e vagy?
Te nem nézel tévét? Buzi-e vagy?”

Ebben a felállásban a nyelv gépezetté válása lesz lényeges, mígnem Sziveri az allegória keretein belül konstruálja meg a maga világát. Míg Sziveri a buzivicceken edződött férfitársadalom kikacsintós technikáját alkalmazza, Sickratman magát az öntudatos maszkulinitást szólaltatja meg.

Lengyel Tamás viszont pszeudobölcseleti viszonyok közé utalja a buzizást: ahogy a hímnemű idő hátulról magáévá teszi a gyanakodó férfit, fokozatosan válik homoszexuálisból szájalmas, agresszív „vén buzivá”.²⁰ Maga az idő interpretáció kérdésévé válik, perverz mivolta mégsem kétséges: „lehet az idő homoszexuális? / nem kizárólag azért / mert olyan óra is van ami / úgy mutatja / (és akkor exhibicionista)”. Lengyel szövege az idő által megerőszkolt létezés allegóriájává válik, és a nemi viszonyok bebetonozottságának közhelye kétszer is felbukkan: „egy fiú sohase lány”. Az idő nemhez kötése szexuális szorongássá alakítja a létszorongatottságot: és mindez egy olyan

20 Lengyel Tamás, *idővarjú*. Bárka 10 (2002/4). 11–12.

allegorikus konglomerátumba rendeződő megszólalás keretei közt válik szinte tapinthatóvá, melynek minden egyes eleme a széttartás ellenére vagy a logikai ellenőrzésből kiszabadulva is képes egységbe rendeződni. A varjú halála Poe híres hollójának rokonaként értelmeződik, a tér és az idő összefüggéseinek taglalása pedig a létbölcséleti poézis klasszikusainak kipellengérezését szolgálja: „és mivel tudományos tény / hogy az én seggem / betölti a teret / tehát az idő az én / hátsómmal is összefügg / ami azért már felettébb gyanús”. Az anális aktus ironikus-játékos megjelenítése a közhelyek anatómiájának irányába is megnyílik: „de vajon tényleg a seggemre fáj / az idő vasfoga / kellemetlen elképzelni”.

Németh Zoltán

HÁLÓZATELMÉLET, KÁNON, REGIONALITÁS

Sziveri János helyének hálózateleméleti értelmezése
a kortárs magyar irodalmi kánonban

*„Bízom abban, hogy az ezredvég költészetét
verseim mellőzésével már nem tárgyalhatja
egy jövőendő irodalomtörténet.”*

(Sziveri János)

*„Ne az határozza meg irodalmunkat,
ki hol született, vagy hol él, hanem:
milyen nyelven – és mit – alkotott!
Budapesten kvázi elismert írónak számít
egy sor közepes firkász, csak azért, mert ott él,
és úgyesen melegszik a tűznél, miközben
a határon túliakat csupán »kuriózumként« ha emlegetik,
s nem a műveik miatt, melyek el sem jutnak
az olvasóhoz, nemhogy megfelelő – reális?
– kritikai visszhangra találjanak.”*

(Sziveri János)

1.

Az irodalomtörténet műfajának kihívásai jelentős mértékben torlódtak fel az utóbbi évtizedekben. A posztmodern állapotból fakadó, egymásnak ellentmondó, fragmentált nézőpontok tapasztalata kétségbe vonja mindenféle szintézis és objektív megközelítés lehetőségét. A recepció feldolgozását érintő elvárások, annak érdekében, hogy a múlt párbeszédhelyzetbe kerüljön, szinte irreális munkát követelnek az irodalomtörténetek szerzőitől. Az „egyidejű egyidejűtlenségek” tapasztalata, az egymást kizáró párhuzamos kánonok és az irodalom

folyamatszerűségének feszültségei szinte kétségbe vonják az irodalomtörténet-írás lehetőségességét. Az „esztétikai ideológia” felé kritikusán közelítő irodalomelméleti irányzatok a kisebbség, a másság, az alárendeltség kategóriáit kéri számon az irodalomtörténetbe foglalt kánonon. A populáris műfajok irodalomtörténetbe kerülése érdekében több kritikus a számonkérés retorikáját működteti az elit irodalom történetére szűkített irodalomtörténeteken.

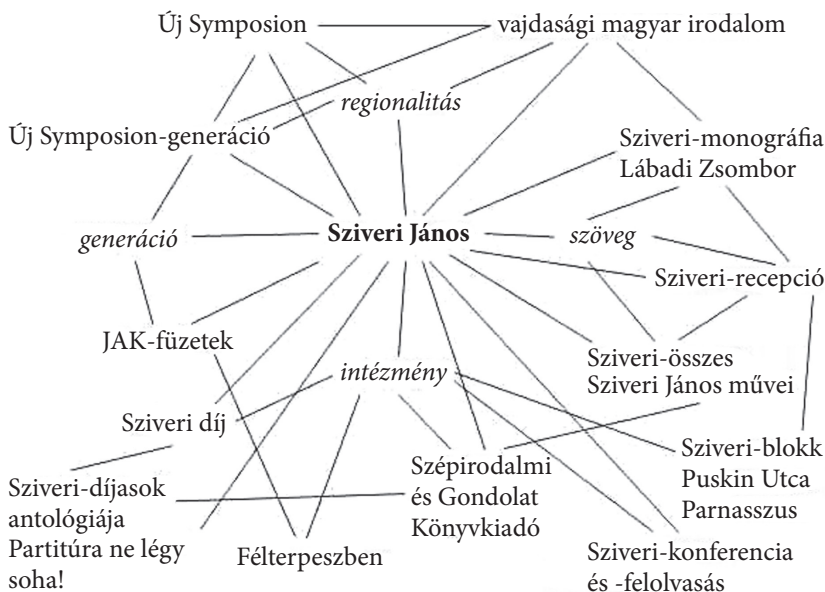
A magyar irodalomtörténet-írás számára további kihívást jelent a 20. századi magyar irodalomra jellemző többközpontúság jelensége. A „magyar irodalom története” fogalom értelmezésébe már eleve beleírja magát a többértelműség: jelentheti a „magyarországi irodalom történeté”-t, a „magyar nemzetiségű szerzők által írott irodalom történeté”-t és a „magyar nyelvű irodalom történeté”-t is, illetve jelentheti e jelentéstartományok valamilyen kombinációjának végeredményét. A fogalom használata koronként változik, gondoljunk csak a magyarországi latin nyelvű irodalom (pl. Janus Pannoniusz) helyére a magyar irodalomtörténetekben, s ennek alapján talán meggondolandó lehetne Agota Kristóf, Terézia Mora, Melinda Nagy Abonji műveit is a magyar irodalomtörténet kontextusában is értelmezni. De itt szükséges felvetni azt a kérdést is, hogy a határon túli irodalmak és életművek helyét hogyan kezeli a magyar irodalomtörténet-írás. Elvileg több lehetőség is adódik: vagy teljesen megfelelnek a kérdésre, s egyáltalán nem foglalkozik határon túli irodalommal és szerzőkkel másodlagosnak nyilvánítva azokat; vagy a határon túli magyar irodalmakat eltávolítja, számúzi a magyar irodalom folyamataiból, rezervátumba zárva külön kategóriaként kezeli; vagy a magyar irodalmi folyamatok természetes részeként tárgyalja, s annak megfelelő helyén tárgyalja (itt persze felvetődik a nézőpont kérdése, ahonnan belátható lehetne egy ilyen megközelítés).

Sziveri János életművének irodalomtörténeti helye ebben a – most csupán röviden vázolt – irodalomelméleti-irodalomtörténeti kontextusban formálódik, s egész sor további kérdéssel szembesíti azt a kutatót, aki a szerző kánonban elfoglalt helyét érintő kérdésekkel foglalkozik. Hiszen a Sziveri-életmű több ponton is kánonközeli helyzetben található, az irodalmi kanonizáció több területén mutat jelentős teljesítményeket. Ennek legfontosabb vetülete feltétlenül a

regionalitáshoz köthető. Sziveri János helye a jugoszláviai, vajdasági, szerbiai magyar irodalomban megkérdőjelezhetetlennek tűnik. A vajdasági magyar irodalom legendás, legprogresszívebb irodalmi lapjának, az *Új Symposion*nak a főszerkesztőjeként az életmű is valódi legenda részévé vált, amelyet tovább erősített a politikai okokból történt leváltástörténet is. Ehhez társul az a tapasztalat, hogy a Sziveri-életmű a generációs alapú kanonizációból is kivette a részét, hiszen egy olyan nemzedék tagjaként került be az irodalmi köztudatba, amelyhez az irodalmi nyelv modernizálása kapcsolható. A generációs alapú kanonizálást erősítette a szerző magyarországi jelenléte is: Sziveri *Szájbarágás* (1988) című kötete a JAK-füzetek sorozat 40. darabjaként látott napvilágot a Magvető Könyvkiadónál, Parti Nagy Lajos szerkesztésében. A kanonizáció további biztosítékeként jelenik meg az, hogy a költő magyarországi kötetei jelentős kiadóknál láttak napvilágot (az 1989-es *Mi szél hozott?*, az 1990-es *Bábel és Magánterület* a Szépirodalmi Könyvkiadónál), hogy halála után két, összegyűjtött verseit és műveit tartalmazó kötete is megjelent (a *Sziveri János minden verse* 1994-ben a Kortárs Kiadónál, a *Sziveri János művei* [2011] Reményi József Tamás szerkesztésében a Gondolat Kiadónál). A kanonikus pozícióra utal, hogy Keresztury Tibor *Félterpeszben* (1991) című interjúkötetében, amely a JAK-füzetek sorozatban jelent meg, Esterházy Péter, Zalán Tibor, Csengey Dénes, Szócs Géza, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Márton László, Szilágyi Ákos, Markó Béla, Csordás Gábor és Marno János mellett Sziveri Jánossal is készült beszélgetés. A kanonizáció intézményi biztosítéka a Sziveri János Társaság működése, konferenciaszervező tevékenysége is, illetve az 1992-től létező Sziveri-díj (a díjazottak többek között Babics Imre, Háy János, Orbán János Dénes, László Noémi, Fekete Vince, Hizsnyai Zoltán, Szálinger Balázs, Csehy Zoltán, Lovas Ildikó, Orcsik Roland, Kollár Árpád, Lanczkor Gábor). Sőt, *Partitúra ne légy soha!* (2011) címmel napvilágot látott a Sziveri-díjasok antológiája is.

A regionális, nemzedéki és intézményi kanonizációt azonban a legtöbb esetben jelentősen árnyalják, módosítják, sőt felülírják a hatás, a folytathatóság és a recepció szövegszerű kontextusai. A Sziveri-szöveg univerzum szépirodalmi és irodalomtudományos továbbírásai, újraírásai között feltétlen említésre méltó a Reményi József

Tamás által szerkesztett *Barbár imák költője – Sziveri János* (2000) című kötet, amely tanulmányokat, kritikákat, esszéket, beszélgetést tartalmaz, illetve közli a Sziveri-kötetek recepcióját is (Reményi 2000). Kanonizációs aktus a *Puskin Utca* 2007/2–3. számának Sziveri-blokkja, két interjúval (Balázs Attilával és Reményi József Tamással), valamint Förcsölő Gábor, Lábadi Zsombor és Hózsza Éva tanulmányaival; s az újraértelmezés gesztusával készült a *Parnasszus* 2009 tavaszi száma is, Balázs Attila-, Fenyvesi Ottó-, Bozsik Péter-, Balogh Robert-esszével, Nemes Z. Márió-, Fekete Vince-, Borsik Miklós-tanulmánnyal, Szügyi Zoltán- és Payer Imre-verssel. A recepció egyik legfontosabb teljesítménye Lábadi Zsombor Sziveri-monográfiája, *A lebegés iróniája*, amely az egész életművet és kontextusát is vizsgálja (Lábadi, 2008). De a Sziveri-életmű újraértésében fontos szerepet játszanak az olyan események is, mint a 24. JAK-táborban sorra kerülő akció, amelynek során Sziveri János költészetéről beszélgetett Balázs Attila, Keresztury Tibor, Kollár Árpád, Nemes Z. Márió és Reményi József Tamás. Sziveri János kanonizációjának hálózatos összefoglalása arról győzheti meg az értelmezőt, hogy olyan életműről van szó, amely a kanonizáció egymástól gyakran eltérő kontextusaiban képes reprezentálni önmagát.

1. ábra: A Sziveri János-életmű kanonizációjának hálózatos rajza

2.

A kanonizáció hálózatként való értelmezése azért is hozhat új eredményeket a kánonkutatásban, mert olyan szuperorganizmusként szemléli tárgyát, amely kapcsolatok rendszeréből jön létre, s egy-egy életmű kanonikus beágyazottságának egzakt képét nyújtja. A hálózatosságnak döntő szerepe lehet a kanonizációban, hiszen a szöveget, írói életművet körülvevő (pozitív) kritikai visszhang, a recepció irányai, a díjak és ösztöndíjak, meghívások, fellépések és felkérések olyan hálózatot hoznak létre, amely a sikerfaktor biztosítója lehet. Ennek hálózatos feldolgozása nyomán bizonyos kanonikus pozíciók felértékelődésére – „a gazdag egyre gazdagabb lesz” (Barabási 2011, 90) – vagy féloldalasságára is fény derülhet.

A hálózatelmélet napjaink egyik legdinamikusabban fejlődő elméleti bázisa. Előzményei között Barabási Albert-László Leonhard Euler egy 1736-os tanulmányát említi, amelyben a neves matematikus a königsbergi hidakra vonatkozó játékos fejtörőt oldotta meg. Königsbergben ugyanis a Pregel folyó ágai 4 szárazföldi részt különítettek el, amelyeket összesen 7 híd kötött össze. A fejtörő a következőképpen hangzott: „Átsétálhatunk-e a hét hídon úgy, hogy közben egyiken se menjünk át kétszer?” Euler a bizonyítás során négy pontot (A-D) és négy élt (a-g) különített el, ebből létrehozott egy gráfot, s ezzel tulajdonképpen útjára indította a hálózatelmélet tudományát (Barabási 2011, 18–19).

A hálózatelmélet 20. századi újragondolása két magyar matematikus nevéhez kapcsolódik, akik az Euler-féle gráfelméletet kutatták, s annak matematikai alapjait fejlesztették tovább. 1959-ben Erdős Pál és Rényi Alfréd matematikailag modellálták a véletlen hálózatok megteremtésének, huzalozásának jellegzetességeit. Kiderült, ha véletlen hálózatról van szó, akkor az meglepő módon a Poisson-eloszlást követi: a pontok többségéhez ugyanannyi él csatlakozik, mint az átlag, az átlagtól való eltérés rendkívül ritka (Barabási 2011, 29).

A véletlen hálózat azonban teljesen elméleti-matematikai alapon működik – hiszen az emberi társadalom tagjai nem véletlenszerűen működnek együtt. De milyenek a valódi hálózatok? Barabási Albert-László *Behálózva* című könyvében a „hatlépésnyi távolság” elve nyomán következteti ki a valódi hálózatok természetét. Karinthy

Frigyes: *Láncszemek* című elbeszéléséből kiindulva azt a megállapítást emeli ki, hogy mindenkihez el lehet jutni „legfölből öt más egyéne keresztül”. Majd Stanley Milgramhez, a kísérleti pszichológia egyik legkreatívabb alkalmazójához fordul, aki 1967-ban újra felfedezte, és kísérletileg is igazolta a Karinthy által megsejtett hatlépésnyi távolság elvét. 1998 végén Barabási segítőivel, Albert Rékával és Hawoong Jeonggal arra a megállapításra jutottak, hogy két dokumentum közötti távolság az interneten 800 millió weblap esetében is csak 19 lépésnyi távolság (Barabási 2011, 41).

Ezt a kísérletileg igazolt tapasztalatot célszerű ötvözni Mark Granovetter 1973-as *A gyenge kapcsolatok ereje* című tanulmányának megállapításával. Eszerint ha divat vagy hír elterjesztése a cél, egy új állás megszerzése, akkor a gyenge kapcsolatok sokkal fontosabbak, mint az erős, szoros kapcsolatok, „mert a társas hálózatok létfontosságú összeköttetéseit alkotják” (Buchanan 2003, 47). Vagyis egy olyan társadalom képe jelenik meg, amely teljesen eltér az Erdős-Rényi-féle modelltől: a társadalom kapcsolatokban gazdag kis csoportokra, zárt körökre tagolódik – és csak néhány külső kapcsolat köti össze más csoportokkal, ezért nem szigetelődnek el a világ többi részétől.

Az Erdős-Rényi- és a Granovetter-féle modellek összeegyeztetése nyitotta meg az utat a matematikai gyökerű véletlen hálózatok mellett az ún. valóságos hálózatok természetének feltárásához. Ennek nyomán derült ki az a tény, hogy míg a véletlen hálózatokat alkotó csomópontok kapcsolatainak száma az esetek döntő többségében az átlaghoz közelít, s éppen ezért az egyes csomópontok kapcsolatainak száma majdnem egyforma, kiegyensúlyozott, addig a valóságos (skálafüggetlen) hálózatok esetében tömbösödés figyelhető meg. A valóságos hálózatokban bizonyos csomópontok rengeteg kapcsolattal rendelkeznek, de a legtöbb pontnak csak kevés kapcsolata van. Éppen ezért a skálafüggetlen hálózatokat két törvény irányítja: egyrészt a népszerűségi kapcsolódás, vagyis „a gazdagabb egyre gazdagabb lesz” elve – a legtöbb kapcsolattal rendelkező csomópontok könnyebben és gyorsabban növelik kapcsolataik számát. Másrészt a valóságos hálózatokra ebből kifolyólag a növekedés is jellemző. Éppen a rengeteg kapcsolattal rendelkező csomópontok megléte okozza ezeknek a hálózatoknak a kisebb hibatűrő képességét, nagyobb sérülékenységét,

hiszen elég egy-két rengeteg kapcsolattal rendelkező csomópontot megtámadni, s máris tönkremehet az egész hálózat.

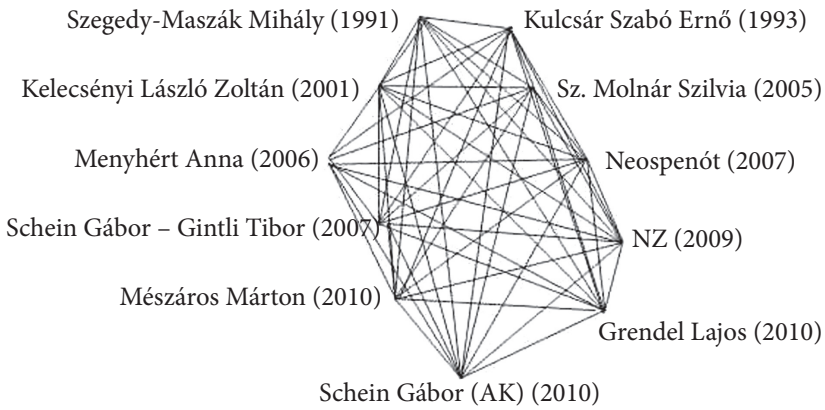
A hálózatelméleti gondolkodás egyik alapvető kérdése, hogy „mi az oka annak, hogy egy jól szervezett csoport hatékonyabban működik, mint egy ugyanilyen létszámú – sőt nagyobb –, egymástól független emberekből álló halmaz? Miből fakad, hogy az egész több, mint részeinek összessége? Mi az oka ennek a »többletnek«? Meglepő, hogy az egyének hatékonysága rátermett szervezéssel nagyságrendekkel növelhető” (Christiakis–Fowler 2010, 24). A kapcsolatoknak, illetve a kapcsolatok rendszerének, hálózatának vizsgálata pedig az így létrejött szuperorganizmus jellegzetességeinek értelmezésében éppúgy segíthet, mint a makroszintű tulajdonságok vizsgálatában – ez utóbbiak „olyan, az egészre jellemző új vonások, amelyek a részek közötti kölcsönhatásokra és a köztük fennálló kapcsolatokra vezet-hetők vissza” (Christiakis–Fowler 2010, 42).

3.

A Sziveri-életmű hálózatként való bemutatása olyan képet mutatott, amely egy önmagát építő, folyton növekedő hálózatos kanonizáció képét nyújtotta. A kanonizáció két fontos, ha nem a legfontosabb komponensével azonban eddig nem foglalkoztunk: a szépirodalmi újraírás, felhasználás és az irodalomtörténeti kánonképzés kontextusával. Tanulmányomban a továbbiakban ez utóbbi területre összpontosítok, s kiindulópontként azokat az irodalomtörténeti jellegű munkákat fogom használni, amelyek az 1989-es rendszerváltás utáni időszakban láttak napvilágot, vagyis nem kellett megfelelniük irodalom kívüli elvárásoknak. A korpuszt irodalomtörténetek, illetve szintézisjellegű munkák alkotják, amelyek az 1945 utáni és kortárs irodalom irodalomtörténeti jelentőségű életműveivel és szövegeivel foglalkoznak.

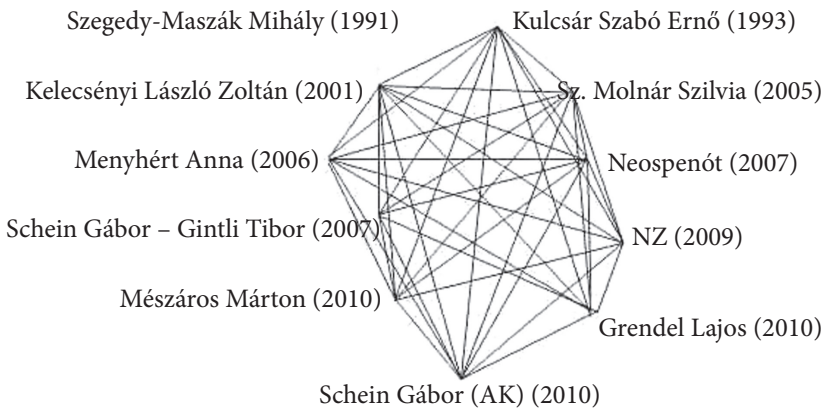
A tizenegy kötet mindegyikében megjelenik Esterházy Péter neve és életműve, gyakorta önálló fejezetként, vagyis az Esterházy-életmű huzalként mind a tizenegy irodalomtörténetet összeköti. Ez a kanonizáltság rendkívül magas fokára utal, egy irodalomtörténeti szempontból megkerülhetetlen életműre, amelynek értelmezését és elhelyezését mind a tizenegy irodalomtörténet fontosnak tartja. A

posztmodern prózafordulat egyik legjelentősebb inspirátorának az esetében természetesen ez egyáltalán nem meglepő.

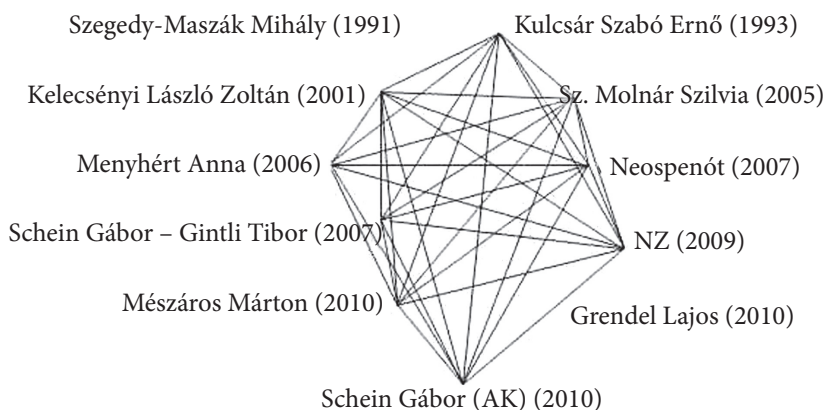
2. ábra: Az 1989 utáni irodalomtörténetek hálózata az Esterházy Péter-gráfok felől

Mivel Sziveri János költői életművet hagyott hátra, érdemes egy kanonikus költői életmű hálózatépítő potenciájára kitérnünk a felhasznált irodalomtörténetek kontextusában. Oravecz Imre Szegedy-Maszák Mihály korai, 1991-es összefoglalásán kívül mindegyik irodalomtörténetben szerepel, szintén többször önálló fejezetként. Vagyis az Oravecz-életmű is rendkívül sűrű huzalozású hálózatot volt képes létrehozni a kortárs magyar irodalomtörténeti korpuszban.

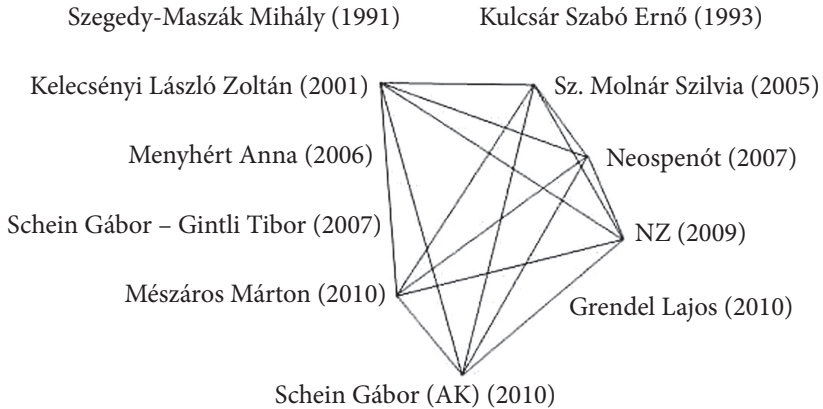
3. ábra: Az 1989 utáni irodalomtörténetek hálózata az Oravecz Imre-gráfok felől

Sziveri János irodalomtörténeti helyének vizsgálatakor az sem elhanyagolható tényező, hogy határon túli szerzőről van szó. Éppen ezért a felhasznált irodalomtörténetekből olyan szerzőt érdemes kiemelnünk, aki határon túli lírikusként volt képes kikényszeríteni az irodalomtörténészek figyelmét. Mint látható, Kovács András Ferenc életműve szintén megkerülhetetlennek tűnik, hiszen Szegedy-Maszák Mihály említett korai, 1991-es szintézisén kívül csak Grendel Lajos 2010-es irodalomtörténetéből hiányzik. Vagyis ebben az esetben is egy gazdag huzalozású hálózat áll elénk.

4. ábra: **Az 1989 utáni irodalomtörténetek hálózata a Kovács András Ferenc-gráfok felől**

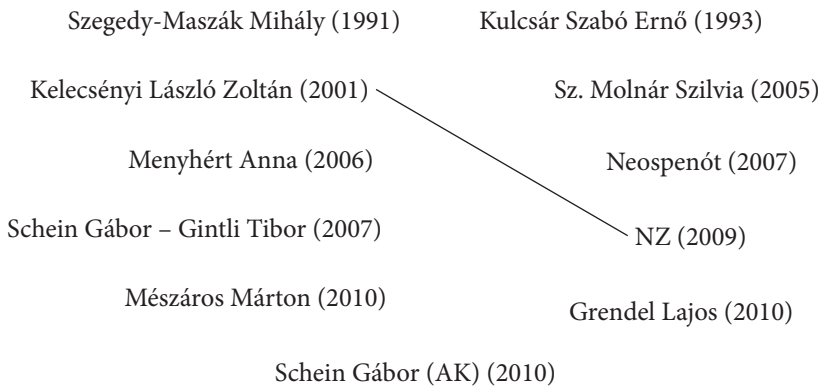
Sziveri János neve a vizsgált tizenegy irodalomtörténeti vagy szintetikus jellegű kötetből hatban található meg, vagyis a ritkább hálózatoság kisebb mértékű kanonizációra utal, mégis, viszonylag kánonközeli helyzetre láthatunk rá.

5. ábra: Az 1989 utáni irodalomtörténetek hálózata a Sziveri János-gráfok felől

A tizenegy kötetből azonban pusztán két kötetben esik szó Sziveri János poétikai teljesítményéről. Mint már említettük, öt munkában egyáltalán nem szerepelt a neve, további négy kötetben pedig pusztán egy felsorolás részeként (leggyakrabban mint az *Új Symposion* egykori főszerkesztője) jelent meg. Vagyis az életmű poétikai jelentőségének, karakterének csupán két kötet szentelt teret, s így a vizsgált irodalomtörténeti korpuszok között valódi értelmezői hálózatos viszonyt nem tudott létrehozni.

58

6. ábra: Az 1989 utáni irodalomtörténetek „hálózata” a Sziveri János-gráfok felől

Az említett két kötetből ráadásul az egyik csak egyetlen mondatot szentel a Sziveri-poétikának, míg Kelecsényi László Zoltán némiképp

hosszabb, hárommondatos elemzésben méltatja a Sziveri-életművet. Vagyis a kortárs irodalomtörténetekben Sziveri János költészete nem volt képes kanonikus helyet kikényszeríteni magának, ami az életmű kanonizációjának féloldalosságára enged következtetni.

4.

A Sziveri-életmű hálózatosságának vizsgálata azt mutatja, hogy rendkívül jelentős mértékben tér el egymástól a Sziveri-kultusz, vagyis a szuperorganizmusként hálózatot formában felépített regionális, nemzedéki és intézményi kánon a kortárs magyar irodalomtörténetekben megjelenő Sziveri-hálózattól. Azt azonban, hogy irodalomtörténeti jelentőségű életműről van-e szó, nem az intézményi formák, nem a generációs öntudat, nem a regionális pozíciók, sőt, talán még csak nem is a kortárs irodalomtörténetek döntik el – hanem a leállíthatatlanul íródó szépirodalom, amely életműveket süllyeszt el és emel föl, s amely a folyamatszerű hatás és újraírás gyakorlatán keresztül kikényszerítheti az irodalomtörténeti figyelmet is.

Irodalom

- Barabási Albert-László: *Behálózva*. Helikon, Budapest, 2008.
- Buchanan, Mark: *Nexus, avagy kicsi a világ*. Typotex, Budapest, 2003.
- Christiakis, Nicholas A. – Fowler, James H.: *Kapcsolatok hálójában*. Typotex, Budapest, 2010.
- Grendel Lajos: *A modern magyar irodalom története – Magyar líra és epika a 20. században*. Kalligram, Pozsony, 2010.
- Kelecsényi László Zoltán: *Magyar irodalom*. Athenaeum, Budapest, 2001.
- Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Akadémiai, Budapest, 1993.
- Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája*. Sziveri-szinopszis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008.
- Menyhért Anna (szerk.): *Kortárs irodalmi olvasókönyv*. Anonymus-BBMKI, Budapest, 2006.
- Mészáros Márton: *Mai magyar irodalmi olvasókönyv*. Bevezetés a kortárs magyar irodalom olvasásába. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2010.
- Sz. Molnár Szilvia: *Bevezetés a kortárs magyar irodalomba*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2005.

- Németh Zoltán: *A magyar irodalom története 1945–2009*. FHV UMB, Besztercebánya, 2009.
- Reményi József Tamás (szerk.): *Barbár imák költője – Sziveri János*. Kortárs, Budapest, 2000.
- Schein Gábor: A közelmúlt irodalma, Kortárs irodalom. In Gintli Tibor (szerk.): *Magyar irodalom*. Akadémiai, Budapest, 2010. 935–1062.
- Schein Gábor–Gintli Tibor: *Az irodalom rövid története 2*. Jelenkor, Pécs, 2007.
- Szegedy-Maszák Mihály: Irodalom és művészetek a XVIII. század elejétől napjainkig. In Kósa László (szerk.): *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai, Budapest, 1991. 541–725.
- Szilágyi Zsófia: Az önéletrajzi regény módozatai. In Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A magyar irodalom története* 3. Gondolat, Budapest, 2007. 718–729.
- Virág Zoltán: A margó vándorai. In Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A magyar irodalom története* 3. Gondolat, Budapest, 2007. 536–548.

Csányi Erzsébet

SZIVERI ÉS POPA

Poétikai párhuzamok Sziveri János
és Vasko Popa költészetében

„Körös-körül (a) semmi.” (V. P.)
(Sziveri János: *A narancs történik*)

Sziveri János egy interjúban saját maga hívja fel a figyelmet arra, hogy indulására a 70-es évek Jugoszláviájában Vasko Popa költészete is hatással volt. „Az első kötetemre egyrészt a strukturalizmus, másrészt Vasko Popa hatott. Ez utóbbit még senki nem vette észre.”¹ A szerb költő szemléletvilága azonban nemcsak a *Szabad gyakorlatok* (1977) modellezőjében lelt fogékony lélekre, hanem a későbbi kötetek alakító-jában is. Tematikai, filozófiai, képalkotói, nyelvhasználati, alkotómód-szerbéli párhuzamokról van szó, egy modellkánon átlényegítéséről.

61

Hermetizmus, vizualitás, abszurd, frazeológiai forrás

Sziveri első kötete a **hermetikusan** bezárt költői kód lehetőségeit járja körül. Kiindulópontja egy neoavantgárd conceptualista hozzáállás, a dologi világ, a tárgyak geometriai leképezése, elemekre bontása, az elemek új módon való összerakása. A nélkülünk is működő világ hiperrealista megfigyelése. Ezt az alapvetően groteszk, elidegenítő technikát jórészt a **vizualitás** jegyében működteti. „A dolgokat a kubizmus eljárását idéző perspektíva-többszörözés, szinoptikus együtt-látás jellemzi”²

1 Keresztury Tibor: *A forrásvizek barbársága*. In Reményi József Tamás (szerk.): *Barbár imák költője*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2000. 6.

2 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája*. Sziveri-szinopszis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 52.

Vasko Popa (1922–1991) is – aki a szerb költészet európai rangú költője – elsősorban sokat emlegetett **hermetizmus** miatt lesz éles és hosszadalmas polémiák kiváltója. Poézise a modern költészet születését és fejlődését jelenti a szerb irodalomban. Értékeit hevesen elvitatták, mert érthetetlennek tartották. A nonfiguratív modern festészet mintájára Popa költészetében is a **kép** újszerűsége csapja arcul a befogadót. A nyolclábú lovak képvilágát Vasko Popa az olyan poétikából bontja ki, amely szerint a költő a nyelvi forrás őrzője. A nyelvi emlékezetben lévő **frázisokat** ugyanis csupán dekonstruálni kell, s megszületnek az abszurd trópusok.³

A *forrásvizek barbársága* című interjúban Sziveri magyarázatot fűz a barbárságképzethez – a félreértéseket elkerülendő: „Nem minden szempontból negatív előjelű nálam ez a fogalom. Sőt... A verseim hangja is barbár egyféléképpen, s céloom szerint valami eredendőséget akar szembeállítani a burjánzó mai rokokóval...”⁴

A nyelvi forrás egyrészt a **tömör** köznapí-népi nyelv. Másrészt a szólások, a nyelvi klisék, a frázisok által hordozott **képiség**.

Mindkét költői stílusban jelen van a redukciós törekvés, és mindkettő alapvetően vizuális beállítottságú.

Sziveri is eljut a nyelv „frazológiai fészkeiig”⁵, mint Popa, s az idiómák, a velős mondások képi tartalékait elemekre bontva, azokat eltorzítva, egy visszás kontextusba helyezve, másképp összeillesztve teremt meg a groteszk és abszurd szemantikai mezőt.

„Körös-körül (a) semmi⁶ (V. P.)” – idézi Sziveri Vasko Popát a *Szabad gyakorlatok* kötet *A narancs történik* című versében.

Popa **abszurd lírája** „a lét értelmetlenségét és globális fenyegetettségét fogalmazta meg [...] az irodalmi kommunikáció sablonjainak” teljes mellőzésével, ugyanabban az időben, a XX. század közepén, amikor Beckett létrehozta az abszurd drámát.⁷

3 Novica Petković: *Uvod u tumačenje Popine poetike*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiž. i umetnost, Beograd, 1997. 8–19.

4 Keresztury Tibor: *A forrásvizek barbársága*. In Reményi József Tamás (szerk.): *Barbár imák költője*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2000. 8.

5 Novica Petković: *Uvod u tumačenje Popine poetike*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiž. i umetnost, Beograd, 1997. 21.

6 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977. 11.

7 Milosevits Péter: <http://milosevits.ctd.hu>

Az abszurd versvilág megteremtésében mindkét esetben nagy segítséget jelentenek a **szürrealizmus** technikái, a látászögek kontaminációi, ami azonban egyiküknél sem párosul szürrealista szózuhatokkal, hanem éppen ellenkezőleg, egy érdes, csontszikár nyelvezettel.

Sziveri János világérzékelésében is ott a tömény abszurd. A vers megírását elindító élmény nem szubjektív-reális, hanem objektív-absztrakt: „A narancs sok apró / kavicsra képes / monoton egymásutánban” (*A narancs történik*)⁸, illetve: „Fémporát hinti az égi acélmező” (*Fagyponat alatt*).⁹ A külső, tárgyias leírásban a **képtelenség** kisülései sorjáznak egy közös, globális léthelyzet kérdéshorizontjában.

A Popánál kibontakozó, jellegzetes, abszurd képvilág a nyelvi formulákhoz, szólásokhoz vezethető vissza. Ez a kulturális-nyelvi emlékezet olyan belső tartalékokat hordoz, amelyekben egy mágiikus-mitologikus rendszer rejlik. Érdekes, hogy a tárgyak, jelenségek megszemélyesítései, egyes állatfigurák nem közvetlenül a mitológiából, hanem innen, a nyelvi fordulatok által őrzött ősi képanyagból épülnek be Popa költészetébe. A frazeológiai eredetű, nyelvi klisékbe rögzült képanyagot Popa a visszajáról a színére fordítja, s ebből fakad a különös, hatványozott metaforikus hatás, az oximoronra épülő kép. A morgó, üres szoba, a repülő szemek, az ágakon lógó nedves, kék ajkak, a hatalmas állkapcsú kutya, a vonyító padlás, az ugató falak, az üvöltő padló az ember ellen fordult világ mitologikus képzetében gyökereznek.¹⁰

Testábrázolás, groteszk, mitikus-neoprimitív beszédssituáció

Ennek a – szólások által a hétköznapi beszédben is fenntartott – diskurzusnak az a jellegzetessége, hogy a tárgyi világra rávetíti az **emberi testet, annak részeit**. Nem egyszerű megszemélyesítésről van szó. Egy mindent átfogó **antropomorfizáció és teriomorfizáció** groteszk világába lépünk, ahol a legabszurdabb módokon a bábok, a hamutálca, a virágok, az égitestek, a csontok élnek érzelmi életüket,

8 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977. 11.

9 Sziveri János: *Hidegpróba*. Forum, Újvidék, 1981. 56.

10 Novica Petković: *Uvod u tumačenje Popine poetike*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiz. i umetnost, Beograd, 1997. 24.

beszéli meg gondjaikat. A *Csont a csontnak* című ciklusban a csontok tanakodnak: „Mit csinálunk most / Tényleg mit csinálunk / Most velőt vacsorázunk / A velőt ebédre megettük / Most az üresség korog / Akkor zenélünk / Mi szeretjük a zenét / Mit csinálunk, ha jönnek a kutyák / Ők szeretik a csontot / Akkor megakadunk a torkukon / És élvezkedünk” (*A kezdet után*).¹¹

Első kötetében Sziveri is képes önmagán kívülre helyezve ábrázolni az érzelmi-szellemi situációt, meg is hökkenti befogadját nonszensz effektusokkal, de soha nem ilyen kihegyezett fekete humorra építve, hanem elvont, intellektuális, lírai hozzáállást alkalmazva: „Az egyik beleül. A másik utána dobja. / A másik beleül. Cirkálnak a csigák / dermedt fiókaiban. Előveszik, / felnéznek, ami ismét egy fekete / folt. Keresztül dugják szemüket / e vaslemezen is. / A csontok recés / almáriumok. A hideg faágak és / belülről a kövek ritmikus / elhelyezése fölbontja a színeket. / Az egyik arc-rózsa, a másik csont. / Az egyik később a másik” (*A narancs változatai*).¹²

A test az ember számára ősi tájékozódási eszköz, kiindulópont a világban való boldogulás, eligazodás szempontjából, ősi tehát az a gesztus is, hogy önmagunkat tükröztessük a környezetünkben, hogy önnön testünkkel mérjük a világot egy képi analógia alapján. Popa és Sziveri költői eljárásai mögött is ilyen indíttatások rejlenek.

A külvilág átszellemítésén túl az emberi testtel, annak működésével kapcsolatos képzetek rendszerbe rendeződnek, s így végül mitopoétikai szerepet töltenek be mindkét költői imaginációban. A mitizálódó test a költői világkép szilárd alappillérévé válik, ábrázolásával a leglátványosabb költői eszköztár teremthető meg.

Popánál a test totális dekonstrukciója zajlik, s ez rávetül a környezetre is: a tenyér közepén szem van, az eső térdre esik, a hős önmagán lovagol stb.

Sziveri a test vonatkozásait leképezve inkább a lírai tónus megteremtésére törekszik, étellel tölti fel azt is, ami egyébként holt és idegen: „De tovább rajzanak sorvadványaim. A kis magzatmagok. Duzzadt, ringó / csigolyák. Mint lebernyeg tolul ingatag. Kék a kékben. / Lengő

11 Vasko Popa: *Sabrane pesme*. Društvo Vršac Lepa Varoš, Versec, 1997. 98. (Ford. tőlem, Cs. E.)

12 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977. 23.

tekervények, vérző bolyhok. Ezen a szita-örvényen / itt a szemhólyagomon. Bimbófejessel rendületlenül tovább. / Ideggócaim immár folyékony rovatok... Kivérzik a növényzet”¹³ (*Egy mondattal, Pillanatonként*).

Sziveri a világegyetemet élőlényként láttatja: „a szétterített objektumba”¹⁴ anyagcsere-folyamatokat vetít. Mágikus jelentésösszefüggésben bukkan fel a szem, a homlok, az agy, a csont, a vér, a tüdő.

Mindezen szimbolizálódó formák segítségével modellálhatóvá válik a világ – ez is az avantgárd költészettan felismerése.¹⁵

Külön kell foglalkoznunk a **mitikus beszédshituációkkal**, az archaikus beszédzereppel, a rituális odafordulással, a megszólítással, a több hangra írt vers dinamikus képletével. Mindkét költő a mitikus szituációhoz tér vissza. Sziverinél a forrásvizek, a barbárság, az eredendőség emlegetése egyértelmű utalás Vasko Popa nyelvi forrásból kiinduló szemléletére.

A nyelvi forrás őrzőjeként szituálódó popai költőmodell eleve hordozza az ősi közösség kereteiben zajló kommunikáció feltételeit, a mitikus kérdés-felelet dialogizáltságát. A megszólítás mikéntjére, az egyes és többes szám használatára is ilyen értelemben kell figyelni. A párbeszédszerűség, a megszólítás, a hangosbeszéd érzékeltetése, a hangváltások, a kóruszerű beszéd, a költői mű egész hangszerelése csak magasrendű formatudattal hozható létre.

Popa a mítoszban rejlő kérdés-feleletszerű alaphelyzet hangulatát gyakran megidézi: „Nem látom apám a mi napsütötte földünket”, „Látom fiam a mi elszenderedett földünket”¹⁶ (*Farkasok földje*).

Sziveri e mitikus kód, neoprimitív poétika kialakításakor első és második könyvében nem a népdal egyszerű formáival él, hanem bonyolultabb, szabálytalanabb formákat teremt, de a „VOX HUMANA”, az emberi hang, a kérdés, a felelet, a párbeszéd, a fejtegetés lehetősége nyugtözi le a vers írásakor. Az emberiség gyermekkorára utalva kérdezi: „– Vajon – de ez mit jelent – hallom-e (értem-e)

13 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977. 41–43.

14 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977. 36.

15 Novica Petković: *Uvod u tumačenje Popine poetike*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiz. i umetnost, Beograd, 1997. 35.

16 Vasko Popa: *Sabrane pesme*. Društvo Vršac Lepa Varoš, Versec, 1997. 285–286.

az első hangokat, hozzájuk tapadó magamat?” (*Emberi hang*).¹⁷ A *Kényelmetlen megfigyelések* című versben a nomád vándor szerepét felöltő költői én tűnik föl: „Ki tartózkodhatik sátradban, ki lakozhatik hegyeden – szólnék újra. / Csontkopár ez a hely. Csont se már. / A szellem is alig dereng. Tág a kezdet / és a vég között a tér.”¹⁸ A rejtőzködő-alakoskodó, „barbár” költői szubjektum itt egy bibliai teremtéshangulattal körülvéve a pátoszt sem nélkülözi, ami Popa állatfiguráinál kizárt. Sziverinél elmarad a szereposztás lehetősége, a megszólaló személye legtöbbször beazonosíthatatlan, egészen absztrakt módon csendülnek fel hangok a dialogizált, feszesen retorizált versben. Hamis, virtuális, szerepjátszó hangokról van szó, amelyek úgy artikulálódnak, hogy álhang-voltuk érezhető legyen. Gondolatjelek, idézőjelek hemzsegnak a szövegben, miközben a „vitát” a költői szubjektum önmagával folytatja. Az elképzelt hangnemek a (szónoki) beszédszerűség hatását biztosítják.

Találás kérdés, chiazmus, profán humor

66

A hétköznapi beszéd kriptografikus „frazeológiai fészkeiből” kiindulva jut el Vasko Popa a **találás kérdés** képiségéhez, s ezáltal az önállósult metaforikus leíráshoz. Felfedezni a kérdésbe rejtett választ – ez a találás kérdés lényege, a mítoszé pedig éppen fordítva: a mítosz választ kínál, amiben benne foglaltatik a kérdés.¹⁹ A szertartásban gyökerező találás kérdések logikája mintájára keletkeznek a popai paradoxális fordulatok.

Mindez szervesen kapcsolódik a **humor** kérdéséhez. A világ agresszív közönye és céltalansága²⁰ elől való menekülésnek Popánál három formája van: visszatérés a forrásokhoz (folklor, gyermekkor), menekülés az álomba, védekezés a humor segítségével. A költői kép

17 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977. 5.

18 Sziveri János: *Hidegpróba*. Forum, Újvidék, 1981. 9.

19 Novica Petković: *Uvod u tumačenje Popine poetike*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiz. i umetnost, Beograd, 1997. 29.

20 Ivan V. Lalić: *Proširena beleška o jednom traganju za poetikom Vaska Pope*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjizevnost i umetnost, Beograd, 1997. 56.

a szürrealisták kezdik humorral feltölteni.²¹ A humor villáma a szokványos tapasztalatvilág, percepció elleni támadás, egy eredendő kritika, zavarkeltés, felforgatás, s ezért az elevenség forrása.

Popa a fekete humor kedvelője, s innen már csak egy lépésre van az abszurd, a groteszk világkép. Ilyen pokoli, kaján humor fogalmazódik meg a napon sütkérező két szerelmes csont beszélgetésében: „Gyönyörű így meztelen napozni / Sose voltam oda a húsért / Engem se szédített meg az a cafat / Így meztelen bolondulok érted / Ne hagyj hogy a nap cirógasson / Maradjon csak kettőnké szerelmünk / De mégse itt ne itt a napon / Mások szeme láttára édes csontocskám”²² (*A napon*). A szürrealizmus bátorított mindent, ami hozzájárult az enigmatikus versképzéshez, a szokványos jelentések szétroncsolásához, a sokk-hatáshoz.

Sziveri első két kötetében is állandóak a hiányos szerkezetek, amelyek azonban nem a komikum megképződését szolgálják. A humor feltételei, disszonáns akkordjai majd csak a harmadik kötetben, a *Dia-dalok*ban²³ állnak össze. A költő, aki eddig nem alkalmazta a popai egyszerű formát, a népdalt, most elkezd „énekelni”. De a dalformát nem úgy forgatja fel, mint szerb mestere, nem a tisztán csengő népi hangot alkalmazza, hanem elcsépeelt slágerek, giccses tömegdalok recsegő zenéjét, sánta rímképletét, csetlő-botló ritmusát idézi. Kialakul s egyre keserűbbé lesz Sziveri társadalomkritikája, s ennek nyomán az új, travesztáló eljárás a profán lírai alany testére vonatkoztatja a politikai ideológiát. A test-modell korábbi költői funkciói átalakulnak, s egyértelműen a lefokozás, a banalizálás, a torzítás eszközévé válnak. Az irónia, a humor, a gúny nézőpontja érvényesül: „Haver, fülünk a földön hever”²⁴ (*felröhögünk a dolgok állásán*); „mint az elvárások / gyülemlik lábujjaim közt a kosz... ülök és nézem: a kopott lavórban gőzölgő / lábvíz / talpamról hámlik a bőr mint az akarás”²⁵ (*lábmosás előtt*); „Amikor majd megszületek / Fölfigyelnek a testületek / Nyel-

21 Jelena Novaković: *Elementi nadrealizma u poetici Vaska Pope*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiz. i umetnost, Beograd, 1997. 66.

22 Vasko Popa: *Kéreg*. Forum, Novi Sad, 1963. 205. (Ford. Pap József)

23 Sziveri János: *Dia-dalok*. Újvidéki Íróközösség, Újvidék, 1987.

24 Sziveri János: *Dia-dalok*. Újvidéki Íróközösség, Újvidék, 1987. 27.

25 Sziveri János: *Dia-dalok*. Újvidéki Íróközösség, Újvidék, 1987. 26.

nek nyálnak az iránynyelvek / Vajon kinek kellek / ...Szórakoztató az élet / Helyettem mások élnek / S összetehetném bár két kezem / Még nem is vagyok – már vétkezem”²⁶ (*keserű só*). Sziveri a komikumot a szójátékokkal, az ellentétes hangnemek ütköztetésével éri el.

A popai abszurd a **chiazmuson** alapszik.²⁷ Ebben a gondolatalakzatban az ismétlés és a megfordítás nyomán a kereszteződés mozgás-élményében van részünk. Pl.: „Villanó-kék nap született / Az ég bal hónalja alatt / Éjfékete nap született / Az ég jobb hónalja alatt”²⁸ Szó lehet a tagok nyelvtani funkciójának cseréjéről, helycseréről, fordított névadásról, kosztümcsereéről, nemcsereéről, szerepcseréről, sorsváltásról, a látszat–valóság cseréjéről, a percepció felcseréléséről. A nagy zeneiséggel rendelkező chiazmusban megjelenik egy egyszerű, szimmetrikus szerkezet, redundáns forma, amely azonban a felcserélés következtében a tartalom szintjén magas hírértéket ér el. A szemléleti norma felborításával feszültség, meglepetés keletkezik.²⁹ Popa a szólásalapú költői képekben több síkon is inverziót alkalmaz: első-sorban az átvitt, figuratív és a szó szerinti értelmet keresztezi, vagy elmozdítja az alany és a tárgy egyes vonatkozásait, de sokszor a vizuális, akusztikai és időbeli síkokon is keresztez. „Hatalmas kéz / Izzó szemmel a tenyér közepén / kémleri a látóhatárt”³⁰ (*A hamutálcában*).

Ciklusokban gondolkodás

Popára jellemző a ciklusokban való gondolkodás, az összefüggések megteremtése. A „kis doboznak” szentelt ciklus mintájára Sziveri megírja a narancs-ciklust. Mindkét fogalom (doboz, narancs) megválasztása a groteszk írásmód melletti döntést jelenti. Az embert kiszorító dolgok, tárgyak uralma a groteszk irodalom sajátja. A doboz és a narancs is banálisán jelentéktelen semmisség, ami a versben a világkép hordozójává válva előbb szimbolizálódik, majd a ciklusban mitizáló-

26 Sziveri János: *Dia-dalok*. Újvidéki Íróközösség, Újvidék, 1987. 43.

27 Tanja Popović: *Poetika hiazma*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiz. i umetnost, Beograd, 1997. 81–97.

28 Vasko Popa: *Kéreg*. Forum, Novi Sad, 1963. 249. (Ford. Torok Csaba)

29 *Világirodalmi lexikon*. Akadémiai, Budapest, 1978.

30 Tanja Popović, i. m. (A fordítás tőlem, Cs. E.)

dik. Az antipoétikus jegy ezzel önnön ellentétébe csap át: „Dalolj, kis doboz / Ne hagyj, hogy elnyomjon az álom / Az egész világ benned virraszt / A te négyszögű ürességedben / a messzeséget közelséggé alakítjuk át / a felejtést emlékezéssé / Ne hagyj hogy kilazuljanak szögeid”³¹ (*A kis doboz imádói*). A *narancs történik* című versben pedig a Vasko Popát idéző Sziveri halmozza az univerzumot jelképező abszurd képeket a narancs, a gömb kapcsán: „A narancs sok apró / kavicsra képes / monoton egymásutánban. / Gömböt von körjük és / megeremti önmagát. / Két narancsra van szükség, / szálkás rozsdafütre. / A kavics sok apró / kavicsra képes, de nem / a játék itt a lényeges / »Körös-körül (a) semmi«” (V. P.)³² (*A narancs történik*).

Mondattan, költői önreflexió

A két költői eljárás közötti párhuzamok sokasága mellett – amit a fenti vizsgálódás konkrét poétikai érintkezési pontjai is megerősítenek – a szembetűnő különbségekre is utalnunk kell.

Popa az egyszerű mondattani szerkezetek, rövid mondatok költője – Sziveri hozzá képest a bonyolult szintaktikai alakzatok kedvelője.

A költői önreflexió kérdésében határozott ellentét mutatható ki: Popa zárt kagyló, szerinte a vers úgy keletkezik, mint a fán az alma.³³

A Sziveri-vers viszont a szemünk előtt születik a költői öntükrözés állandó villanásai közepette. A Sziveri-vers önmagáról is szól, a nyelvi kísérletek tematizálódnak, a költő minduntalan belép a képbe. Ha alakja nem is bukkan fel mindig, a szubjektum figyelő tekintete akkor is belekódolódik a szövegbe. Sziveri a reduktív szemléletmód segítségével kiszél néhány alapvető elemet, de az izolált miniatűr látásában állandó, gomolygó mozgás észlelhető: jelentésadás-jelentésmegvonás, jelentéshalmozás, -bővítés, a jelentésképzés paradoxális játéka. A szemantikai kapcsokat érezhetően egy megfeszített tudatműködés szorítja-lazítja. Olyannyira, hogy költeményeiben a narrátor

31 Vasko Popa: *Sabrane pesme*. Društvo Vršac Lepa Varoš, Versec, 1997. 474.

32 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977. 11.

33 Ivan V. Lalić: *Proširena beleška o jednom traganju za poetikom Vaska Pope*. In *Poezija Vaska Pope*. Urednik Novica Petković. Institut za knjiž. i umetnost, Beograd, 1997. 49–50.

„hiperbolikus jelenlétét”³⁴ kell érzékelnünk. „Magam-e, vagy mások, / esetleg a nagy általános-e a hőse e versnek?” (*Miféle anyagok*)³⁵

Sziveri a *Dia-dalok*tól kezdődően kialakít egy etimologizáló, szófelbontó, szójátékokból álló szemantikai síkváltó módszert és az esztrádhangulatú lefelé stilizálást, míg Popánál megmarad a tiszta hang, az abszurd kép, a találós kérdés egzakt racionalitása.

Fontos észrevennünk, hogy a popai indíttatások nemcsak az első két kötetben mutathatók ki, mert egy meghosszabbított vonalon a *Dia-dalok*ban átalakuló Sziveri-versképlet a mester alkotó módszerének egy újabb aspektusához, a humorhoz kapcsolódik. A komikum és az ironia jegyében megjelennek a szólásmondások, az „eszmekozszos” szólamok, a szóelemző-szegmentáló szójátékok, a chiazmus keresztkötései, amelyek révén Sziveri János kialakítja a nyelvi poén technikáinak virtuóz költői világát.

---

34 Lábadi Zsombor: *A lebegés ironiája*. Sziveri-szinopszis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 60.

35 Sziveri János: *Hidegpróba*. Forum, Újvidék, 1981. 10.

Virág Zoltán

TÉRMODULÁCIÓK ÉS ANYAGMINTÁZATOK

Adalékok Sziveri János költészetéhez

A testek halmazszerű elrendezettségének, spontán mechanikájának és a formavariációs komponensek szerveződésének összjátékára, együtthatására minden bizonnyal festészeti tanulmányaikor, alkalmazott grafikai elgondolásainak megvalósításakor figyelt fel Sziveri János. Művészeti írásaiban többször értekezett az audiovizuális és a szkripto-vizuális informativitás mibenlétéről. A természetes vagy a mesterséges közegek rendszerelméletei, a mozgásirányok, az energiaeloszlások kezelhetősége és a vonalak kifuttathatóságának perspektívái különösképpen foglalkoztatták már költői indulásakor. A tér építőelemeinek dinamizmusa a mélységi distanciáktól, a különféle objektumok határjelölőitől eloldódni, elvonatkoztatni kész érzékelési módozatokban jelentkezett nála az 1970-es évek második felében.

E viszonykialakítás uralkodó műveletei az egymás mellé rendelés, a szín- és anyagcsoportosítás asszociatív kibomlású táj-preparációiban, illetve a nyelvi jelek materiális kiterjedésének funkcióanalíziseiben öltöttek alakot. *A közegek szabadsága (Jegyzetek a vizuális kultúráról)* című művészetfilozófiai esszéjének egyik legjellegzetesebb eszmei pillére a következő: „A vizuális információk hatalmas tömegben zúdulnak ránk. Minden tárgy valamilyen módon üzenetközvetítő közeg, még akkor is, ha e rejtett információkat nem minden esetben sikerül (megfelelően) dekódolnunk.”¹ Mintha debütáló verseskötete,

---

1 Sziveri János művei, szerk. Reményi József Tamás, gond. Utasi Erzsébet, Budapest, Gondolat, 2011. 345.

a *Szabad gyakorlatok* (1977) szemléleti alapvonásai határozódnának meg itt a tárgykapcsolatok kohéziós kozmológiájára utaló hozzáállással. A nevezett gyűjtemény versvilágának korpuszukuláris poétikájára, szinte a molekuláris struktúrákig, az atomi permutációkig lehatoló alakzattanára azonban kevésbé volt fogékony a korabeli kritika, osztatlan elismerést nem váltott ki a könyv ciklikus elosztású szövegtagolása, mondatindázása. Pedig a tárgyak illuminatív természetéről, geometrikus kompatibilitásáról, továbbá a betölten-dő tereknek és a testeknek a kölcsönös feltételezettségéről majdnem ugyanaz mondható el, ami a még általa összeállított, azonban csak a halála után kiadott kötetében, a *Bábelben* (1990) körvonalazódott. „Az érzéki és érzelmi tapasztalatok anyagszerű megjelenítései, az érzetek és sejtések, a tudattörések és gondolati folyamatok plasztikus kivetítései, tájba, tárgyba, jelenségbe, színbe, fénybe projektálásai mesteri komplexitásról tanúskodnak.”²

Abban a nyelvi drámában, amelyben az alany nem találja tárgyát³, egyszerre valóságos és imaginárius színterek láncolódnak egymásba. A külső ingerekhez nemcsak szorosan tapadó, hanem ezekkel szimbiotikus együvé tartozásban is élő⁴ versbeszéd az egyes textusokra, a ciklusos szerkesztésre és magára a kötetkonstrukcióra reflektál folytonosan, hogy a peremszerűség és az integráló középpontiság viszonyait sorra vehesse, szemantikai ekvivalenciáikra fényt deríthessen. Befogott univerzumának elemeit külön-külön archiválja a konstellációk és a szinteződések feltérképezésével. A gömbökből, félgömbökből, hengerekből, körszeletekből, kockákból, valamint a horizontálisok és a vertikálisok bezárta szögekből létesített „allegeometrikus képrendszer”⁵ alakvibrálásai, formakötődései révén egy

- 2 Thomka Beáta, *A formafegyelem megszenvedettsége* (Szivéri János: *Bábel*) = Th. B., *Áttetsző könyvtár*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993. 123–124.
- 3 Vö. Csorba Béla, *Ákár ha szélben ezüstöt reszelnél* (Szivéri János: *Szájbarágás*) = Cs. B., *Ceruza vagy Cenzúra* (Publicisztikai írások). Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1995. 22.
- 4 Vö. Zalán Tibor, *Féreg kaparász a lélek falán = Barbár imák költője* (Tanulmányok, kritikák, esszék Szivéri Jánosról), szerk. Reményi József Tamás, Budapest, Kortárs Kiadó, 2000. 133.
- 5 Lábadi Zsombor, *A lebegés iróniája* (Szivéri-szinopszis). Újvidék, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2008. 51.

az elemi részecskékként mint kiterjedés nélküli matematikai pontokkal vagy mint tiszta erőcentrumokkal számoló és gazdálkodó atomizmus gondolatkörei sejlének fel.

Az orfikus misztériumokból, az epikureus bölcsesetből és a Titus Lucretius Carus tankölteményének (*De rerum natura*) motivikus halmozódásaiból táplálkozó eruditivitás egyúttal a testek más testek kiváltotta elhajlásának, kitérésének, a *clinamen*nek előtérbe helyezése a fogalmi kifejezhetőség és a retinális töltekezések közötti logikai bukfencek, tartalmi feszültségek, tautológiák és paradoxonok segítségével. A tömörségükben, térfogati ingadozásaikban, burkolati mintázódásaikban megragadott absztrakt formákat, elfajult felületeket morfológiai és társulási korlátozások nélkül szerepeltetik a költemények. A lírai szubjektum mértani aktivizmusának lényege tehát nem a szokásosan ismert geometriák tényleges alkalmazhatóságában, világvonatkozásában, hamis vagy helyes voltak hosszabb-rövidebb mérlegelés utáni kinyilvánításában összpontosul, hanem a definitív megfeleltetések és a kielégítő teoreémák olyan konstrukciójában, amely tisztán analitikus állításokból épített fel. „Kiindulópontja egy neoavantgárd konceptualista hozzáállás, a dologi világ, a tárgyak geometriai leképezése, elemekre bontása, az elemek új módon való összerakása. A nélkülünk is működő világ hiperrealista megfigyelése. Ezt az alapvetően groteszk, elidegenítő technikát jórészt a vizualitás jegyében működteti.”⁶

Sziveri János nyomatékos megnyilatkozással maga irányította rá a figyelmet a költészete és Vasko Popa munkássága közötti termékeny összetartozásra. Ennek a privát leszámoltatásnak az origója kétségtelenül a *Szabad gyakorlatok*, ám a rokoníthatóság vektorai egészen a második posztumusz kötetig, a *Magánterületig* (1990) mutatnak. Az élet vékony kérgén való fönnyaradástól a személyre szabott anyanyelv lexikális pótolhatatlanságáig vivő úton a test navigációs eszközül szolgál, irányítúvé válva hasznosul, a „működésével kapcsolatos képzetek rendszerbe rendeződnek, s így végül mitopoétikai szerepet

6 Csányi Erzsébet, *Sziveri és Popa (Poétikai párhuzamok Sziveri János és Vasko Popa költészetében)* = Cs. E., *Lírai szövegmezők (Vajdasági magyar versterek, kulturaközi kontextusok)/Lirski konteksti (Vojvođanski mađarski pesnički prostori, interkulturalna polja)*, Újvidék/Novi Sad, Vajdasági Magyar Tudományos és Művészeti Akadémia/Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2010. 51–52.

töltenek be mindkét költői imaginációban”.⁷ A különböző anyagok, anyagmaradványok dekompozíciójának és rekompozíciójának szentelt Vasko Popa-i kötettervek, versciklusok és a Sziveri János hangolta textuális sorozatok harmonikus összecsengéseit a biológiai limitációk, taktilikus szenzációk kifejezőkészlete biztosítja. A testről testre fókuszálás, a testből testbe költözködés folyamatait, az ingerátvitel s a vágykielések elharapózásait a leginkább egyes vagy többes szám első személyű megszólalás közvetíti. A felszíni mázak, szövetékek, kinövések, kövületek, üregek, rések, redők szortírozásai, illetve az inak, a csontok és a vér korporális repertoárjai, közelnézeti képkínálatai voltaképpen a művészet dicsfényének fakításával kísérletező emlékezet szertartásait koreografálják meg. A sérültnak, a rútnak, az enyészőnek a jóváhagyásai ezek, azaz a „férctorlódásoknak”, a „semmileleteknek”, a „tárgyzúzóadásoknak”, a „nyavaják nyenyerezésének”, a „mindenség ürülő bélcatornáinak” és a „halál útján közlekedésnek” a tételszerű bio-kivetülései, miként például a *Szabad gyakorlatok* címadó versegységében, az 1981-es *Hidegpróba* létinterpretációiban (*Miféle anyagok*, *Új ismeretlenek*), az 1987-ben megjelentetett *Dialdlok* esztrádműsoros élcelődéseiben (*Pannon fateknő*, *Közérdekű ballada a valóságról*), továbbá az első Magyarországon napvilágot látott könyve, az 1988-as *Szájbarágás* (*A Szervező testet ölt*, *Traktoros vers*) közköltészeti mestermunkáiban kikristályosodott.

Az instrumentális rendeltetésen, az utánzásos egzisztáláson túlratörő életfeltételek és a tárgyszüretelő nyelvi raktározás Vasko Popa-i átsugárzásai a fixitás és a mobilitás kreatív potenciálját felfokozva köszönnek vissza Sziveri János köteteinek látványleírásaiban. A román gyökerekkel rendelkező szerbiai alkotó műveinek körforgásszerű ciklustervezése, anti-poétikája így méltó folytatásra talált a *Kora* (*Kéreg*, 1953), a *Nepočin-polje* (*Nyughatatlan mező*, 1956), a *Spoedno nebo* (*Mellékes ég*, 1968) és az *Uspravna zemlja* (*Magasodó föld*, 1972) abszurd geneziseit, érzéki intenzifikációit, nyelvi zarándokútjait és etimológiai aszkézisét követő továbbvitelekben. Az alakíthatóság és a változtathatatlanág spektrumait, a jelentéscserélődések és a kontextusváltások dimenzióit a mikroszkopikus elemek, a banális tárgyak, a semmis dolgok autonómiájának kiterjesztése, funkcionalizált identi-

---

7 Uo., 55.

tásuk megbontása léptette színre kettejük költészetében. Ahogy az önálló és bevehetetlen, rabszolgaságnak alá nem vethető⁸ kavics, a kvarc fazont varázsol, figurális határozottságot kerekít a kőnek, a hűsből előbújó, a testet hátrahagyó csont pedig perfekt küllemet tudhat sajátjának Vasko Popánál, úgy kölcsönöz magának egyedi karaktervonásokat és ontológiai relevanciát a narancs Sziveri Jánosnál. Ideje és sorsa van, variánsai bukkannak fel, minőségeiről Weöres Sándor fordítását⁹ kis módosítással idézve számol be *A narancs történi* monogramos verszárzata a *Szabad gyakorlatok*ban: „A kavics sok apró / narancsra képes, de nem / a játék itt a lényeges / »Körös-körül (a) semmi.« (V. P.)” A „kő csak kő” – olvasható a párbeszédbe vont Vasko Popavers, *A kavics szíve (Srce belutka)* Weöres Sándor-i változatának második sorában¹⁰, melyre *A narancs narancs* címadással reflektál Sziveri János ciklusának ötödik darabja. A csont meg a kavics többértékű manifesztációit, antropomorf és zoomorf kozmoszát a kör általánosított fogalmaként felfogott gömb, a narancs mindensége öleli, sűríti magába.

A közvetlen környezetet, majd ennek dekonstrukcióját egyaránt megalkotó formálódás heroizmusából és perfekcionizmusából, valamint a petrifikáció, az anatómiai vázszerkezetté csupaszodás, a gyümölcsrosttá lényegülés szimbolikájából megszülető narancs-portrék a verstárgy öntörténést demonstrálják. Ama létközlő erejű törekvést, amelyben a narancs a narancsnak, e magában is megálló műalkotásnak, az örök tökéletesnek lehetne a meghatározása. A bemutatkozó kötet szövegeinek jelentős hányadáról valóban elmondható, hogy „egy passzív, mediatív tudatműködés által fölépített, öntörvényű poétikai univerzum játékszabályai szerint íródtak.”¹¹ Mi több, éppen e spekulatív tér pigmentációinak tapasztalása, moduljainak állandó körbe-

8 Vö. Miodrag Petrović, *Univerzum Vaska Pope*. Niš, Prosveta, 1995. 61.

9 Vasko Popa, *Ostromlott derű*, ford. Weöres Sándor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1968. 51.

10 Uo., 50. Az eredeti szövegben egyébként „Kamen ko kamen” szerepel, amit kevésbé találóan („Mint afféle kő”) ültetett át Ács Károly a maga verziójában. Lásd Vasko Popa, *Kéreg*, összeáll. Pap József, ford. Ács Károly, Brasnyó István, Dési Ábel, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Kovács T. Ilona, Pap József, Tomán László, Torok Csaba. Novi Sad, Forum Könyvkiadó, 1963. 219.

11 Losonczi Alpár, *Anti-poétika mint kiút (Sziveri János: Hidegpróba)* = L. A., *Hiányvonalatkozások (Társadalomfilozófiai témák)*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1988. 208.

pásztázása szolgál biztosítékául az individuális mitologizáció tragikus tükrébe pillantásnak, hiszen szembesít a fragmentumokból komponálódás agóniájával. A növényi, ásványi létviszonylatok, a természetes kiválasztódási folyamatok és egyedfejlődési változatok a hús-vér testek mutációjával, de-evolúciójával futnak párhuzamos íveken. A jelenségcsoportok deskripciójához igénybe vett nyelvi eszközállományt a fogalmak eróziója, a szavak szklerózisa bomlasztja és zilálja szét folyamatosan. A *Szabad gyakorlatok* minden költeménye „egy újabb szögből való nekirugaszkodás, geometriai leképezés, ugyanannak a rejtélynek a megostromlása a világ egy-két elemének bevonásával”.¹²

A mozgás és a mozdulatlanság ellentéteinek, a makroeloszlások és a mikroméreték szenzoriális aspektusainak, az elvont képzettársítások, a szürreális látomások, a törmelékjellegű kiterjedések interakciójának irodalmi előképei, közös forrásai és motívumai Francis Ponge művészetében ismerhetők fel. Szinte mindaz, ami a vízről, a faunáról és a flóráról, az évszakok körforgásáról, a tengerről, a kagylókról, a csigákról, a kavicsról, a csontról és a narancsról elmondatik a *Le parti pris des choses (A dolgok elfogultsága/A dolgok pártján, 1942)* című prózavers-ciklusában, érvényre jut a biztos világirodalmi tájékozódású Vasko Popa s nyilvánvalóan az ő közvetítésével Sziveri János műveiben is. Francis Ponge az ismerős és megszokott formák, dolgok kiszámíthatatlannak, érthetetlennek látszódásában¹³ fedezte fel az egyetlen közös ősről, a mitikus testről leszakadó szikladarab, a Föld csontozatául rendeltetett kő mértékadó tulajdonságát: „mivel a kő a természetben nem képződik újra, ezért valójában az egyetlen olyan dolog, melyre a folyamatos elmúlás jellemző”.¹⁴ A megnevezhetőség meditációit kínáló processzuális poézisében¹⁵ a kő életének szakaszoló-

12 Csányi Erzsébet, *Az elvont világ leföldelése (A költői kód átalakulása Sziveri János költészetében)* = Cs. E., *Lírai szövegmezők (Vajdasági magyar versterek, kultúráközi kontextusok)/Lirski konteksti (Vojvođanski mađarski pesnički prostori, interkulturalna polja)*. Újvidék/Novi Sad, Vajdasági Magyar Tudományos és Művészeti Akadémia/Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2010. 31.

13 Vö. Bill Brown, *Thing Theory = Things*, ed. B. B., Chicago and London, The University of Chicago Press, 2004. 6.

14 Francis Ponge, *A kavics*, ford. Szabó László, Nagyvilág, 2005/10. 804–805.

15 Erről Peter Schwenger, *Words and the Murder of the Thing = Things*, ed. Bill Brown, Chicago and London, The University of Chicago Press, 2004. 142–146.

dásakor pontosan „a kavics az a kor, amikor személyisége, egyénisége kezd kialakulni, vagyis a beszéd kora”.¹⁶ Vasko Popa kvarckristályának, kavicsának létorientációja ugyanilyen fokozatokban, „világok közti világgént” (*A kavics álma/San belutka*), bontakozik ki, boldog görcsbe merevedve „magát magával” (*A kavics titka/Tajna belutka*) tölti és teljesíti ki, s Albert Camus *Sziszüphosz*át ugyancsak idézve, „önmaga terhét önmagában” (*A kavics kalandja/Pustolovina belutka*) cipeli.

Francis Ponge narancsa a prozopopeikus stratégiákat előhívó anyagkoncentráció származéka, kompakt és szivacsos labdac, amelynek passzivitása nehézségek nélkül aknázható ki objektum/műalkotás/kereskedelmi árucikk voltának teljes körű felhasználásakor vagy felszámolásakor.¹⁷ Külső hámrétegének rücskössége, déligyümölcsös színélénksége, valamint a sarjadást, a nedvszállítást provokáló belső labirintusa, érhálózata és magkolóniája derítenek fényt e parányi golyóbis „egészen kicsiny, de bizonyos létokára”.¹⁸ Sziveri János gerinchúrból, csigolyadarabokból, bordacsonkokból, csontrecékből, ínyvitorlákból, rozsdafürtökből, rovarpáncélzatból, pikkelyekből, homokszemcsékből, üvegszögekéből kicsírázó narancs-architektúrája nagyon közel áll a francia szerzőéhez. Egyszerre tekinthető természet adta képződménynek és a költői káprázatok realizálta objektumnak, ugyanakkor nem feltétlenül a metaforizáció gyümölcse, sokkal inkább „mint abszolút kód jelenik meg”,¹⁹ a kölcsönös függőségek kvintesszenciájaként.

A *Szabad gyakorlatok* lírai magánjelrendszerében feltűnedező szövedékek, dudorok, horpadások, sejtburjánzások, idegkötegek patológizáló látványrögzítése, illetőleg a csontmaradványok, mészlerakódások, foltok, tájmetszetek térrelációja és mozgásszabályozása egy ponton túl kivitelezhetlenné vált. A versbeszélő a fantáziavilla-

16 Francis Ponge, *A kavics*, ford. Szabó László, Nagyvilág, 2005/10. 805.

17 Vö. Sianne Ngai, *The Cuteness of the Avant-Garde*. *Critical Inquiry* 31, (Summer, 2005). 832.

18 Francis Ponge, *A narancs*, ford. Szabó László, Nagyvilág, 2005/10. 786.

19 Csányi Erzsébet, *Az elvont világ leföldelése (A költői kód átalakulása Sziveri János költészetében)* = Cs. E., *Lírai szövegmezők (Vajdasági magyar versterek, kulturaközi kontextusok)/Lirski konteksti (Vojvođanski mađarski pesnički prostori, interkulturalna polja)*. Újvidék/Novi Sad, Vajdasági Magyar Tudományos és Művészeti Akadémia/Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2010. 31.

nások és az észleleti kisülések időtállóságából kiindulva vágott neki birodalmának körültapogatásához, saját sivatagának komfortját magas rangúra emelve. Viszont sorra képzelete farkasvermeiben kötött ki, mert a látszatperspektívák arányeltolódásai és hangsúlykülönbségei megrázkódtatták mesterkélt univerzumát. Mivel a könyv címadó ciklusának hangütésében már felmerültek és megelőlegeződtek, a következő évtizedben közzétett kötetek kiegyensúlyozottabbá érlelt modalitásában sokkal élesebben vetődhetnek fel a territoriális érintettség, a történelmi hagyománykövetések, az ideológiai trenírozottságok és a nemzedéki csoportérdekek ambivalenciái: „Valamennyien egyazon útvesztőben. Valahányan / ugyanabból a közösségből és ugyanabban a közösségben. / Szerte a lehető legtisztább tájban, / a lehető legtisztábban” (K. D.: *Egy hang*).

A *Hidegpróba*, a *Dia-dalok*, a *Szájbarágás*, majd ezek folytatásaként a *Mi szél hozott?* (1989) a délkelet-európai repressziós forgatókönyvek társadalomra nehezedő sémáit és a közhelyességbe fulladó kollektív hamistudatot veszik célba. Ez a költői kódfinomítás és szótárgazdagítás tehát a *Szabad gyakorlatok* beszűkültnek, korlátozott érvényűnek mutakozó szövegtartományait fenntartó értelemrezdülések, jelentésmozzanatok elcsúsztatásaként, átfordításaként, más terrénumokra és szociokulturális egységekre vetítéseként értékelhető kedvezően. A csontkopárság, a szikkadás, a málladozás, a testbenső és a kültakaró metamorfózisai vagy alkalmi helycseréi Vasko Popa előzőekben említett köteteit evokálják. Az *Ostromlott derű* (*Opsednuta vedrina*), a *Kavics* (*Belutak*), a *Čele-kula*, az *Add vissza rongyaim* (*Vrati mi moje krpice*), a *Sutjeska szeme* (*Oči Sutjeske*), a *Csont a csontnak* (*Kost kosti*) című ciklusainak tárgykezelése, témakibontása és szókincsrétégződése nemcsak a *Hidegpróba*, a *Dia-dalok* és a *Szájbarágás* ismeretskáláiba szivárgott be termékenyítően, hanem jócskán átplántálódott a *Mi szél hozott?* központosítás nélküli szerkezeteit (pl.: *Alig valami*, *Nem félünk a farkastól*, *A holnap hősei*, *Séta a bronzerdőben*) minuciózusan felépítő, a *Bábel* masszív verstömbjeit (pl.: *A Kos jegyében*, *Ah*, *Daimonion*, *Hová rohadsz?*, *Civitas dei*, *Tisztogatás zsírszódával*, *Lógunk feszes zsinegen*, *Bábel*) egymáshoz igazító és a *Magánterület* kiemelkedő pillanatait (pl.: *Homokábrák*, *Túlsó part*, *Foggal*, *körömmel*) örökül hagyó írásgyakorlatba.

A *Dia-dalok*at bevezető *Prófécia*k mindjárt két Vasko Popa-verssel is dialogizál. A Janus Pannonius-i és az Ady Endre-i sorsmintákat, életutakat magáénak valló jóslatmondó testbevonatának aszalódása („Nem »hízik« rajtam a hús, / dobon szárad a bőröm. / A nyelvet is alig töröm – / s tőröm.”) az *Arany teher* (*Zlatno breme*) „dobra kifeszített bőrére” utal félreérthetetlenül. A cellaszerű falak közé préselődés létezési kényszerhelyzete („Falhoz, falon, / s faltól falig: a képlet. / Megállok. / Kovakő szívvel ama teleologikus téiben.”) pedig a németek fogóságát megjáró művész koncentrációs tábortábori élményeivel analóg. Ő az elemi megnyilvánulásaiban ellehetetlenített élet²⁰ drámájának felelevenítésére a *Zid* (*Fal*) címmel ismert, *Sećanje za Bečkerečki zatvor 1943* (*Emlékezések a becskereki börtönre 1943*) kiegészítéssel ellátott miniatűrjében kerített sort az 1975-ös kiadású *Kuća nasred drumca* (*Ház az út közepén*) kötetlapjain: „Oči u oči sa zidom // Nisam ni lep ni ružan / Lica nemam [...] Ovde sam bez srca // Pred zidom / I ja postajem zid”²¹

Sziveri János Vasko Popáéval többszörös átfedésben lévő lépanorámájában az önálló kunsztok, magánmutatványok érdekében hadra fogható, a közhasználati szükségletek kielégítésére üzembe helyezhető testek egyszerre fogyóeszközei és vakbuzgó szolgálattevői a beszarik meg a beszaratók keserédes vajdasági neobarokkjának, álszent médiapopulizmusának. Ez a tendencia a *Hidegpróba* keletkezése táján fokozódott fel, sőt a kiadatlan versekben, versváltozatokban ugyancsak nyomon követhető. „Az alany elveszti biztonságát, amit versei kozmikus erőterében vélt meglelni, a metafizikát fölvaltja a személyesség otthontalansága, a kétely terhét viselő reflexivitás.”²² A „Rész”- *gondolom* 1979 május-augusztusára dátumozott alternációja éppen ilyesféle szellemben reagál az aktuálpolitikai horizontra: „És nem magunkat megadni, tagadni, / de szétmérni csontjaink gyönyörűségű börtönét: / a Húst, a vélt fontosságú rendszabályozást.”²³ Az

20 Vö. Damjan Antonijević, *Mit i stvarnost* (*Poezija Vaska Pope*). Beograd, Prosveta, 1996. 336–337.

21 Vasko Popa, *Sabrane pesme*. Vršac, Društvo Vršac Lepa Varoš, 1997. 371. Nyersfordításban: „Szentől szemben a fallal // Se szép se csúnya nem vagyok / Arcom nincsen” [...] „Szív nélkül vagyok itt // A fal előtt / Szintén falazattá válok”.

22 Losoncz Alpár, i. m., 210.

23 A szöveget Füzi László jóvoltából a *Forrás* folyóirat tette nyilvánossá 2002-ben, májusi példányának 32. oldalán.

újvidéki *Híd* folyóirat 1981-es, márciusi számában publikált *Szigorúan bizalmas* a test képlékenységének kudarcos magasztosságát emelte nevelési, nevelődési modellé: „Ím: lógok a meglét pókháló-fonalán. / Mint tenyérnyi, kérges falevelet az erek, / behálózna a kiszabott törvényvéletlenek. S / tes / -tem / előnti a világ.” A történelmi illúzióvesztések és a társadalmi krízisek utóhatásainak (ob)scenáriozódása a stíláris alultöltöttség vagabundus ritmikájában csapódott le a kéziratos füzetben fönnmaradt *Zalán T. futása* frivol soraiban: „Nő a szörzet! Ma: / pinaszombat van. / Majd jön a Rimavásár/ papja. / Szalaggal átkötött átkokat / rázogató.”²⁴ Az 1985 márciusában született *Ünnepvajító* hosszabb, kétrészes változata a művészeti, irodalmi túlélés és a távlatosság fordított logisztikáját szegezte szembe a kisebbségi szenvedéshistóriákkal, mentségkeresésekkel: „miféle nyelvsilóban élek / időben hátra / s nézek / a hűtlen hullákra // úton-útfélen / őket szemlélem / fejembe lesnek / csörömpölő hullatestek.”²⁵

A *Dia-dalok* vágyipari narrációkat, médiarituálékat kifigurázó szerzőjét „nem létünk metafizikai s a valóságnak nem a tapinthatatlan vonatkozásai izgatják, hanem a többszörösen érzékelhető, érzékekkel felfogható ingerei”²⁶ amelyekből a *Mi szél hozott?* már a generációs szereposztásokat, az idegenség univerzáléit és az eltávolító megkülönböztetés aktusait firtató öntételezéssel nyújt stílusbe-mutatót, tart közönségmustrát a balkáni szocio-vurstli leleplezésével: „s támaszkodhatunk akár arabokra / márianosztrai pályarabokra / szétválaszt minket a sajtóhegység / mint testvériséget az egység – // [...] egy csöpp meggycsöpp van ingemen / észrevétlenül fáj minde-nem / s lehetek akár kutyafejű tatár vagy örmény / úgysem igazol a sajtó(t)örvény” (*Informnáció*). A *Bábelben* és a *Magánterületben* olyan topográfiai díszletezés, etnikai mozaikosság csatlakozik mindehhez, amely a Duna, a Tisza és a Bega közrefogta térszelvényeket, rurális részleteket, lakókörnyezeteket a geospecifikus önazonosság

24 Az 1980-as évtized első harmadában íródhatott strofákat a megnevezett költőbarát, Zalán Tibor kommentárjaival adta közre nemrégiben az *Irodalmi Jelen Online*.

25 Hálás köszönettel tartozom Thomka Beátának, aki e neki ajánlott költemény gépiratát rendelkezésemre bocsátotta.

26 Thomka Beáta, *A dia- s egyéb dalok margójára*, Sziveri János, *Dia-dalok*. Újvidék, Književna zajednica Novog Sada/Újvidéki Íróközösség, 1987. 91.

helyszíneiként vonzza egymáshoz. Visszakanyarodva egyúttal ahhoz az arckölcsönző, névkatalogizáló praxishoz, amelyre pannóniai illetőségüként és illetékességüként korábban több ízben módot lehetett találni Janus, Bornemisza Péter, Vörösmarty Mihály, Kosztolányi Dezső, József Attila, Pilinszky János, Grendel Lajos, Zalán Tibor és mások megszólításával.

A vidék felsebzett, átvérzett díszletei, „oszlásnak induló kontúrjai” (*Civitas dei*) geobiografikus identitásjegyekké szervesülnek, organikus megfeleltethetőségekké alakulnak át. A „folyton éhező madárijesztő” (*Halak kora*) jelmezébe öltöztetett természeti tér fiziognómiai komplexitása a „lógunk feszes zsinegen / megannyi hibrid idegen” (*Lógunk feszes zsinegen*) nemzetiségi helyzetértelmezésével megtárogatva árnyalódik sötétlő tónusúvá. A csontozata bőrbevonataként sorvadozó test roskatagságának konklúzióit a maga szervi kríziseivel, egészségügyi karbantarthatatlanságával számot vető, koherens személyiség foglalja össze bizonytalan életkilátásokként: „Duna és medence és csont vagyok / kiszáradt nyelvemen csipetnyi fagyok / elvitte kétharmad gyomromat a Duna / leszek-e egyszer még önmagamnak ura” (*Dunamedencecsont*). E témakör a betegségtudattól még mentesen ismerős a *Szabad gyakorlatokból, s az (Évekkel ezelőtt...)* kezdetű részben úgy szerepelt, mint a „szöveg medencecsontja, mészkövélete”. Valószínűleg az egék bordázatának és a „vihar medencecsontjának” Vasko Popa-i metaforikájához fordul vissza, a mulandóság viszonytagságok és sorsfordulatok felvillantotta többarcúságának²⁷ szimbólumtárára támaszkodik itt Sziveri János a *Csont a csontnak* ciklus nyitódarabjára, a *Kezdetben-re (Na početku)* alludálva. Létkalkulációit, testalkatrészeinek leltározását nevezhetjük a közvetlen benyomásait megfigyelő és aprólékosan lejegyző szubjektum percepciók pannonizmusának, vagy hívhatjuk az individuum organikus felépítése meg a tér biológiája között kialakított oda-vissza csatolás, humánus testté antropomorfizálás interakciós pannonizmusának.²⁸

27 Vö. Damnjan Antonijević, i. m., 80.

28 Ehhez Sanja Jukić–Goran Rem, *Panonizam hrvatskoga pjesništva I.* Budimpešta/Osijek, Filozofski fakultet Univerziteta Eötvösa Loránd u Budimpešti/Ogranak DHK slavonskobaranjskosrijemski, Filozofski fakultet u Osijeku, 2012. 449–450.

A kitéréseknek, elhajlásoknak, a formák félresiklásának és a tárgyak vetemedéseinek atomista indíttatású kozmográfiájában olyan nagyon nem különül el egymástól a *Szabad gyakorlatok* anyagkocanásainak, pozíciós idomulásainak, jelentésbonyolításainak zárt örvénylése és a *Magánterület* múltat jelennel összeszikkasztató végletes geometriája. A létigenlő premisszába kapaszkodás, a táj és a vidék háttértapasztalatait kamatoztató védekezés mintha eleve a kitérés, az álcázás, a rejtekezés szabadulástechnikája lenne Sziveri Jánosnál. „A szubjektum az evilági dráma középpontjában bukkan elő. A biológiai romlandóság, az utópiák bukása, a transzcendens támasz és az emberi világ (amely nem a jó értékein alapul) foszlott illúziói között vergődik, szembesül a maga szétrombolt identitásmítoszaival, a költői nyelv aláásott hatalmával, a származás megidéződő földrajzával, amely a társadalom színpadát alakító összerakhatatlan törmelékként, hatalomként és gonoszként mutatkozik meg.”²⁹ A homogenitást hivatalosan előírányzó tartományi együttélés patthelyzeteiben, torzsalkodásokat szító intézményes kereteiben a kitasztításra, zuhanásra, elmúlásra ítéltség az élet holtbiztos kondicionáltságául rajzolódik ki, s „egyetlen evidenciaként kínálkozik a fölismerés: a geometria eme játékában a mi helyünk a porlandó, szemcsés anyagénak felel meg”.³⁰ A mindenmű meghunyászkodásra fittyet hányó magatartást, a regionális kényszerneurózisokat lepergető, a kisebbségi melodramákat nevetségessé tevő sokszólamúságot, testi és nyelvi babilonizációt ezért kizárólag a romba dőlés és a tönkremenetel árnyékában sikerülhetett autentikus intelmekké ötvözni, poétai hitvallássá nemesíteni: „Tékozlom magam élveteg, / de senki lábához nem rogyok. / Születtem a Kos jegyében, / s gyarapodom – bár elfogyok.”

29 Jovan Zivlak, *Extázis és reszketés (Sziveri János költészete)*, ford. Orcsik Roland, Foszszília, 2006/1. 98.

30 Thomka Beáta, *Túl ama bizonyos ponton (Sziveri János: Magánterület)* = Th. B., *Áttetsző könyvtár*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1993. 141.

Roginer Oszkár

HOGYAN BORULT KI A PANNON FATEKNŐ FÜRDŐVIZE AZ ASZFALTRA?

Sziveri János Újvidék-fragmentumai

*„Csak egy szilárd pont, egy meghatározott állapot
hiányzik. Egy mindent átfogó mozdulat.
A törvények elégtétele.
Egy világ hiányzik közöttünk.”¹*

Sziveri János távolról, az infantilis, zajos magányból, a túlságosan is érthető utalásoktól visszariadó pannon fateknő vizébe – az újvidéki aszfalton csobbant. Majd a kényszert felvállalva, megalázva, útlevelében a csalódás megannyi pecsétjével távozott onnan ismét önma-
ga, kóros állapota és a szonettek magánmitológiája felé. Egy olyan megtört ívet írt le, amelynek csúcs- és mélypontja ez a város egyaránt, az ösztönös, zsigeri erőket felhabzsoló felemelkedés és a magyar irodalom egyik legpazarabb zuhanórepülése egyben. Sziveri Újvidékének létrehozott tere nem csupán emberek és tárgyak pusztá halma-za, hanem annál sokkal több. Bármennyire is esetlegesnek tűnnek a szövegtérben felbukkanó helyszínek, ez egy létrehozott, kiválogatott, megkonstruált, a valós tértől elrugaszkodó és személyes élményekkel átítatott szubjektív világ kompozíciója – az origóba ágyazott lírai énnel és a körülötte elterülő jelen idejű térrel, pontszerűen szétszóródva a síkban. Sziveri János egy tömény tapasztalatvilág szándékosan csonka szövegtérét építi ki, ahhoz viszont, hogy ez létrejöhessen, egy személyes önroncsolásnak is le kellett párhuzamosan zajlania.

---

1 Szabó Lőrinc számbavétele, 31.

A kényszerű némaság éveiben írt *Dia-dalok* városképéből, a lírai ének és Újvidéknek – mint a tapasztalatok komplex forrásvidékének – egy sajátos kapcsolatát figyelhetjük meg. Az életmű egészének tekintetében Sziverire nem jellemző a helyszín egzakt kiemelése a névtelen, homogén térből. A tér azelőtt és azután is egy elvont, tárgyiasult, a szubjektum alakító erejétől deformálódott tényezőként jelenik meg. Ebben a kötetben viszont több helyütt is megjelöli, pontosan címkézi a szövegteret. A *Dia-dalok* előtt inkább a geometriai mezők referenciái, az egymással szinte organikus viszonyban levő tömbösült szövegterek kapcsolatnyalábai, a *Szabad gyakorlatok* narancs-fragmentumai, vagy a *Hidegpróba* ars poeticáinak metaversei vannak jelen. A *Mi szél hozott?* című kötetből viszont már egyre inkább az élet végessége, a saját élettér, a saját élettárs, a saját és általában vett kóros állapotú test, a fokozódó betegség, a hús, a szervek és a mulandóság felé fordul. Ugyanakkor – ezzel párhuzamosan – egyre feszesebb, kíméletlenebb lesz a forma, a műfaj, a sorszámok és a rímképlet, letisztultabb lesz a nyelv is. A *Dia-dalok* viszont nemcsak emiatt emelkedik ki a többi kötet közül, hanem egy egyedülálló, máshol a felszínre ilyen formában nem törő magánmitológiával operál, amelynek egyik kulcsfontosságú alapeleme Újvidék.

84

„bár semmi értelemzavarót, értelembántót
ki nem hullajtottam záraim szoros ajak-
gyüpeszein. Szeretteim meg nem bántottam volt.
– csupáncsak pannóniai vagyok. És János.”²

Az életmű korai szakaszának egyik visszatérő szereplője pannóniai János, akivel – a Janus Pannonius-féle szellemi egyedüllét sajátos térbeli és személynévbeli asszociációs mezőinek metsződésével – egy olyan alteregó jelenik meg, amely egyfelől a költői előddel vállal sorsközösséget, másfelől pedig az élettér végső kiterjedéseként és eredetmegjelölésként is a sík Pannóniát metszi ki, körvonalazza és használja fel a személyes identitáshoz. A lírai én számára a Janus Pannonius-i életműben és életrajzban felismert lényegi mozzanat az a magány, az a kiközösítettség-, kitagadottságérzés és szűk szellemi vákuumba való kényszeredés, amely szintén a nyolcvanas évek közepén, a *Dia-dalok*ban erősödik fel. A késő középkori és Sziveri-

2 Sziveri János: *Excellentia*. In *Új Symposion*, 1978/163. 412.

korabeli pannon síkság konzerválóerejéhez, fejlődést fékező talajához viszont a későbbiekben ismételten visszatér.

*„Barátom, ki értékelsz
s átértékelsz
e parttalan tájon,
mondd: miért a »szélcsőnd«
e pannon fateknőben.”³*

*„pannóniai vagyok, és János
harmincéves s csak költő de ezt te is tudod
a földdel kéne tudni bánni
lehet-e ennél szebbet kívánni
de hol a földem legalább talpalatnyi
ahol a fogamat ott bírnám hagyni ---”⁴*

Sziveri János Pannon-térmetaforája, illetve Janus Pannoniusszal való azonosulása egy olyan korban vetül egymásra, amikor a versírás pillanatának XX. század végi Kárpát-medencéje sok tekintetben hasonlóságot mutat annak XV. századi előképével. A két szerző életrajzában a külföldi kritikai gondolkodás és a hazai konzervativizmus közötti feszültségéből eredő nyugtalansággal, a makrotérbe a beleszületés esetlegességével való elhelyezkedéssel, a kényszerrel felvállalt profetikussal szereppel, valamint az erőltetett és fájdalmas meg-nem-feleléssel Pannóniát mindketten egy elmaradott és többre érdemes tájként tüntetik fel. A Kárpát-medence helyett pannon fateknőnek nevezett többszörös szemantikai síkokat összefüggésbe hozó térreprezentáció a falusi élet egyik hagyományos használati tárgyát emeli be az asszociációs mezőbe, míg a megművelendő föld kulcsfontosságú pozícióba helyezése a vers végén egy alapvetően a nagyvárosi kultúrától elvonatkoztatott, attól teljességében függetlenített helyszíneként bővíti ki a szövegteret. Jelzésértékű paradigmátikus eltolódás ugyanakkor, hogy a vajdasági perspektívából szemlélődő Sziveri esetében – az előző korosztályokkal ellentétben – már nem a dél felé elterülő Jugoszlávia, hanem az északi irányban húzódó Pannónia, vagyis a Kárpát-medence jelenik meg azonosulásra kijelölt terepként. Ez pedig még akkor is jelentős kü-

3 Pannon fateknő. Sziveri János művei, 76.

4 Társas tervezés, i. m., 102.

lönbség, ha azt egy (magán)mitológiai, hontalansággal párosuló keretbe illeszti be. Az elsősorban a vidéki (falusi) lét mozdulatlanságát, nyelvi, tárgyi és szimbolikus kultúráját, de megannyi egyéb jegyét is magán viselő állapotot a beleágyazott, sorsával elégedetlen szubjektum egy kolofónba is összesűríti.

*„ez énököt szörzék házastársaságban farkával
az markában pannóniai jános az ő híg kedvében
vajjon s mikor leszön jó”⁵*

Pannónia mellett Újvidék szintén a *Dia-dalok* egyik helyszínéként vonul be a Sziveri-életműbe, és – bár lényegében csak néhány versben találunk rá konkrét utalást – ezek kivétel nélkül mind ebben a kötetben találhatóak.⁶ Sziveri esetében emellett – és ez a *Dia-dalok*ra hatványozottan érvényes – rendkívül nehéz elvonatkoztatni az 1983-ban bekövetkezett eseményektől. Lévéen, hogy a kötetbe szerkesztett versek közül valamennyi a nyolcvanas évek középső harmadában íródott, a szerkesztőség felosztása körüli botrányok rányomták pecsétjüket arra az Újvidék-képre, amely a nyolcvanas évek első felének egyéb jegyeit is akár magán viselhetné. A város ugyanakkor sokszor más szerzőknél sem lép túl a magánmitológia határain, hiszen a Sziveri-féle szerkesztőség után a fiatalabb nemzedék még nem zárkozott kellőképpen fel, az idősebb pedig bojkottálta az *Új Symposiont*, emellett másutt is meglehetősen keveset publikál. Néhány évre megfagy a közélet, ilyen értelemben a közösségi tértapasztalat is megmered, és legtöbbször a magánszféra, az asztalfiók, a készülő kötetek világába vonulnak vissza. Sziveri János Újvidéke így a helyben topogás, a várakozó tétlenség, a mozdulatlanság, a lassú távolodás és elidegenedés városa lett. Egy olyan tér, amelyben a lírai szubjektum kínos magánya nem igazán tud túllépni önnön árnyékán.

*„az elmúlt évek valamelyik
»idei« napján
elrejtőzöm a dalmacija teraszán
az örökkévalóság elől szemben velem a kínai
étterem s élvezem a demokráciát*

5 Siralmas énnéköm, i. m., 140.

6 Tornapáciban a Duna utca macskakövein; A péterváradai hídnál alkonyodik; Medve a temerini határban; Kéz kezét; Társastervezés.

*alig néhányan ülnek még itt nem tudom kik
ám ők sem ismernek rám
vagy nem mernek [...]”⁷*

Sziveri János Újvidéke az egyedüllét Újvidéke, amelyben bár ritkán, de felbukkan kísérőként a feleség is, viszont ő is inkább csak társként abban a közös magányban, amely a *Dia-dalok* megírásának közel fél évtizedét jellemzi. Sziveri újvidéki terei a visszavonultság és a bezárkózás terei, ilyen értelemben nem igazán van különbség a magánélet (otthon) és a közösségi élet (utca, közterek, intézmények stb.) helyszínei között. Egyedül lenni a tömegben, de úgy, hogy erre a tömegre nem történik utalás. A város neve és néhány jellegzetes helyszíne egyaránt megjelenik, ám ezek a terek nem az azonosulásra kijelölt világ, az önkéntesen kiválasztott személyes vagy kollektív kozmosz, a történetiség bármiféle jelét magán hordozó tér részei, hanem egy sajátos létbe vetettség esetleges, hozzávetőlegesen körülírt és inkább csak az adott pillanat viszonyait magukba sűrítő komplex kompozicionális fragmentumok alaktalan halmaza. Egy múlttal és jövővel nem rendelkező ideiglenes világ. A versbe foglalt részei a térnek nem egy potenciálisan összefüggő, magasabb szinten egységes egészet képező térreprezentációként vagy a várost egy halmazszerűen felölelő teljesség egyes mozzanatainak képében jelennek meg, hanem inkább szükségszerűen felbukkanó törmelékeként egy olyan valaha volt egésznek, amely a közömbösségnek egy olyannyira előrehaladott stádiumában van, hogy azt már képtelenség hiánytalanul annak láttatni, ami: városnak. Sziveri János Újvidékével már nem lehet azonosulni. A terep csak a kiterjesztett jelenben létezik – abban a jelenben, amelybe a szemlélődővel együtt beszorulunk. A szövegtér nem része sem a közösségi, sem az egyéni történelemnek. Nem terhelik emlékek, nincsenek nosztalgikus mellékszálak vagy évekre visszanyúló, távolba tekintő kitételek. A helyszínbe oltott önszemléletnek nincs időbeli mélyfurata, nincsenek megtörtént és tervezett események, és nincs egy olyan idővonal sem, amelyre ezeket akár más versekből fel lehetne fűzni.

7 Tornapőben a Duna utca macskakövein, i. m., 87.

*„folyik az élet és a folyó
vize csörög mint a zsírpapír
nincs többé mély
nincs fölszín
szól vagy hallgat: egyremegy
a vízben némán úznak a halak*

[...]

*a természetet is csupán néhány fűcsomó
képezi (át)---
elmúlt szinte az egész délután²⁸*

A városnak sem egyéni, sem közösségi síkon nincs múlt- és jövőbeli távlata. A helyszínek a maguk cselekménytelenségében, pillanatnyi megmunkálatlanságukban jelennek meg. Az olvasó a hídra vagy utcárezletre nem közelíthet rá, mert a vers-én nem foglalkozik vele annyira, hogy annak pusztá véletlenszerűségénél nagyobb jelentőséget adjon. A szubjektumnak nem intim terepe, elidegeníthetetlen része a szövegtér, hanem szinte csak egy váratlan egybeesés. A közvetlen fizikai környezet nem tartalmazza azokat a viszonyokat, amelyek meghatároznák. A híd nem köt össze, az úton nem közlekednek, az étteremben nem szolgálnak fel (*várom a pincért de mindhiába*⁹), az utcában nincsenek házak, a padokon nem az ott ülők jelenléte, hanem azok hiánya jelenik meg (*mellettem a padon hűlnek a helyek*¹⁰). Ezeket a tereket nem lehet a hagyományos módon definiálni, mivel nem tartalmazzák azokat a támpontokat, amelyek ezt lehetővé tennék. Szinte kiterjedés nélküli pontokkal van dolgunk egy szubjektív vaktérképen, odavezető utak, más terekhez kötődő hierarchikus vonatkozási keret nélkül. A sodródó szubjektum csak az „itt és most” vákuumhelyzetében létezik, a helyszínen való intenzív jelenlét ilyen értelemben nem apropója a lírai anekdotizálásnak, és nem is közösségileg misztifikált, mint Ladik Katalin, Végel László, Domonkos István vagy Tolnai Ottó esetében. A tér pusztá tényé zsugorodik a vers-én körül. Szubjektív mikrokozmoszá, amely bármikor lecserélhető, hiszen

8 A péterváradhi hídnál alkonyodik, 89.

9 Tornapáciban a Duna utca macskakövein, 88.

10 A péterváradhi hídnál alkonyodik, 89.

nem tárgyyszerűen létezik, hanem csupán egy, a vers-én által közvetített módon. A szubjektum, mondhatni *in medias res*, odasodródva, önnön akaratától függetlenül bukkan fel abban a térben, amelyet hozzátvőlegesen jellemez, majd hangulatának referenciapontjaihoz használ fel. A helyszín és szubjektum közötti viszonyok természetrajza ilyen értelemben inkább a szubjektum felől közelíthető meg, amely mindennemű objektivációs külsőségtől függetlenül, a saját hangulati síkját, perspektíváját hangsúlyozza, kényszeríti rá, önnön képére formálván át azt. Ilyen értelemben nem közvetlen környezetéről ír, hanem önmagáról abban a környezetben, amelyben túlélni kényszerül. A helyszínek nem részei a tér-idő-kontinuumnak, csupán az adott, egymástól izolált pillanatok sorozatában, az adott, kontextusától függetlenül, abból kiragadott térben léteznek. Kitépett pillanatai az életnek, amelyben időpont, szubjektum és helyszín csak véletlenszerűen vetül egymásra abban a szubjektív prizmában, amelyen keresztül az önszemlélet zajlik. Többször történik utalás arra, hogy múlik az idő, hiszen a délutánból este lesz, meleg nyárból hideg tél, de az idő, ami a két állapot között eltelik ebben az Újvidéken, üres, cselekménytelen, idegen. Jellemzése is ilyen értelemben egy stilizáltan száraz, kellemetlenül meddő, esetleges és kínosan üreges szövegteret eredményez, amely a „még-nem-már-nem” közötti tétlen feszültségben már képtelen feloldódni. Ugyanakkor a szubjektum is pontosan ezáltal tesz szert arra az intenzív jelenlétre, amely teresülésének folyamatát lezárja, teste kitölti azt, és alakot ad neki.

*„és hozzám tán ezért nem szól éppen senki sem
ekkora érdektelenség irántam!? szinte nem
hiszem
felállok a duna utcában
úgymond: lábra állok
és elindulok vászon tornacipőben a macska
köveken megnézek néhány kirakatot
vagyis magamat nézem az üvegen”¹¹*

Sziveri János újvidéki helyszíneinek valóságreferenciái, bár ismételten visszatérnek a mimetikus, szinte tárgyyszerű megformáláshoz, rend-

11 Tornacipőben a Duna utca macskakövein, 88.

re függőben vannak a tér azon aspektusainak hangsúlyozásától, amelyeket a szubjektív önszemlélődés kiemel a többi közül. A tér valamiféle tükre lesz annak a lelkiállapotnak, amelyből a körbetekintés kiindul, emellett szembeötlő az a következetes passzivitás is, amelyet a szemlélődő a saját világában gyakorlattá tesz. A szövegtérben elrejtőző¹² szubjektum nem eszközöl ki semmilyen változást. A helyszín ugyanolyan marad, mint amilyen érkezése előtt volt. A lírai én körbetekint, tárgyiasan jellemez, tényeket állapít meg, pillanatnyi állapotát mérlegeli, mialatt nézőpontja nem mozdul el a helyszín középpontjából. Megszólalásának gyújtópontja pedig csak annyiban kezeli evidenciaként a körülötte elterülő homogén és eredendően üres teret, amennyiben azok egy újonnan megszülető heterogenitás referenciáiként párhuzamba állíthatók a pillanatnyi saját állapottal. Sziveri Újvidék-élménye úgy alakult ki, hogy helyszíntöredékeket hordott rakásra magának, de szándékosan nem szervezte azt rendszerré. Az olvasó lényegében csak néhány elszórt mozaikkockával találkozik – azokkal is egy olyan kötetben, amelynek megírása már óhatatlanul nem a végtelen lehetőségekről és azok teresüléséről szól, hanem azok ellehetetlenedéséről. Ilyen értelemben nem is annyira egy, a szubjektum által létrehozott valóságreferenciák sorát felvonultató szövegtérről kell beszélnünk, hanem arról az Újvidékről, amely csupán ideiglenesen tartalmazza azt, aki beszél róla, akárha az ott tartózkodás már nem a saját választás függvénye lenne. A Duna utca nem a város zsongó sétálóutcájának képét adja vissza, hanem kong az ürességtől. A szubjektum gyakorlatilag egyedül van az utcán és a Dalmácija vendéglő teraszán is. Egy olyan helyszínen és egyebütt is egy olyan városon halad keresztül vagy ül benne le, amelyben nem történik semmi. A kirakatok mozdulatlanságát nem zavarják meg a vásárlók, a rakparti sétányon nem sétálnak, a hídon nincs közlekedés. Amíg szinte zavaró csönd övezi a szemlélődőt a *Tornacipőben a Duna utca macskakövein* című versben és azt a fokozott tétlenséget is, amely már szinte szerepként végigkíséri, addig a péterváradi híd lábánál inkább a közeledő és távolodó, számára mindazonáltal közömbös zaj veszi körül. A rakpart melletti sétányon, ahol ülni egyébként is gyalázat, csak szirénahangok, legyek, bogarak, motorok

---

12 „elrejtőzőm a dalmácija teraszán”

zúgnak, és a püffedő hullához hasonlított, hajót hordozó folyónak is csupán zsírpapírszerű hangja van: „*nincs még csönd de zaj sincs már oly nagy*”. Mindig minden egyfajta közöttség-érzésről szól. Ugyanakkor a várat, a hidat és magát a sétányt sem igyekszik közelebből körülírni vagy láttatni az olvasóval. Amikor pedig a „*maradunk itt a Telepen*” félmondattal kijelöli a belakott teret, akkor is inkább a hidegről, a nélkülözésről, a fogyó fűtőolajról ír, és a helyszín is szinte csak azért bukkan fel, mert része ennek a szikárra metszett kompozíciónak. Ezek után már viszont Sziveri János magánkozmoszának Újvidékét mások is így láttatták, hiszen a belakott térnek már csak ezen értelmezési lehetőségét kanonizálta.

*„hideg is van itt mint az erdőben.
ma este nyilvánvalóan fűrödni sem lehet:
a forró víz csapjából jég csöpög.
az autóbusz kosztát az ajkam
bal sarkából a jobba forgatom
és nézem a mintákat a falon.
flekkek szúnyogoktól
rossz alkoholtól
(a bölcsebbek itt érteni fogják a célzást
az egyetlen igazságra: a test örök esendőségére)
tehetetlenségtől amikor
mosdatlan fekszel a kényelmetlen ágyba
és az amit világnak hívnak
váratlanul teljesen és elviselhetetlenül hagy el.”¹³*

A telepi Ady Endre utca manapság ugyanolyan csendes, nyugodt és álmos, mint amilyen a nyolcvanas években volt, és – bár a szomszédos közöket elvágya egymástól, az utcát lezárva a néhai vasúti töltésen sugárút épült, és már többemeletes panelházak nőttek ki abból a pannon porból, amely már egy kis eső után dunai iszappá változik – megmaradt annak az eseménytelen utcának, amely mindig is volt. Ugyanígy, sártócsa lett abból a fürdővízből is, amely a fateknőben vagy lábmosás után a lavórban maradt. Sziverinek minden bizonynyal

13 Horváth Ottó: Sziveri albérleti szobája a Telepen az Ady utca 23-as sz. alatt. In *Új Symposion*, 1989/4. 1.

mindegy volt, hogy a városon belül hol bolyong, hiszen sem a sugárút aszfaltja, sem a Duna utca macskakövei, sem a Duna-part homokja, sem a telepi porhanyós föld nem hagyott mélyebb nyomot abban a magánmitológiában, amelyben ezek a helyszínek a pusztá véletlenen túl akár jelentősebb szerepet is betölthettek volna. Újvidék üresnek és emberektől megfosztottnak jelenik meg, amelyikben bármerre is téved az olvasó, alig találkozik valakivel. Céltalanul szemlélődünk vele az üres térben, és várunk valamire. Újvidék a magára hagyott veszteglő szubjektum városa, térfragmentumainak reprezentációja pedig rendre háttérbe szorul, és kontúrjainak, történeteinek, idejének, mítoszainak helyét átadja annak a személyes életérzésnek, amely később rányomta bélyegét az egész életműre. A pannon fateknő vizével Sziveri János szubjektív térbeli hordalékát is kiöntöttük az újvidéki aszfaltra, azt az esetleges és szándékosan lefelé stilizált üledéket, amely a hosszú hallgatás éveiben, a rituális költői tisztálkodás pillanataiban gyülemlett fel egy önzően vékonyra kopó fürdőalkalmatosság fenekén: „*ülök és nézem: a kopott lavórban gőzölgő / lábvíz / talpamról hámlik a bőr mint az akarás / nem több / ez: nagy seggvakarás*”.¹⁴

Kiadások

Sziveri János: *Dia-dalok*. Újvidéki Íróközösség, Újvidék, 1987.

Sziveri János művei (szerk. Reményi József Tamás). Budapest, Gondolat, 2011.

Irodalom

Anderson, Benedict: *Imagined Communities – Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, London–New York, 1991.

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet – Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004.

Augé, Marc: *Non-places – Introduction to an anthropology of supermodernity*. Verso, London–New York, 1995.

Bachelard, Gaston: *A tér poétikája*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2011.

Csorba Béla–Vékás János: *A kultúrtanti visszavág – A Symposion-mozgalom krónikája (1954–1993)*. Magánkiadás, Újvidék, 1993.

Foucault, Michel 2011. *Más terekről: Heterotópiák*. <http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=253> (2011. 2. 11.)

14 Lábmosás előtt, 83.

- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca–New York, 1983.
- Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008.
- Lefebvre, Henri: *The Production of Space*. Oxford University Press, Oxford, 1991.
- Smith, Anthony D.: *National Identity*. Penguin Books, London, 1991.
- Szajbély Mihály (szerk.): *Rózsaszín flastrom – Beszélgetések vajdasági írókkal*. JATE Szláv Filológiai Tanszék, Szeged, 1995.
- Szerbhorváth György: *Vajdasági lakoma – Az Új Symposion történetéről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2005.
- Vajda Gábor: *Remény a megfélemlítettségben I: A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006.
- Vajda Gábor: *Az autonómia illúziója – A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989)*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2007.

BAL-KANON

Ispánovics Csapó Julianna

FÉNYFORRÁSOK SZIVERI JÁNOS KÖLTÉSZETÉBEN

Bábel (1990, Budapest)

1. A pillanat ragyogása (kép, fényreklám, sláger)

Sáfrány Imre *Sötét kép* (1958) című festményét szemlélve Sziveri János a következőket írja: „A barna színt a festő fehérrel kombinálta, az alap pedig hol matt, hol pedig fényes, és ezek adják meg a kép ritmusát, illetve váltják ki vibráló felületérzeteinket” (Sziveri 2015b).

A fényreklám kassáki elméletét értelmezve idő, tartalom és anyag szintézisének meghatározó voltát emeli ki (Sziveri 2015a), majd azt a kassáki szöveghelyet idézi, amely az idő fontosságára, a fényreklám dinamizmusára, ha úgy tetszik, vibráló belépőjére mutat rá: „A jó reklám, legyen az optikai (plakát, röpcédula, prospektus vagy az éjszakába kivetített fényírás) vagy akusztikai (egy sziréna sikoltása, csengő berregése), mindenkor, mint hódító, a rajtaütés tempójával lép ki a pódiumra...” (Kassák 1926).

A vizuális kultúra kontextusa véglegesen audiovizuálissá tágul, amikor a Sziveri-vers a kuplé (Thomka 1994) és a sláger (Ispánovics Csapó) műfaji formáihoz, megoldásaihoz nyúl. A sláger ismérvei, műfaji jegyei rátelepszene a versszöveg szerkezetére, ritmusára, a felszínen úsznak, lebegnek, miközben az ars poetica tartalmi, irányvételei a külszíni könnyedséget ellenpontosza, elsötétítve nyílnak meg a felszín alá bukó befogadói tekintet előtt: „A mélyben a léthelyzetek drasztikuma, »igazsága« vagy »hazugsága« formálja az erővonalakat. A felszín alatt egy nyomasztó léthelyzetekben megtes-

tesülő erkölcsi-etikai indíttatású ars poetica” (Keresztury 2000), egy emberi élet küzdelemtörténetének (Zalán 2000) az erei húzódnak. Egy sokdimenziójú intellektuális költészet vergődik, melynek lényeges ismérve „a konszolidált elszigeteltség vákuumérzete” (Szkárosi 2000), a tehetetlenség állapota” (Ispánovics Csapó 2010: 103). A léttapasztalatok disszonanciáját a kuplé műfaji jegyei, hangzásvilága erősíti, „csomagolja be”. Ennek a disszonanciának a megnyilatkozási formája a paradoxonba hajló ellentét, az ironia, a groteszk, a versek formajátéka. Utóbbi a kuplé ritmusára, ragrímjeire, rímjátékaira, alliterációira, áthajlásaira, refrénjeire, kontrasztjaira, harmóniájára, összefonódásaira, rétegződéseire épít. Ez az ornamentikus formajáték a hangszimbolika szintjén is megnyilatkozik. Egyrészt hamis illúziók hangjai dalolnak, a nyelvi ritmus, a jóhangzás elringató zenéje andalítja a befogadót, másrészt kemény hangon recseg a Sziveri-kuplé. A versek szubjektumának lázadása nyelvet, retorikát és poétikát teremt magának (Thomka 2000) a zeneiség eszközei révén. A kimondhatatlant közvetíti, teszi megfoghatóvá intermedialis, szubkulturális eszközökkel: „Ez a melódia és e melódia dallamvezetése »ócska« is, meg nem is – korunknak, Sziveri János korának megfelelően! [...] A dallam itt azt »mondja«, amit a szó már nem vagy nem eléggé tud kifejezni” (Fogarassy 2000: 55). A tárgy tágasságát (az erkölcsi-etikai indíttatású ars poeticát) ellenpontoszó szubkulturális zenei műfaj kortárs haláltáncává avatja a Sziveri-verset. Haláltánc kötél/tánc/zenére: „a pokol csak óriási szálloda / száll ide lelkünk száll oda” (*Bábel*). S a távolból andalító zene: „minek a vérrel komédiázni / hagyom a húsból szelíden kiázni...” (*Lógunk feszes zsinegen*).

A képzőművészet szín- és fényjátékai, a fényreklám villódzásai és hangeffektusai, a Sziveri „sláger” „kötél/tánc/zenéje”, ragyogó könnyedsége és dermesztő horrorja, sötétség és fény vibrálása a test és a szellem nyugtalanságáról vall.

2. Fények és források (Babilónia, Ikarosz, Daimonion)

A mezopotámiai Babilon az Eufrátesz partján az ókori kelet leghatalmasabb zikkuratja, városerődítménye. Hérodotosz nyolc, egymásra épített toronyról ír, a régészet hét szintet tárt fel. A legkisebb,

felhőkbe nyúló toronyban magasodott Babilon istenének, Marduknak arannyal bevont, kék téglákkal díszített szentélye. A toronyszentély hármas funkciót tölthetett be, „áldozati kultusz szentélye volt, szertartásos menyező helyszíne, végül ókori obszervatórium” (Kálmán 2008). A toronyhoz, a szentélyhez a világ legpompásabb útja, Babilon díszfelvonulási útja vezetett. A nagy Marduk-körmenetek tiszteletére megépített út egy roppant méretű (harminchárom méter széles) mélyút, városvédelmi kívánalmaknak is megfelelt. Mindkét oldalról hét méter magas, erős falak szegélyezték Babilon egyetlen bejáratát. A falakat százhusz, az érkező elé vonuló oroszlán fénylő, színes domborműve díszítette. A két méter hosszú oroszlánok seregét szent állatok figurái egészítették ki: bikák, a vihar istenének állatai és Szirrusz, a sárkány (Babilon kígyófejű griffjei) (Cream 1965). Az egyes szinteket más-más színűre festették (fekete, ezüst, sárga, kék, vörös, fehér, arany), attól függően, melyik istenséget, planétát, fémeket szimbolizáltak. A torony legalsó szintje Szaturnuszé, színe fekete, mint a föld, amibe a vetőmag kerül. A második szinten világlott az ezüst Hold, a növekedés jelképe. Fölötte Mars sárga birodalma, a halál, a járvány megtestesülése. A negyedik szinten kékllett a szerelem és az anyaság bolygója, a Vénusz. A vörösre festett ötödik szint Merkúrra, a bölcsesség és az írástudás szimbólumára utalt. Fölötte a teremtés szintje, Jupiter fehér világa. A zikkurat aranyozott tetején a Nap, az élet és a fény forrása lakozott (Kálmán 2008).

Mózes első könyvének tizenegyedik fejezete szerint Noé utódai egy olyan hatalmas várost, s abban egy olyan pompás tornyot akartak építeni, amelynek csúcsa az égig ér. Isten meghíúsította elbizakodott tervüket, összezavarta nyelvüket, és szétszórta őket az egész földön. A fenti mítosz azok közé az ókori történetek közé tartozik, amelyek az emberiséget sújtó katasztrófákat az emberi lázadásra lesújtó isteni büntetéssel magyarázzák. Az Ószövetség pusztulásmondái (vízözön, Szodoma és Gomora) is az isteni büntetés vándormotívumán alapszanak (Pais 1993).

Sziveri János költészetének erővonalai a bukás, a kivetettség, a kitzázottság állapota mentén, Babilon ragyogásában és árnyékában húzódnak. A dicsőséges királyi város pusztulása egyrészt a gyarló, elbizakodott ember természetében rejlik („megvillan agyában a szür-

ke fény: / alantas szándékú az emberi lény”, *Új glossza*, 12), másrészt a mindent felörlő gépezettel szembeforduló, lázadó ember tettéből következik („Kínálom magamat, érdes szenet: / csiszolatlanul is ragyog”, *A kos jegyében*, 7).

A győzedelmes, isteni *diadém* aranylása¹ vetül a pompás gyermek, a magasból aláhulló, zuhanó Ikarosz alakjára és a tragédia utáni pillanatok maradványaira: „Usznak kitépelt tollai, s agyag ragyog a szárnyakon” (*Zuhanó diadém*, 10). Ikarosz magasság megigézte, vakmerő mutatványát a Nap perzselő lángja teszi semmissé, az az istenség, melynek szentélye a babiloni torony hetedik szintjén ragyog aranyba borítva.

A versek másik „mutatványozása” a lírai szubjektumot legyűrő Daimonionnal, az emberben lakozó „rosszabbik énnel”, démonnal („Sárga fogérce ki-kivillan / Hunyorog akár a gyenge villany”, *Ah, Daimonion*, 13) vívott folyamatos harc, küszködés eredménye. A „félíg betört ló” olykor ördögi, makacs figurája lázadásra késztet, s nincs mód és nem lehet akarat megtagadni a gerincegyenesítő „fényhozót” („Felvágta akár tőköt a szablya / Nyelvemet a romlott századok / Ez minősít mint mosóport a habja / Elnyomása ellen mégse lázadok / S bár összekapunk az avas dión / Ne hagyj el zsarnokom Daimonion”, *Ah, Daimonion*, 14).

Az Ószövegség szöveg helyei a démonokat egyrészt a Sátán hírvőiként, másrészt Isten fiaiként, romlott angyalaiként nevezi meg – utóbbi minőségükhöz kapcsolódik bukott voltak: „a sárkány, vagyis Sátán, magával vonzolta a csillagok egyharmadát. Amikor az Írás a csillag szót szimbolikus értelemben használja, a szó mindig angyalt jelent. Az a tény, hogy Sátán a csillagok egyharmadát magával vonzolta, azt mutatja meg, hogy az angyalok seregének teljességéből egyharmaduk követte Sátánt eredeti lázadásában. Az angyalok eredeti számának egyharmadából démon lett, kétharmaduk pedig hűséges maradt Istenhez” (Fruchtenbaum 2012: 16).

A démonok gonosz spirituális lelkek, az emberben lakozva értelemmel, érzellemmel (vadság, harag), akaratallal bíró személyiségek,

1 „Rangjelző fejdísz; a fejen körbefutó szalag, illetve *díszes aranypánt* főleg keleti népeknél uralkodói, főpapi jelvényként vagy kitüntetésként. A győztes hadvezér arany diadémot kapott a császártól. A főpap fejére tette a diadémot hatalma jeléül.” (http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/Diad%C3%A9m)

s mint ilyenek hatalmat gyakorolnak az emberek felett, irányítják, gyötrik őket, másrészt csodatévők, képesek látható módon megjelenni (Fruchtenbaum 2012). A démonok állatokat is megszállhatnak. A Sziveri-vers vonatkozó szöveghelye („Orrunkban karika himbál”) az orrba fűzött „szelidítő” eszköz képével az isteni attribútumokat magán hordozó bika, medve alakját idézi meg. „Egy késő nomád” (*Állomás a végeken*, 73), a sámán és a táltos(ló) habitusa képződik meg „a félig betört ló”, a révülő ember („ingujja takonytól ragyog”), a „bűbájos” révén. Az ereje teljében lévő démoni ló az okkult világ része, jósol, hipnotizál, igéz, varázsol, titkot fejt, halottat idéz. Sziveri táltos lova a szellem parazsából meríti életenergiáját, s amikor ez alábukik, elapad („Nem hasad idén a lüktető faszén”, *Jelfedés*, 18; „vágtaznom kéne s csak húzom a lábam / átkozott vagyok ebben a világban”, *Civitas Dei*, 28), erőtlen gebévé satnyul a gondolat.

A bukott angyalok egy része végleges fogságba vettetik, a sötétség mélyébe zuhannak, itt várnak a végső ítéletre, amelynek eredménye: a tűznek tavába vettetnek (Fruchtenbaum 2012).

Az örökös kárhozatra ítélt démonok büntetése bűneik természetében rejlik: „Az angyalok által elkövetett bűn hasonló a Sodoma és Gomora lakosai által elkövetett szexuális bűnhöz, miszerint más test után jártak. A más test kifejezés olyan szexuális egyesülésre utal, ami természetellenes vagy ellentmond a természetnek. Sodoma és Gomora esetében a más test a homoszexualitás volt. Ezeknek az angyaloknak az esetében pedig a más test az asszonyok teste volt. Ahelyett, hogy megszokott lakhelyükön maradtak volna, új lakhelyet szálltak meg, idegen testet öltöttek, hogy durva szexuális erkölcstelenséget kövessenek el. Sodomának és Gomorának tehát egy közös pontja van ezekkel az angyalokkal: szexuális vétekben bűnösök. Sodoma és Gomora esetében ez a homoszexualitás volt, az angyalok esetében pedig az emberi szférában kötött vegyes-házasság” (Fruchtenbaum 2012: 16). A babilóniai szentély a hieroszgamosz, a Szent Nász termékenységű prostitúciójának a színtere is, egy földi asszony, papnő és az istenség képében megjelenő király vagy főpap közösülési ceremóniája (Kálmán 2008).

Sziveri bukott angyala is „más test után jár” (*Fecskék a falon; Elmeszelt tél; Gyanta és méz; Bolyongás az alhas lankáin; Közelharc;*

Éhes disznó makkal) bűnös vágy tűztavába, „fertőjébe” hull: „Tested ellen bármi vétket elkövetnék / hogyha lehet menet közben vagy jövet még / széttépnék mint amiként illik azt / szuronyom a rongyokon át kilyukaszt / Kivesézlek akár a sas röptiben / egy felvirágzó szecesz-sziós restiben / teleszórom gyöngymagokkal arcodat / erről szól e szemérmes karcolat” (*Fertőtlenítés*, 34). A (szexuális) bűn elkövetésének pillanataiban kiárad a fény („Kozmás, mint a kása, / szemed ragyogása. / Csapjuk el a fényeket, / ha taposom erényedet”, *Álomdal*, 40), az üzekedés horrorisztikus: „Gyöngéden belezlek, / miközben megeszlek. / Tested csak az lássa – / ki újra kiássa” (*Álomdal*, 40).

Ez a pusztulás előjátéka is, „visszafogott emberállatok” (*Ebzsoltár*, 67) pusztulásáé, mert *Omne animal triste post coitum*.² Test és lélek fénytörése nagyrészt mozzanatos történésű igék (ragyog, megvillan, ki-kivillan, hunyorog, csillog, lobban, fénylik, felfénylik) ritmusában és a megszépített halál árnyékában történik („Halak húznak el kéken ablakunk előtt. / Meztelenre vetkőzöm, akár a bárány, / ha fűben legel a hajnali félhomály”, *Halak kora*, 52). Érett mandula koppan Pannónia kövein, „meg az ősz is itt oson / latyakosan lágyan / sörtől ittasan / puhítja az ágyam” (*Áttételek a nagy galeristához*, 63).

A pusztulás mitikus előképe Szaturnusz, aki felfalja gyermekeit („Csak belőlünk zabáltak egykoron / de undorral visszaköptek / bámulnak reánk most értetlenül / akik utánunk jöttek”, *Agnus Dei*, 19), Isten, aki feláldozza egyszülött fiát, Jézust „az ügy”, a teremtmény, a gyarló ember érdekében. Isten Báránya, *Agnus Dei*³ („S tereit csipeként verve, / arcom viaszát alakítja terhe”, *Érzékeny birodalom*, 21) vérért hullajtja. A Sziveri-vers istenképe a mitikus, kultúrtörténeti istenfiguráktól a helyi kisistenek (heroldok, Gottesmann Imrék, tiranusok, janicsárok, krózosok) paródiájáig hatol. „Ideológiakritikát” gyakorol (Csányi 2010: 41) a színaranytól a sárgarézen át a rozsdáig (*Állomás a végeken*, 73).

2 Minden állat szomorú közönség után.

3 „A húsvéti gyertya maradékából öntött, kerek v. ovális viaszablácska, rajta Isten Bárányának domborműves képe. A pápa uralkodásának első és minden hetedik évében áldja meg és osztják szét a hívek között.” (Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/A/Agnus%20Dei.html>)

Sziveri verserődítményének fényei, színei a széthulló Babiloné (szürke, ezüst, sárga, kék, vörös, fehér, arany). Babilon a pusztuló test (testem láttán elfog a szédület: / romba dőlt bábeli épület, *Bábel*, 125), a senyvedő lélek, az elhaló költészet („Vagyok még, de olyan: mintha nem lennék, / amit mondok, márcsak nyelvemlék”, *Pókálom*, 57) temploma. Földivé lesz az égi (kerge juhok, „A teremtő átverhet akárkit”, elfogytak a szentek), Isten Báránya szárazra vetett hal, föláldoztatik. Isten Országá (Civitas Dei), Krisztus fénytelen beteg teste elfogy („erőlködve bár – mindent fölfalunk / világít a kertben hősínű farunk”, *Civitas Dei*, 27). Az Isteni Mű (Opus Dei) „szörnyeteg világ” (*Merénylet*, 83), melyben mindenki, Káin és Ábel (áldozó és áldozat) egyaránt bűnös. Következménye a „testi és nyelvi babilonizáció” (Virág 2014: 74), s mindez kétirányú folyamatokon, erőtereken keresztül valósul meg: „A *Bábel* szövegvilágát egyaránt jellemzik *romboló* és *alkotó* gesztusok. Éles kontrasztok, szembeállítások sora vonul végig a versen. Egyrészt a szenvedés, a pokoljárás képei elevenednek meg, másrészt az olthatatlan vágy az itt-lét elmélyítésére” (Lábadi 2008: 153).

Sziveri János költészetének fényforrásai egyrészt szervetlen anyagok (szén, agyag, színarany, ezüst, rozsdá, sárgaréz, levegő, vacsorcillag), másrészt magának az emberi testnek a részei (agy, kobak, arc, fogérc, takony, csont, herék, talp). Az asztráltest megformálása az érzéki, érzelmi tapasztalatok, gondolati folyamatok „színbe, fénybe projektálásai”-nak a kimenete (Thomka 2000: 40). A lázadás asztráltetének, a „»nem«”-ek poétikájának” (Lábadi 2008) továbbörökítését egy „mindennemű meghunyászkodásra fittyet hányó magatartás” (Virág 2014: 74) támogatja („Nem én választottam ahová zuhantam. / Torkomat metszik a kései kések. / Magamhoz mérem a furcsa világot – / és örvendezem e tévedésnek”, *Halak kora*, 51).

A továbblépni, továbbélni másokban gondolatiságával összegezhető mind a *Bábel* versvilága, mind a küldetéses Sziveri-költészet: „mégse higgyétek hogy győztetek / míg élő költő van köztetek” (*A beválasztott* 15), mert a versbe foglalt gondolat és indulat, értelem és érzelem csak akkor igazán eleven, ha a szövegeknek intertextuális kapcsolódásai és olvasóközönsége is van...

Irodalom

- Cream, C. W. 1965. *A régészet regénye*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Csányi Erzsébet 2010. Az elvont világ lefedelése. A költői kód átalakulása Sziveri János költészetében. In *Uő: Lírai szövegmezők*. Vajdasági magyar versterek, kulturaközi kontextusok. Újvidék, Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia. 29–48.
- Fogarassy Miklós 2000. A Bábel. In *Barbár imák költője*. Tanulmányok, kritikák, esszék Sziveri Jánosról. Szerk. Reményi József Tamás. Budapest, Kortárs
- Fruchtenbaum, Arnold 2012. *Démonológia: a démonokról szóló tan*. Hungary, Ariel. http://www.bibliatanitasok.hu/Bibliaiskola/Entries/2012/10/11_Demonologia__a_bukott_angyalok_tana_files/MBS082hu.pdf. (2015. nov. 11.)
- Ispánovics Csapó Julianna 2010. Kötél/tánc/zene. A sláger és a Sziveri-vers. In *Mediális átélkesítés*. Zene – beszéd – irodalom. Szerk. Csányi Erzsébet. Újvidék, VMFK, BTK
- Kálmán Timon 2008. Hogyan nézhetett ki Bábel tornya? = *Alaprajz*, 6: 14–17. <http://tervlap.hu/cikk/show/id/43>. (2015. nov. 20.)
- Kassák Lajos 1926. A reklám. = *Korunk*, 5. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00233/korunk_EPA00458_1926_05_4145.html. (2015. nov. 21.)
- Keresztury Tibor 2000. A forrásvizek barbársága. Beszélgetés Sziveri Jánossal (részletek). In *Barbár imák költője*. Tanulmányok, kritikák, esszék Sziveri Jánosról. Szerk. Reményi József Tamás. Budapest, Kortárs. 5–9.
- Lábadai Zsombor 2008. *A lebegés iróniája*. Sziveri-szinopszis. Újvidék, VMFK
- Pais István 1993. Bábel tornya. In *Uő: Bibliai érdekességek, történetek, aforizmák*. Budapest, szerzői kiadás
- Sziveri János 2015b. Sziveri János képzőművészeti írásaiból. A test és a szellem nyugtalansága. = *Ex Symposion*, 90. http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csc=load_article&rw_code=sziveri-janos-kepzmuveszeti-irasaibol_598. (2015. dec. 2.)
- Szkárosi Endre 2000. Tervszerű enyészet. Részlet (Hidegpróba, 1981). In *Barbár imák költője*. Tanulmányok, kritikák, esszék Sziveri Jánosról. Szerk. Reményi József Tamás. Budapest, Kortárs. 14–16.
- Thomka Beáta 1994. Kihátrálás világból, nyelvből. = *EX Symposion*, 10–12. <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/domonkos/thomka/kerete.htm>. (2010. febr. 10.)
- Thomka Beáta 2000. A formafegyelem megszenvedettsége (Bábel, 1990). In *Barbár imák költője*. Tanulmányok, kritikák, esszék Sziveri Jánosról. Szerk. Reményi József Tamás. Budapest, Kortárs. 38–44.

- Virág Zoltán 2014. Térmodulációk és anyagmintázatok. Adalékok Sziveri János költészetéhez. = *Tiszatáj*, 1: 67–74. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00268/pdf/EPA00713_tiszataj_2014_01_067-074.pdf
- Zalán Tibor 2000. Féreg kaparász a lélek falán. In *Barbár imák költője*. Tanulmányok, kritikák, esszék Sziveri Jánosról. Szerk. Reményi József Tamás. Budapest, Kortárs. 132–142.

BAL-KANON

„OTT TOLL, ITT KRÉTA”

Sziveri János korai verseinek és Ács Józsefről írott esszéjének komparatív vizsgálata

A dolgozat Sziveri János 1977-ben kiadott *Szabad gyakorlatok* című verseskötetének szövegeit a költő *Az ész határain belül*¹ című, Ács József poétikájáról írott képzőművészeti esszéje tükrében tanulmányozza. A kutatás bizonyítani szeretné, hogy Sziveri János a képzőművészetben szerzett tapasztalatait korai lírájában is érvényre juttatta. E lírában részint Ács József vizuális megoldásainak impressziói észlelhetőek.

A vizsgálat ezenkívül kiterjed Sziveri János és Tolnai Ottó vonatkozó képzőművészeti esszéinek rokon vonásaira, átfedéseire is.

Szarka Mándity Krisztina szerint Ács József „műkritikáiban azokkal az alkotókkal foglalkozik szívesen, akiket az ő gondolataihoz közel álló kérdések, problémák, művészi kifejezésmódok foglalkoztatnak, ám a fordított hatás is megfigyelhető, vagyis gyakran találkozunk képein a korábban írásban megfogalmazott gondolatokkal”²

Sziveri *Az ész határain belül* című esszéje szöveghelyeinek esetében is érvényesülnek Szarka Mándity művészettörténeti meghatározásai. A *Szabad gyakorlatok* verseiben kialakított univerzum és az esszében kidolgozott látásmód, amely Ács József piktúrájának korszakait nyitja meg előttünk, számos ponton összeegyeztethető.

A korai versek hermetikus közegeinek és a korszak szigorú képzőművészeti kánonjától való elmozdulásokat³ reprezentáló Ács-képek

1 Sziveri János művei. Szerk. Reményi József Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 370–379.

2 Szarka Mándity Krisztina: *Ács József 100 Ač Jožef*. Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ, Zenta, 2015. 17.

3 Vö. Szarka Mándity Krisztina: *Ács József 100 Ač Jožef*. Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ, Zenta, 2015. 12.

nek a rokoníthatóságát a „mozgásélmény”, a szétrepesztett kontúrvo-
nalak és a „teljesség illúzióját” nélkülözö körkörösség teszi lehetővé.

Ács József és Sziveri János kétpólusú alkotótevékenysége

Ács József és a fiatal Sziveri János esetében többpólusú művészi alkotótevékenységről beszélhetünk, amely részben az életművek párhuzamait és kölcsönhatásait világítja meg.

Ács József festőként, de műkritikusként is jelentős. Emellett Ács József nemcsak a vajdasági „művészeti élet szenvedélyes szervezője”⁴ volt, hanem „a *Magyar Szó* napilap hivatásos műkritikusa [is] 1956-tól 1980-ig”⁵, addig Sziveri János elsősorban költő, majd 1980 és 1983 között az *Új Symposion* című folyóirat főszerkesztője, ám a vers-, dráma- és esszéírás mellett bizonyos időközönként gyakorlati képzőművészettel is foglalkozott.

Szarka Mándity Krisztina Tari Istvánt idézi, s a szövegrészletből kiderül, hogy az Ács József által vezetett Képzőművészeti Levelező Iskola rovatba (*Magyar Szó*) véleményezésre Sziveri János is beküldte a rajzait.⁶

Tari *Negyven évvel ezelőtt. Kirajzó, kirajzolódó életerő* című összefoglalójából árnyalt képet kapunk a fiatal Sziveri János képzőművészeti ténykedésének kezdeteiről. 1972-ben a Képzőművészeti Levelező Iskola több ízben tárlatot szervezett, s a húsz fiatal között Sziveri János neve is szerepelt, aki a Zentai Művésztelep különdíját kapta meg.⁷ Majd az 1972. március 14-ei *Képes Ifjúság* által megrendezett kiállítás díjazottjaként „Sziveri János 10 napot tölthetett el a Mártélyi Ifjúsági Képzőművészeti Táborban”.⁸ Tari említi még „Rác János és Sziveri János gépelemekből készült [nagy sikerű] szobrát”⁹ is.

A költő képzőművészeti munkásságát az *Új Symposion*ban is nyomon követhetjük, ezt Lábadí Zsombor is említi: a *Szabad gyakor-*

4 Szarka Mándity Krisztina i. m. 3.

5 Szarka Mándity Krisztina i. m. 17.

6 Vö. Szarka Mándity Krisztina i. m. 21.

7 Tari István: *Negyven évvel ezelőtt. Kirajzó, kirajzolódó életerő*. <http://www.historiae.rs/index.php/homepage/tari-istvan> (2015. 11. 18.)

8 Tari István i. m.

9 Tari István i. m.

latokban közölt „költemények egy része az Új Symposionban jelent meg a hetvenes évek elején, [a szerző] néhány korai képverse, kollázsa társaságában”.¹⁰ A teoretikus a versekhez csatolt vizuális munkák minőségéről, ezeknek a szövegekhez való tematikai és hangulati kötődéseiről nem értekezik. A 2011-ben kiadott *Sziveri János művei* című kötet illusztrációanyaggal is rendelkezik, a költő rajzai egy érzékenyen kidolgozott vizuális világról tanúskodnak. Sziveri keze alatt akvarellés békaemberek, a gyomor tartalmától szabadulni próbáló nyúlványfigurák, valamint tájakat, háborgó fellegetek idéző szalkás tusrajzok születtek. Míg az akvarellek Maurits Ferenc és Benes József képeinek anatómiáját juttatják az eszünkbe, addig a rajzok az Ács poétikájához való kötődést mutatják. Ács 1963-as *Napóra*, az 1966 körüli *Befejezetlen kép*, az 1962-es *Áttört sugár*, az 1965-ös *Körforgás* és az 1963-ban született *Széttört kör* című munkái mutatnak összefüggést Sziveri rajzaival, akvarelljeivel.

Tolnai Ottó és Sziveri János Ács-esszéje

Tolnai Ottó *Nagy egek* című írása az 1967-es *Új Symposion* 23. számában jelent meg. Az író Ács József elhíresült kidolgozási technikája helyett („fésűjénél-vonalzójánál, amivel párhuzamos vonalait, köreit húzza”¹¹) inkább „az egyszerűen festett, maszatolt felületek”¹² kidolgozását dicséri. Főként „végtelen felületeit”, „szabad, nagylen-dületű ecsetkezelését” hangsúlyozza.¹³ Szerinte „Ács a végtelennel néz farkasszemet”, s a *Nagy egek* kompozícióiban a „zene hullámzó struktúráját”¹⁴ véli fölfedezni.

A szöveg egyik részletében, Tolnai képleíró módszeréhez híven, a képzőművész alakját a műtermében megjelenítve látjuk, amelynek „szürkésfehér ajtaja mindig zárva”¹⁵ volt. Tolnai Ottó Ács dolgo-

10 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 51.

11 Tolnai Ottó: *Nagy egek*. In *Új Symposion*, 1967. 23. szám, 7.

12 Tolnai Ottó i. m. 7.

13 Tolnai Ottó i. m. 7.

14 Tolnai Ottó i. m. 8.

15 Tolnai Ottó i. m. 7.

zósobájának különlegességéről beszél, amelynek falain „egyetlen egy olcsó, vagy nem-olcsó dekoráció sincs”.¹⁶ „Ácsnál csak valami régi, poros könyveket sejt”.¹⁷ „Mintha soha senki sem festett volna ott, mintha ez a temérdek kép, vázlat, grafika máshol születne. [...] Hotelszoba!”¹⁸ – írja.

Több mint két évtizeddel később *A meztelen bohóc* című kötetben az „Ács József-i pálya” már „permanens radikalizmusként”, „pozitív antiművészetként” definiálódik.¹⁹

Tolnai a *Jegelt rózsacsokor* című esszében az Ács-életmű egyik rejtettebb, a közvéleményt kevésbé foglalkoztató sorozatának zenészalakjait veszi szemügyre. Olyan „parasztzenészeket”, akik „a fokozott rettenetességet – rettenetet”²⁰ húzzák.

Az értelmezésben a „jegelt rózsacsokrok” a zenéhez hasonulnak, ugyanis az író véleménye szerint „a nyers, tüskés rajz ellenpontoszza magát a zenét”.²¹ A két műfaj ebben az esetben az ellentétek révén egészíti ki egymást.

Az esszé zárlatában Tolnai a „fésűs” képek és a „rózsacsokrok” között párhuzamot von. Ácsnak „nemcsak expresszív képeiről hallani [...] a zenét, hanem fésült felületű informeljeiről és hupikék, nagy egeiről is ez az erő süvít, ez a pentaton rezgés rángat”.²² Az 1967-es és az 1992-es szöveg lényegi mondanivalója többek között az, hogy Ács József munkásságáról nem lehet úgy véleményt alkotni, hogy meg ne említenénk az informel jegyében realizálódott festményeit is.

Sziveri János az Ács József munkásságáról kialakított nézeteit 1976-ban, *Az ész határain belül* címmel adja közre az *Új Symposium* hasábjain. A lapszámot Ács József *A vajdasági művészettörténeti kutatás módszerének racionális vázlata* című írása nyitja meg, és Sziveri szövege zárja le.

16 Tolnai Ottó i. m. 7.

17 Tolnai Ottó i. m. 7.

18 Tolnai Ottó i. m. 7.

19 Tolnai Ottó: *A meztelen bohóc*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992. 73.

20 Tolnai Ottó i. m. 75.

21 Tolnai Ottó i. m. 74.

22 Tolnai Ottó i. m. 75.

A Sziveri-esszé illusztrációanyagát is a képzőművész rajzai szolgáltatták, amelyeken „Michelangelo Dávidjának egymás mellé helyezett sziluettje, [...] az emberfigura elhelyezése a szalmán”, valamint „az autógumi-megoldások”²³ láthatóak. Az emberi bőr textúrája a gumiabroncsok felületéhez válik hasonlatossá, a test országúttá lényegül, az abroncs mintázata labirintussá nagyítódik.

A Sziveri-tanulmány három alfejezetre, az *előzmények*, a *lényeg keresése* és a *közvetlen művészet* témájának kibontására bomlik.

Az első egység Bányai János *Ács József festészete* és Tolnai Ottó *Nagy egék* című szövegére épül. Tolnai Ottó elméleti megközelítései alapján Sziveri Ács „absztrakt és misztikus expresszionizmusát” Edward Munch stílusához hasonlítja.²⁴ Az *Előzmények* című fejezet a kocsi motívumának kibontásával zárul, amelyet az esszé szerzője a „kor egyik fenoménjé”²⁵-nek nevez.

A *Lényeg keresése* című fejezetben, a *Goliát újra itt van* című kép ürügyén igen nagy hangsúly kerül a Dávid és Góliát-féle társadalommetafora kibontására. Az óriás ugyanis „az automatizáció, az eldologiasodás, a mechanizáció [...] szimbóluma”.²⁶ Főként a kisember és környezetének idegensége, valamint „a kultúra és a modern termelés viszonyának a problémája, a kritika és a művészet kapcsolatának a kérdése, a tudomány irányító szerepe”²⁷ válik központiá.

Az *ész határain belül* című tanulmány javított és bővített kiadását 2011-ben a *Sziveri János művei* című kötetben olvashatjuk, s a Maurits Ferenc, Sáfrány Imre és Bicskei Zoltán²⁸ vizuális művészetéről írott

---

23 Sziveri János: *Az ész határain belül*. In *Új Symposion*, 1976. június–július, 12. évfolyam, 134/135. 254.

24 Sziveri János i. m. 251.

25 Sziveri János i. m. 252.

26 Sziveri János i. m. 254.

27 Sziveri János i. m. 254.

28 Sziveri János képzőművészekkel és művészetelmélettel foglalkozó szövegeinek listája a 2011-es kötet anyagánál jóval több pontot tartalmaz. *Az Új Symposion* hasábjain ugyanis a „mű és műinterpretáció”, az „analitikus fotó” és az „új művészet” kérdéskörével is foglalkozott. Rendszeresen beszámolt a Ljubljana Modern Grafikai Biennále, a Muzslyai Ifjúsági Művésztelep és a *Képes Ifjúság* által megszervezett tárlatokról is. A feldolgozott alkotói munkásságok jegyzéke pedig Csernik Attila és Varga Somogyi Tibor nevével bővül.

esszék mellett találjuk. Sziveri képzőművészeti felfogásának teljesebb megértéséhez segítik a befogadót a szintén itt olvasható *A közegek szabadsága* és a *Jegyzetek a vizuális kultúráról* című tanulmányok is.

Az ész határain belül című tanulmány javított változatában Sziveri egyes idézeteket, bekezdéseket és kulcsszavakat töröl, amelyek helyébe újabb terminusokat és kifejezéseket tesz. A korábbinál elvontabb és árnyaltabb gondolatmenet alakul ki, s egy-egy korszakalkotó munka köre szerveződik az interpretáció. A két szöveg alcímeinek esetében is változtatásokat érzékelünk. A korábbi változatban az *Ács József művészi világa*, a későbbiben a *Kísérlet Ács József művészi világának megközelítésére* alcím szerepel. A jelentős terjedelmi különbséget az 1976-os esszé három fejezete helyébe lépő tíz hosszabb-rövidebb szakasz mutatja. Az újabb szövegben a korábbival ellentétben Ács papírszobrainak az elemzésére is sor kerül, amelyet Sziveri a képzőművész interjúbeszélgetéseinek részleteivel tesz hitelessé.

A szöveg elsődleges célja „valamelyest megközelíteni Ács József művészi világát, adalékokat szolgáltatva művészetének jobb megértéséhez”.²⁹ Úgy gondolja, hogy tipikusan „Ács József-i festészetről [...] csak az 1959-es Nagy egektől kezdődően beszélhetünk”.³⁰

Miloš Arsić és Sava Stepanov gondolatait idézve a szerző Ács József 60-as évekbeli alkotói periódusát „geometrikus expresszionizmusnak” nevezi, s a „»tér geometrikus metaforáját« véli fölfedezni benne”.³¹

Az életműhöz általánosságban közelítő sorok után a „mozgás és a sebesség tényeinek” vizsgálatára, a „mozgásban, a vibrációban, a lüktetésben jelentkező problémák tanulmányozására”³² helyeződik a hangsúly.

A szöveg ötödik szakaszából kiderül, hogy Ács az egyik alkotói ciklusában „az emberi minőségek után kutat (*Szalmaember fénykép-sorozat*), [...] a fej és a gyomor antagonizmusának gondolatával”³³ játszik. Az idézett sorok Sziveri akvarell-bábjainak elméleti hátterére

29 Sziveri János művei. Szerk. Reményi József Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 370.

30 Sziveri János i. m. 370.

31 Sziveri János i. m. 370.

32 Sziveri János i. m. 372.

33 Sziveri János i. m. 374.

világítanak rá. E bábok anatómiája fordítottan viszonyul Ács hasonló műveihez. Sziveri képein a fej óriásira duzzad, kitöltetlen tartály marad, a gyomor pedig nem a „légiességet” szimbolizálja, hanem a betegség és a tumor lelőhelyét.

Az esszé hetedik szakaszában a szerző megnyilvánulásai egyre inkább a *Szabad gyakorlatok* verseinek szellemiségét közvetítik. Ezeket akár a korai líra egyik lehetséges értelmezési változataként is felfoghatjuk. „A művész – írja Sziveri János – túlnötte a besorolhatóságokat. Műve egyéniesült, és merő értelmetlenség lenne bármilyen vonulatba is beerőszakolni. Sajátos ábrázolásmódot alakított ki, szimbólumrendszere is önálló. Ezek a jelképek [...] egy-egy ciklus keretében szerveződnek sajátos rendszerré. Ács tehát »ciklusokban gondolkodik«, ennek következtében alkotásai nemcsak külön-külön közvetítenek információkat, hanem a sorozatba tartozó többi képpel együttesen is, vagyis az információk a sorozatban nagy expresszivitással teljeseznek ki.”³⁴

Az esszé Ács poétikájára irányuló zárógondolatai akár az 1977-es verseskötet tárgyakat és testeket formáló „energia eloszlásának” definíciója is lehetne: „az embert valamiféle transzformáló erőnek tekintti, amelyben átalakulnak a fogalmak, a tények és a valóságok. [...] [N]égyzetté transzformálja a kört (a kör négyyszögösítése?)”³⁵

A *Szabad gyakorlatok* intermedialis vonatkozásai

A Sziveri halála utáni szakirodalom főként a költő versesköteteit interpretálta. Az utóbbi néhány évben az életmű kanonizációs folyamatának lépéseiként jelentek meg a *Tiszatáj* és a *Sikoly* tematikus számai. Ezek a Sziveri-korpusz ez idáig feltérképezetlen vonatkozásaival (drámatermésével, „hálózatelméleti értelmezéssel”) vagy a versek új perspektívából való megközelítéseivel (Sziveri „politikai költészetének társadalmi háttérével”, a *Szabad gyakorlatok* és a „beatirodalom mítoszainak” összehasonlításával) foglalkoztak. A korai versek intermedialis dimenzióiról elvétve találunk elméleti fejtegetéseket. Lábadi Zsombor, Szabó Gábor és Virág Zoltán tanulmányaiban olvashatunk néhány gondolatot az író összművészeti tevékenységéről.

34 Sziveri János i. m. 375.

35 Sziveri János i. m. 375.

Virág Zoltán *Térmodulációk és anyagmintázatok (Adalékok Sziveri János költészetéhez)* címmel részben az író képzőművészeti orientáltságáról, korai verseinek az alkalmazott művészethez való kötődéseiről értekezik: „A testek halmazszerű elrendezettségének, spontán mechanikájának és a formavariációs komponensek szerveződésének összjátékára, együtthatására minden bizonnyal festészeti tanulmányai-
kor, alkalmazott grafikai elgondolásainak megvalósításakor figyelt fel Sziveri János. Művészeti írásaiban többször értekezett az audiovizuális és szkriptovizuális informativitás mibenlétéről. A természetes vagy a mesterséges közegek rendszerelméletei, a mozgásirányok, az energiaeioszlások kezelhetősége és a vonalak kifuttathatóságának perspektívái különösképpen foglalkoztatták már költői indulásakor”.³⁶

A *Szabad gyakorlatok*ban „a geometrikus képalkotás, a látvány mértani szimbólumokban történő [...] ábrázolása”³⁷, valamint a versek milyenségét meghatározó „szövedékek, dudorok, horpadások, sejtburjánzások látványrögzítése”³⁸ párhuzamba állítható a képek változatosan kidolgozott textúráival is.

Sziveri vizuális kultúrához való kötődését Lábadi Zsombor részint a „látvány leírásában” és az alkalmazott „mértani testek”³⁹ szerepében jelöli ki. Szerinte „[a]z alakzatok geometriai megszerkesztettsége, megkövült strukturáltsága a korai képzőművészeti érdeklődés irányaira”⁴⁰ mutat.

Az 1977-es *Szabad gyakorlatok* verseinek motívumrendszere, „működésmechanizmusai”, hermetikus és „statikus” kompozíciói megfeleltethetők az Ács József 1961 és 1975 közötti korszakában kialakított alkotások eszmeiségével, vizuális megoldásaival. A „fésült

36 Virág Zoltán: *Térmodulációk és anyagmintázatok. Adalékok Sziveri János költészetéhez*. In *Tiszatáj*, 67. évfolyam, 2014/1. szám, 67.

37 Szabó Gábor: *Álompolgárok Tesz-vesz városban*. In *Tiszatáj*, 67. évfolyam, 2014/1. szám, 75–76.

38 Virág Zoltán: *Térmodulációk és anyagmintázatok*. In *Tiszatáj*, 67. évfolyam, 2014/1. szám, 71.

39 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 51.

40 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 51.

képek” párhuzamosainak merev „elhajlásai” *A narancs is kifordul* című vers akciójával feleltethetőek meg.⁴¹ Az „áttört sugarak”, „absztrahált tájképek”, „körforgások”, „napórak” geometriai megjelenítései *A narancs értelmezése*⁴², valamint *A narancs történik*⁴³ című versek szöveghelyeinek képi kivetülései is lehetnének. Az utóbbi vers zárómondata a Tolnai Ottó által is dicsért Nagy egek végtelen, kongó égboltjait prezentálja.⁴⁴ De *A narancs megváltoztatásának* „Két csöpp / párhuzamos szög és félgömb”-sora, vagy *A narancs rendszerezése* című vers egyes részletei („Minden harmadik az első kettő szerves része, // és egyúttal új, teljes / darabot képez.”) Ács József egymásba fonódó, egymáshoz csatlakozó vagy egymást taszító vonalstruktúráinak megszövegesítéseiként is felfoghatók.

A *Szabad gyakorlatok*ban közölt textusok szilánkjai sejtetik, hogy Sziveri János versei „izgalmas felületeit”, „duzzasztott formáit” nemcsak nyelvi eszközökkel, hanem „rajzeszközökkel”: krétával és ecsettel is előkészítette.

Kiadások

Sziveri János művei. Szerk. Reményi József Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

Tolnai Ottó: *A meztelen bohóc*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992.

Új Symposion. 1976. június–július. 12. évfolyam, 134/135.

Új Symposion. 1967. 23. szám.

Irodalom

Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája. Sziveri-szinopszis*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008.

Lábadi Zsombor: *Szabad gyakorlatok és ellenhatások*. In *Tanulmányok*. Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológia Tanszak, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, 2014/2, 15–24.

41 „Az újrahulló gömbgolyóban befejeződik / az indulás. Hajló pályát / ránt a kőlapon” (*A narancs is kifordul*).

42 „Egy nagy gömbből indul ki minden / és ott is fejeződik be, ugyanakkor / mikor kiindul”.

43 „Gömböt von köréjük és / megteremti önmagát”.

44 „»Körös-körül (a) semmi«” (*A narancs történik*).

Szabó Gábor: *Álompolgárok Tesz-vesz városban*. In *Tiszatáj*, 67. évfolyam, 2014/1. szám.

Szarka Mándity Krisztina: *Ács József 100 Ač Jožef*. Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási Központ, Zenta, 2015.

Tari István: *Negyven évvel ezelőtt. Kirajzó, kirajzolódó életerő*. <http://www.historiae.rs/index.php/homepage/tari-istvan> (2015. 11. 18.)

Virág Zoltán: *Térmodulációk és anyagmintázatok. Adalékok Sziveri János költészetéhez*. In *Tiszatáj*, 67. évfolyam, 2014/1. szám.

Slezák Lázár

LÉTALAPKERESÉSEK A METAMORFÓZISOK KÖLTÉSZETÉBEN

Az önmeghatározás mint új létalap megteremtése
Sziveri János lírájában

*„A szív megszabja nevem,
mint rossz ébredés a napot,
és talál ha keres
eleven létehez biztos alapot.”*

(Sziveri János: Érzékeny birodalom)

115

„Ez az életregény (mert arról van szó, csalfa kalandok és nemes unalmak láncolatáról) több szempontból sem mindennapi termék, hiszen a legnagyobb szerelemről vall: önmagunk végtelenül boldogtalan szeretetéről; valamint a test mindennemű próbatételéről is. (Ebben a regényben a lélek csak vándorol!) S hogy a szerző legvégül jobblétre szenderül? Annyi baj legyen, mert remélhetőleg ő onnan is vissza-visszajár. Különös világ ez. És különös figurák lakják. Különös élet és halál a hajthatatlanok s a hajlíthatók között” (Sziveri 1989).

Sziveri János költészetének intenzív formai világa a költemények tudaton túli értelmezhetőségi szféráját nyitja meg a mély, álomszerű képek által. Ebben az értelmezési körben gondolkodva tovább, felismerhetővé válnak olyan tudaton túli, képi, formai rendszerek, amelyek nemcsak egy perszonifikált valóságtudatban léteznek, nemcsak egy élet lenyomatainak sorozatai, hanem egy ennél átfogóbb, a közös tudatban élő képzetek meglétét is feltételezik.

Verseiben különböző formák, intuitív hullámok tapasztalhatók, amelyekre nem kellene feltétlenül rásütni az életben szerzett trauma

stigmáját. Ezeknek az emberben tudattalanul is élő tartalmaknak az előtérbe kerülése költészetében nem csupán egy időszakhoz kötődik, hanem megjelenhet opusának kezdeti, illetve későbbi szakaszaiban is. Fontos felfigyelni verseiben azokra a pillanatképekre, melyek egyszerre tükröznek vissza valóságos s ezzel egyetemben archetipikus vonást. *Intés a megmaradókhhoz* című versében az „elégetnek majd ha megunnak minket / elfüstölnek mint holmi olcsó szivart...” sorokkal, vagy akár a valakinek, illetve valakiknek „fejére csavart gyűrött és porhanyós damaszt” lángra lobbanása, vagy egy „kép izzó látványa”, mely „csontig éget” – a tűz motívumát hozza felszínre.

A tűz jelentősége a legelemibb tudatalatti jelentésvilág fundamentális megjelenése. Sziveri költészetének meghatározó jegye a képek egyedi, groteszk feltűnése, párosítása. Mintha ezek a mindent átfogó képek verseinek belső konstruáló terében villannának fel „pásztortűz gyanánt”, s ezek a felvillanások vetítenék rá verseinek felszíni szerkezetére a belső konstruáló térben égő képek tükrözött alakját. Figyelembe kell venni, hogy ebben az esetben e képek már nem egy összevisszaságot tükröznek, hanem olyan emberi mélységeket tárnak fel, amelyekről megállapíthatjuk, hogy nem egyetlen emberöltő tudásanyagából táplálkoznak. Rá kell döbbernünk, hogy ezek bizonyos áttükröződések, amelyek már az emberi lélek pszichoarcheológiai tudásának tudhatók be. Olyan ősi motívumrendszerek, amelyek akár lehetnek ösztönös félelmek is, az „elégetnek minket” félelem, vagy akár éppen olyan groteszk formák, melyek *Bábel* című versében kerülnek előtérbe.¹

Sziveri János költészetében megjelennek bizonyos elmélyült jelentéstartalmak, amelyek túlmutatva önmaguk elsőre felületesnek, jelentéktelennek ható ábrázatán, egy nagyobb értelmezési keretet nyújtanak költeményeinek. *Pasztorál* című versében² is érzékelhető ezeknek a szféráknak az előtérbe kerülése. El kell különíteni a reális jelentés-

1 „Bestiák sora sűrög-forog / egyikük hörög másikuk morog / farkát morzsolva réved a sátán / szőrzete felmered a hátán...” Sziveri János. 1990. *Bábel*. In *Bábel: versek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

2 „Vetköztet az idő egy dögöt / a Kosztolányi szobor mögött / de nem csak én látjuk már többen / a hullát a szabadkai ködben” Sziveri János. 1989. *Pasztorál*. In *Mi szél hozott?: versek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

világot az utaló jelentésvilágtól. Ebben az esetben figyelembe kell venni a helyre való utalást.

Körvonalazódik egy minden emberben ott élő ősi hely, az őshaza képe (vö. Jung 1995). Egy sohasem idegen, mindig az otthont megjelenítő képzet. Mintha ebben az ősi otthonban, egy kővé dermedt szobor mögé húzódva bomlana fel egy értelmét vesztett, megkövesedett, szoborrá merevedett³ világ. Mintha ebben a ködben imbolygó, ősi világnak a képzetében megtorpant volna valami. Mintha ennek az ősi földnek a képzete, a gyermekkor gazdag kincses szigete egy homályban imbolygó kontúrhazára devalválódott volna. Figyelembe kell venni a vers reális valóságra utaló célzatos jelentését, de ezzel szemben, ha továbbra is a tudattalan kontúrbirodalmát fürkésszük, észlelni kell e jelenség mélyértelmi zónáját is. A megrothadás talán jelentheti egy olyan szintnek az előtérbe kerülését, ahol az alapvetően gyermekkori jelentéskör felnőttkori létpillanat által ismételten meghatározza önnön létalapját. Ez az egzisztenciális beágyazottság már körvonalazza előttünk a kővé merevedett jelentésvilág sivárságát, egy, az idő által vetkőztetett dögöt, amely már azon az ősi helyen jelentkezik, ahol egy gyermekkori kincses szigetből, azaz egy sohasem idegen ősi hely képzetéből a valóság sűrű tükörképpé devalválódott. A világ empirikus megtapasztalása nem pusztán személyes jellegű élmény, mivel vizsgálható lélektani, de társadalomkritikai szempontból is.

A valóság egy számunkra sosem idegen részének tükröződése a tudatban tekinthető úgy is ebben az esetben, mint a már említett ősi helyre vonatkozó utalás. Sziveri János későbbi verseiben észrevehető bizonyos tapasztaláson túli formák alapkontúrjainak kirajzolódása. Nem egy felesleges misztifikálás értendő ezen, viszont annál inkább bizonyos tudattalan, az életben nem megtapasztalható dolgokról alkotott fogalmak dominánssá válása.

Véleményem szerint itt egy olyan ontogeneológiai problémával állunk szemben, amely ismételten előhossa az emberi tudat bölcsőjéhez visszavezető mitológiai létalapot. A meghalás mint érzem egy olyan létpillanatot teremt, hol „pakolunk le, le a pódiumról”, hol már

3 „Bár az sem véletlen, hogy tragédiája csúcsán ki-ki kővé mered” Pilinszky Jánost idézi Sziveri János. Sziveri János. 1981. Orfikus napi teendő. In *Hidegpróba: versek*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.

kihordják, elviszik „a maradék kosztot koloncot”, hol már „ki kelni készül énmagából”.

Kései köteteiben, akár a *Magánterület*, illetve a *Bábel* verseinek megszokott alaptónusa mellett a szövegek asztrális telítettsége is érzékelhető. Mintha ebben az asztrális térben mozgó jelentésformák is lecsapódnának verseiben. *Foggal, körömmel* című költeményében az alig millióéves angyal átsuhanása az ismerős szobákon egy belső, izolált tér meglétét feltételezi. Az angyalnak mint komplex létformának nem kell feltétlenül, minden értelmezésben anyai minőségben megjelennie.

Szem előtt kell tartani, hogy ebben az esetben már szükségtelen egyénített képzetkörökkel számolni. Az angyalmotívum vonatkozhat egy védelmezői szerepkör átcsúszására az alkotói zónába. Ez egy mitológikus tudatszintre átvezető, transzfigurálódott jeletéskomplexum. Számolnunk kell azzal, hogy ezeknek a már homályosnak ható képzetköröknek (mint ebben az esetben az angyalé) a megléte nem egyértelmű, sokszor csak utalásos, viszont ezzel egyetemben nem tisztázzák a nemiség kérdését sem. Ennek kiemelkedő jelentőségét persze csak a vers belső pszichoanalitikájában látom, ugyanis ez visszavezet bennünket egy olyan képzetkörig, melyben még nem vált el egymástól a férfi és női minőség. Ezen a szinten csak homályban lévő, egységes, őspanyi, valamint őspani képről beszélhetünk (vö. Boeree 2006). Az angyalmotívum az emberi tudattalanban sajátos jelentéskörben szerepel. Megjeleníthető akár egy Mihály arkangyali szerepkörben, de ezzel egyetemben előtérbe kerülhet luciferi szerepköre is. Az angyal egy komplex minőség színeváltozásának két végpontja. Általa egy differenciálatlan, egységes, ősi minőség manifesztálódik. Megjelenik Heródesnek, illetve Heródeseknek a képe. Figyelembe kell vennünk olyan lenyomatokat, amelyek reprodukálhatják az adott lenyomat stigmáját őrző történetet. A *Foggal, körömmel* című versben a Heródesek képe a gyermekgyilkosság tudat alatt élő képzetével von párhuzamot. A gyermekgyilkosság motívuma ismételtelen egy mély pszichoarcheológiai szintet képvisel. Az angyali kép megjelenésétől eljutunk egy prehistorikus, de vélhetően kiteljesedés felé közeledő állapothoz. Ebben az állapotban nem csak egy még tudattalan létben létező lény megölése, likvidálása merül fel. Megfigyelhető egy apai

kép elmerülése is. Tehát nem egy bölcs öreg transzmutálódott létállapotáról van szó, hanem ugyanennek az apai minőségnek egy fiait kasztráló apaképre devalválódásáról. Ez a képzetkör nem merül ki ennyiben. A fiúk kasztrálása nem egy pusztán csak a szó önmagával azonos értelmében vett valóságvonatkozásként korporálódik. Mintha ez a heródesi szerepkör megidézne egy olyan, emberben élő valóság-síkot, ahol elevenen élhet a félelem, amely egy még általunk ismert eseményből táplálkozik. Vélhetően ezeknek a képzeteknek a hangsúlyossá válása nem merül ki pusztán az archetípusok projekciójában. Nagyon lényeges a helyzet kettőssége, mely több ősképzet összeolvadásában nyilvánul meg. Ezek az összeolvadások olyan komplex lenyomatokat hoznak létre, melyek ösztönösen élnek az emberben. Gondolhatunk akár a megváltás kérdéskörére is. A már idézett vers, a *Foggal, körömmel* által manifesztált belső jelentéstartalmi szint is rávilágít erre a képzetkomplexumra.

A *Pasztorál* című Sziveri-versben is megjelenő ősi hely képzete egy új jelentéstartalmi szint stigmáit hordozza magán. Az őshaza kérdésköre is komplexebb, mivel egy utalás jeleníti meg az őshaza képzetét. A „miként Betlehemben, úgy e földön itt” sorokkal válik láthatóvá az őshazára való rámutatás, amely ebben az esetben már körvonalazni kezdi a fentebb említett képzetkomplexumot. Itt a vers belső kontextusában kirajzolódó képiséggel találkozunk, ahol a transzfigurálódott szerepkörök dominálnak. Az angyal megmutatkozása, illetve Betlehemnek mint ősi helynek a testet öltése, József, vagy az Úr kegyéből kihulló Mária szerepkörének előtérbe kerülése egy olyan komplex, rögzült kép újrajátszása, mely felszakadozva a tudattalan zónáiból reprodukálhatja az adott történessorozatot. Nem kell feltétlenül egymagukban álló jelentésmagokkal számolni, hanem e jelentésmagok összekapcsolódására, illetve dinamizálódására kell gondolni, mely által Sziveri *Foggal, körömmel* című versében létre tudnak jönni archetipikus rétegeket magukban őrző történeteket is reprodukálni képes komplex ősképi rendszerek.

Sziveri János költészetében az időbeliségtől független tudatalatti formarendszerek mellett fellelhető egy olyan réteg is, melyben észrevehető versei belső világának fokozatos elmélyülése. Ebben a zónában egy olyan értelmezési szféra ölt testet, amely az alapkonstrukciós

szerkezeti formáktól jut el archetipikus képzetkomplexumok kivételéig. Vonatkozik ez akár a *Narancs-ciklus* formai rendszerére is. Ezeknek a geometriai, formai rendszereknek a felnyitása egy kezdeti, mondhatnánk azt is, hogy a teljes tudatállapot kirajzolódása előtti rendező formavilág szféráját teszi hozzáférhetővé.

A *narancs értelmezése* című versében elkezdődik egy fundamentális formavilág kirajzolódása. Itt „minden egy nagy gömbből indul ki [...] és ott is fejeződik be, ugyanakkor mikor kiindul”, s „miután nehezen feledni indul, nehezen újaröpköd, újrakullik. Az újrakulló gömbgolyóban befejeződik az indulás”, s mintha ebben a nagy gömbben egy olyan teljességet képező egészség, egybenlevőség lenne meghatározó, mely egy elindultságot s egyben egy megérkezettséget is tanúsítana egyszerre (vö. Lábadi 2008, 66). Olyan rétegek jönnek létre, amelyek magát a teljességet képező létállapotot érzékeltetik. Ebben a térben állnak össze azok a rendszerek, melyek megadják verseinek formavilágát. Alapvetően a teljességkiesés szintjén mozgó alappáros jelenik meg, amely mint két végpont alakít ki egy játékot.

120

A kör, illetve a gömb megjelenése, az üvegszegek egyenes vonalvezetésének kirajzolódása, vagy akár ennek a gömbnek a továbbalakuló megtestesülése a teljességet képező gömbnek narancsra változásával értelmezhető. Sziveri a versben egy izolált teret hoz létre, ahol ezekből az alapformákból kialakuló rendszerek tükröződnek át a művek felszíni világára. A teljességkiesés játéka adja meg verseinek belső dinamikáját, s ezek ősképi transzfigurációkként is értelmezhetők.

Bábel című versében is nyomon követhető ezeknek a transzfiguratív formarendszereknek az előtérbe kerülése. Az ősi, érzékelésen túli képzetek hangsúlyossá válása bizonyos ontoteológiai tudásanyag testet öltött képzeteinek tudatba történő átcsúszását is jelentheti. Figyelembe kell venni, akár a „töri vállamat a fakereszt”, illetve a „szállnak árnyam körül a szárnyak”, vagy akár az „életem az ördögöknek adták” kiragadott verssorok elmélyített valóságképezési módját. Verseinek mélytengeri értelmezésénél fel kell figyelniük az ontoteológiai értelmezési szintek mellett egy olyan aspektusra, melyben ez nem mint elvont képzet szerepel, hanem valóságtapasztalásként. Kései kötetében egyre inkább domináns ezeknek a létszinteknek a megtapasztalása. Mindez az emberi tudatalattiban élő prehistorikus képzetvilág projektíve

történő kivételése, mely már nem pusztán csak ezen ősi képzetek ismertetőjeleit hordozza, hanem egy asztrális szint bekapcsolódását is feltételezi. Ez a szint egy tapasztaláson túli s e világon túli formák sziluettjeit rejti magában. Felszínre kerül az emberi ösztönvilágban élő egyik legnagyobb félelem, mondhatnánk azt is, hogy legnagyobb erő, a halálfélelem. Mintha maga az élni vágyás alapösztöne kapaszkodott volna ezekbe az asztrális sziluettekbe, sejtésekbe, érzelmekbe.

Kései költészetének formavilágán érzékelhető egy letisztultság, s mintha már nem álom és valóság között ingáznánk – nem pusztán csak egy teljességkiesés vagy sötétség-világosság egymást váltó játéka lenne érzékelhető – nem szállnánk alá a pokolba, mely csak egy óriási szálloda, hol száll ide lelkünk a valóságba, s száll oda vissza, hanem mintha teljes egészében egy elvonatkoztatott, letisztult, önmagán messzemenően túlmutató Sziveri-kép öltött volna testet.

Kései korszakában bekapcsolódik verseibe a megszólíthatatlan megszólítása. Kibontakozik egy újszerű hang.

Az impresszionista vagy groteszknek mondható formák mögött kirajzolódik a tudattalannak egy olyan zónája, mely már a valóság keretein túlmutató valóság szintet tár fel. *Zavar* című versében mintha a *Bábel*ben érzékelhető lézengő árva apostolnak az egyik metamorfózisa válna érzékelhetővé. Ebben a közegben az egyszerűség és a magány kettőse mintha nem pusztán csak egy teret körvonalazna, hol valamiképp megtestesül a megszólíthatatlanság, s az azt megszólítani vágyó lény. A hely ebben a versben megfoghatatlan. Ez jelentheti magának a már említett őshazaképnek az újbóli előtérbe kerülését, ami nem jelenít meg egy reális, valamiképp körvonalazható létalapot, megmarad csupán egy testet nem öltött létben.

Sziveri János e folytonos létalapkeresésben az alapkonstruáló formáktól indulva építi ki verseinek belső valóságát egészen a legösszetettebb jelentéskomplexumokig jutva. Élete vége táján írt verseiben a „valakit elszólítottak belőlem” sorral egy ismételt „újra-önmeghatározás”, egy ismételt létalapkeresés indul el, melyben már a saját maga hiánya által teremtett űr okán, egy önmagában befejezett indulás végtelenített meg nem érkezettsége az adott létalap újbóli meghatározását teszi szükségessé.

Irodalom

- Boeree, C. George. 2006. *Persönlichkeitstheorien: Carl Gustav Jung*. http://www.social-psychology.de/do/PT_jung.pdf (2015. július 28.)
- Jung, Carl Gustav. 1995. *Föld és lélek – Az archaikus ember*. Ford. Linczényi Adorján. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Lábadi Zsombor. 2008. *A lebegés iróniája*. Újvidék: Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.

A szövegben előforduló Sziveri-idézetek forrásai

- Sziveri János. 1977. *Szabad gyakorlatok: versek*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Sziveri János. 1981. *Hidegpróba: versek*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Sziveri János. 1989. *Mi szél hozott?: versek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sziveri János. 1989. *A rövid élet titka: Életregényem színopszisa*. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/19/sziveri.html> (2015. július 28.)
- Sziveri János. 1990. *Bábel: versek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sziveri János. 1991. *Magánterület: versek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sziveri János. 2011. *Sziveri János művei*, szerk. Reményi József Tamás. Budapest: Gondolat Kiadó.

Samu János Vilmos

A BEOMLÓ EKSZTÁZIS SZUBJEKTUMA

Simon Grabovac verseinek nyelvfilozófiai horizontja
és kapcsolódása egy Sziveri-ciklushoz

Az emlékezetnek van allegóriája: temporális elcsúszása, referenciális krízise, az utalás tartományától való „mindig már” elválasztottsága, érzékeny, történetileg kódolt meghasonlása, kétséges és gyanús dialógusa mindazzal, amit problematizálna vagy aminek a szolgáltatásban állna; az allegória (nem)fölfejthető, fegyelmezetten tobzódik, kihagy, másít, elleplez és revelál; az allegória már-már emlékezet, körmönfontan hazudik, szökésben van, sebessége kiszámíthatatlan, nehéz a nyomába érni. Az olvasásnak is van allegóriája, a létnek temporalitása, a folyamatszerűségnek retorikája; ez utóbbit nézzük és látjuk (insight), dekódolni és érteni azonban csak a nemlátással tudjuk végül (blindness), ami a tiszta potencialitás, a kilépés lehetősége, munkáló-neszező ellipszis éppen a feltárás pillanatában, amely ezt a feltárást kezdetként írja és nemesíti, jogaiba helyezi a veszteséget, csöndbe csábítja a megtörténő (mintha)kimondást, amely megtörténővé lesz és nem történtté, élete van és nem halála, még ha vergődő élete is.

De mások azt mondják, az emlékezet allegória; hogy nemcsak van neki ilyenje, hanem hogy ő maga ez, nem ebből áll, hanem önállóságában (amikor éppen magában és magának, személytelenül azt suttogja: „sum”) ide, ebbe tér vissza.

Ezt talán nem magáról az alakzatról állítják, hanem az alakzat fluid anyagáról, arról a bomló és fölépülő, siftergő és hullámozó bizonytalanságról, amit nyelvnek nevezünk, de amelynek a mélyébe alászállhatunk, elkötelezett és elvarázsolt archeológusként sötét bugyraiban

a költészet nyomát kereshetjük, ebben a keresésben meg ha más nem is, de a szubjektívitas tulajdon hiányában kiépül, önmagából épül ki / le(felé).

Az újvidéki Simon Grabovaccal hat egyéb verseskötet után (*Kritičnjak, Velikom ovnu, Prasak, Posipanje pepelom, Strašni lik, Tok stvari*) történt egy további is, *Isiot*, ez a címe, gyömbéért jelent, valami virágtalan virágot szirmok és kék, tetszetősség és megnyílás nélkül, hetvenkét oldalba sűrítve, férfighossznyi (21 cm) gerincmagassággal, cselekvő föl/előrehatolással, amelyről a *Politika* irodalomkritikusa, Biljana Stojanović Pantović azt mondja, hogy a nyelvi emlékezet archeológiája.¹ És valóban, kiásott, finom kefékkel megtisztított szótitkokkal látszik bíbelődni, amelyeket gond nélkül, akár a krumplit (így mondja), visszahelyezne a földbe², fénytelen verembe, míg közben egyirányú lépcsőn ereszkedik alá olyan jelölőig, amelyeket máskülönben alkalmasint illetlenség leírni.³

„Stepenište kojim / silazim juri kao / elipsa / kontinuirano obnavljajući / moju vrtoglavicu / svetli / osvetjava uskladištene / prizore raznih vremena / i duboko u stenu urezane slike moga detinjstva / Stepenište kojim silazim / vodi me do beskraj / možda ću se na kraju / koncem slučaja spustiti / do dna bezdana / o kojem visi / duša”⁴

Itt most pillanatokra úgy tűnik majd, hogy ez a patetikus „duša” azon túl, hogy teherszerű és kötelez, amolyan kifürkészhetetlen titkot jelent (amiként legalábbis részint egy másik kritikus mondja,

- 1 Biljana Stojanović Pantić: Arheologija jezičkog pamćenja. *Politika*, 19. 5. 2008. 15.
- 2 Bizonyára azért is, hogy magként elvesse, ami már mindig is kiásott, és amelynek eredete bizonytalanul sokszorozódik. Ekképp teszi, hogy „Utat tör »a« maghoz, amely tehát csak többes számban terem(t), nyomul előre. Egyes számú többes szám, amelyet semmiféle egyedülálló eredet nem előz meg. Csírázás, disszemináció. Nincs első inszemináció. A mag eleve kirajzott. [...] mag és nem abszolút kifejezés. De minden csíra a tulajdon kifejezése, nem önmagán kívül van kifejezése, hanem önmagában, belső korlátként, mely saját halálával alkot szöveget.” In Jacques Derrida: *A disszemináció*. Pécs, Jelenkor, 1998. 293.
- 3 Azt írja, hogy duša. Lélek. És szó szerint úgy, ahogy fentebb idéz(t)em.
- 4 Simon Grabovac: 3.1.4. In *Isiot*. Kov, Versec, 2007. 56. (A lépcső, amelyen lefelé tartok pörög, rohan / ellipszisszerűen / mindig újra szédítve / világit megvilágítja elraktározott / jeleneteit eltérő időknek / és gyermekkorom mélyen kőbe vésett képeit / A lépcső, amelyen lefelé tartok / a végtelen felé visz / lehet, legvégül / az esemény fonalán / a sötétség legaljáig érzem / ahonnét a lélek is csüng)

„obavezujuća, bremena, zaumna”⁵), ám ennek a titoknak nincs is föloldása, nem a lehetetlenséget jelentené be, hanem a kimondhatatlan egzisztenciát a Nyelvvel szemben és a nyelvért, a nyelv felszínének érdekességét és karcolt hibáit, az idő eróziójának mély, idegen, megkövült sebhelyeit, amelyek akkor lesznek „vanná”, amikor fölsértik a keresést, és alvadt szavait Simon Grabovac, mintha egykor pirosan éppen ide hullatta volna, ennek a céltalan nyomozásnak a folyamatába, amelyből legfeljebb annyi következhet, hogy most már csak nyomok vannak, többek között az elveszett beszélőt jelző „nyomok nyomai” és más semmi.

„Még soha senkinek nem jelent meg a Szubjektum... A szubjektum mese... az iránt érdeklődjünk, vajon egy ilyen mese miféle konvencionális beszédet és elképzeléseket előfeltételez.”⁶

Még soha senkinek nem jelent meg a vers és a nyelv sem. A vers/nyelv mese, az iránt érdeklődjünk, vajon egy ilyen mese miféle konvencionális beszédet és elképzeléseket *nem* feltételez, mert akkor a frázisok és hétköznapi szavak szótárban fürkészett jelentésének („uzimam rečnik da proverim / šta još znači reč koju sam / koliko do juče izgovarao, upotrebljavao / samouvereno, skoro otsutno.”⁷) lehetne elementáris ereje, a szó betölthetné metsző és áthat(ol)ó funkcióját, épphogy nem az emlékezet mélyéről szólna (és szólna onnan föl, mert itt különbséget kell tennünk), hanem azon túlról, valahonnét, ami nem preszuppozicionál semmit, és ami ilyenformán, az *Isiot* töredékeinek kétségbeesett küzdelme ellenére, a szubjektum ír(ód)ásának fedezeteként (s)nincs, nem csupán törlődik vagy eltörölt, hanem soha

-
- 5 Sonja Kovljanić: *Isiot*. Yellow Cab, 9. 2008. Az elérhetetlen, de megalapozó és létében remélt, fantáziált Zaum mögöttségét az *Isiot* Treperava tačka című ciklusa szövegszerűen is fölveti, amikor egyes szám harmadik személyben szólva az új témák és a versritmus elérhetőségének terhe alatt roskadozó költőről, az áhított vers hatása kapcsán a következőképpen fogalmaz: „puna neočekivanih kombinacija / zvukovnosti, / značenja. / da bude zaumna / da se ne može objasniti / a da ostavi dubok / još dublji / najdublji / trag / kao »smrt«” (tele váratlan kombinációkkal / hangzással / jelentéssel / hogy zaumszerű legyen / megmagyarázhatatlan / hogy mély / annál is mélyebb / hogy a legmélyebb nyomot hagyja / akár a halál).
- 6 Jacques Derrida: Jól enni márpedig muszáj, avagy a szubjektumszámítás. In *Testes könyv II*. Ictus, deKON, Szeged, 1997. 303.
- 7 3.2.2. *Isiot*. 64. (kézbe veszem a szótárt hogy utánanézzek / mit jelent még a szó amelyet / mondogattam, használtam tegnapig / magabiztosan, szinte öntudatlanul)

is volt: afirmációként, abban az igenben, amely nem valamit tagad, semmit, hanem állítja ezt a kifordított úrszerű létet, valamit, ami sokkal dramatikussabb annál az automatizált helyzetnél, hogy *nemlét*.

Ez a kötet, a kézenfekvő magyarázat ellenére, nem lírai (ahogy a gyömbér sem virág), függetlenül attól, hogy igényeivel belevesznék és ezzel tematikusan fölértékelődnek a szubjektum, amint nem találja denotálható totális jelenét, nem tud nyelvével és nyelvében „eljutni” (magához, magáig sem), ahogy „zrak sunca probija do bilo kog / zelenog lista, pejsaža” és megint: „duše”⁸, hiszen a szöveget, a nyelviséget működésében, *írva* vizsgálja (egyéb lehetőség híján). Amiről megjegyezhetjük, hogy a „nyelvi rendszert működés közben vizsgálni mindenképpen annyit tesz, mint a beszélő alany álláspontjára helyezkedni. Az is nyilvánvaló, hogy erről az állásponttól egyes szám első személyű perspektíva nyílik meg: a nyelvet működése közben úgy vizsgáljuk, ahogyan akkor adódik számunkra, amikor mi magunk beszéljük. Könnyen azt hihetnénk azonban, hogy a fenomenológia nézőpontjából ez az egyes szám első személyű megközelítés azért tesz szert kitüntetett jelentőségre, mert a beszélő alany számára az öntudathoz – a kartézianus értelemben vett *cogitóhoz* – való visszatérés lehetőségét kínálja, és ezáltal megóvja attól, hogy elveszen a nyelv személytelen rendszerében”.⁹ Viszont az *Isiot* (*Gyömbér*) beszélőjét nem óvja meg semmi ettől a személytelenségtől, ezért is vált át néha harmadik személybe magáról szólva, képzeletileg elégtelennek a nyelvet és a maga ellen-narratív módján, törekvéseinek fölismert rövidzárataival ért egyet Tengelyi (olvasatának) Merleau-Ponty-ával, aki kimondja, hogy az, „aki beszél, olyan viszonyok rendszerébe lép be, amelyek feltételezik őt ugyan, ám egyszersmind nyitottá és sebezhetővé is teszik”.¹⁰ További következmények is adódnak, amelyek a beszélő időkoordinátáit érintik, amennyiben játékba hozzák a vizsgált és megnyilatkozó szubjektum realizációjának specifikumait, a nyelvi-nyelvszerű egzisztencia, a kimondás-kimondhatóság viszonyait, mert a „nyelvi rendszerhez egyes szám első személyű perspektívából közeledni [...]

8 3.3.1. *Isiot*. 67. (a napsugár hatol át bármely / zöld levélig, tájig [...] lélekig)

9 Tengelyi László: *Tapasztalat és kifejezés*. Atlantisz, Budapest, 2007. 257.

10 M. Merleau-Ponty: *La prose du monde*. Gallimard, Párizs, 1969. 26. Idézi Tengelyi László, i. m. 258.

annyit jelent, mint kitüntetettként kezelni – husserli kifejezéssel szólva – a beszélő alany *eleven jelenét*.¹¹ Ebben az esetben a költemény nyitott értelemhelyeinek megszállott keresése, az az attitűd, hogy „idem do nepostoječe / laboratorije / nove pesme / istražujem nejasna mesta, / pojave, neobjašnjivo / zašto da krijem / svoju / opsesiju”¹² azoknak a pillanatoknak a kitüntetettségre, megkísértésére utal, amelyekben „a beszélő alany számára a nyelv egységgé áll össze: olyan rendszerré szerveződik, amelynek elemei mind az egyszeri kifejezés igyekezetének szolgálatába lépnek”, de amely pillanatok eseményében, eleven jelenében „van olyasmi, amit kifejeztünk, és van olyasmi is, amit nem fejeztünk ki, van elvégzendő munka”.¹³

Az *Isiot* éppen ennek az *elvégzendő* munkának lezáratlan állapotában van, a működő írás permanens diszlokálódásában, a mondás-mondódás és ki(nem)mondás elmozdulásában, ahol a nyelv beszélője az írás jelenvalóságának alakzata, *tapasztalatát*¹⁴ az önmagából való kilépés és a szöveg jelölői váratlan, kiszámíthatatlan irányokba vetődésének egybeesése adja. Harmadik személyben mondja visszautalva, hogy: „hteo je pesmu da učini bleskom munje, rečnim tokom / mesnate ravničarske / reke i onda iznova / ona da bude iznenađenje / efektna neobična slika. Ne pesma nego svaki stih / reč / puna neočekivanih kombinacija zvukovnosti, / značenja”.¹⁵ Ami lehetetlenként posztulálódik, hiányként, a nyelvben-való-lét elégtelenségeként és reménytelen jeleneként, az egység kudarcos intenciójában, ami a „kilépés az »eredeti« és mitikus egységből (mely mindig késve létesül újra, utánvágólag), a vágás, az – eldöntő és eldöntött – döntés, a *metszés*, miköz-

11 Tengelyi László: uo.

12 3.1.5. *Isiot*. 57. (az új vers nem létező laboratóriumába megyek / a homályos helyeket kutatom / jelenségeket, a megmagyarázhatatlant / miért leplezzem / megszállottságom)

13 M. Merleau-Ponty: *La prose du monde*. Gallimard, Párizs, 1969. 53. Idézi Tengelyi László, i. m. 259.

14 Már ha elfogadjuk, hogy „tapasztalatról [...] csak ott beszélhetünk, ahol előzetes számításainkat keresztülhúzza egy új felismerés, egy újonnan feltáruló értelem-mozzanat.”

15 2.3.1. *Isiot*. 39. (a verset villámlássá akarta tenni / folyammá / húsos alföldi / folyam-má és akkor újra / hogy meglepetés legyen / hatásos szokatlan kép / nem a vers, hanem minden rím / szó / tele váratlan kombinációval / hangzással / jelentéssel)

ben kiveti, elosztja a magot. Beírja a különbséget az életbe [...]. Egyetlen dolog sem teljes önmagában, és csak az teheti teljessé, ami hiányzik belőle. De ami minden egyedi dologból hiányzik, az a végtelen.”

És megismételve, újraidézve, ami már (mindig nem) volt: „a kifejezés mint atomi elem, megosztódva, beoltódva, burjánozva fogantat. Mag, és nem abszolút kifejezés. De minden csíra a tulajdon kifejezése, nem önmagán kívül van kifejezése, hanem önmagában, belső korlátként, mely saját halálával alkot szöveget. [...] hteo je pesmu da učini / bleskom munje, rečnim tokom / mesnate ravničarske / reke i onda iznova / ona da bude iznenađenje / efektna neobična slika. [...] da bude zaumna / da se ne može objasniti / a da ostavi dubok / još dublji / najdublji / trag / kao »smrt«”.¹⁶

Az *Isiot*-virág kontúrjai így árnyékkontúrok, változásai nyelvek, és identitását mindig valami kívülről jövő, elváltozó és elváltoztató, valami paradox és inverz hívja, mindig kívülről kell megvilágítani, hogy látható legyen szubsztanciátlansága, az *Isiot*-virág mintha magát érintené tudósítva arról a finom elcsúszásról, ami érintett és érintő között esik meg, titkos másik-kalandként, ahogy talán Merleau-Ponty érti; amikor és amiben különbözik magától, ha magamagát érinti, akkor és ebben ez a különbözés a *külső*, ami *lehetővé teszi*, hogy érintsen, és ekkor ez a külső maga az érintés alapja, vagyis az érintés maga. A külső természetesen érinthetetlen, „az érintkezést az *érinthetetlen* közvetíti”¹⁷, és konstitutív „be”szüremkedése abból adódik, hogy érintő és érintett egybeesése lehetetlennek mutatkozik, a „kettő soha nem esik teljesen egybe a testben: az érintő soha nem pontosan ugyanaz, mint a megérintett. [...] Kell még valami a testen kívül, hogy a kör bezáruljon, a kapcsolat létrejöjjön”¹⁸, ez éppen az érinthetetlen, a „másiké, amit soha nem leszek képes kitapogatni. Ugyanakkor azt, amit én nem tapinthatok, ő sem tapinthatja. Ebben a vonatkozásban nincs egyik énnek sem kitüntetett helyzete a másikhoz képest, vagyis

16 Disszemináció vs. *Isiot*. (a verset villámlássá akarta tenni / folyammá / húsos alföldi / folyammá és akkor újra / hogy meglepetés legyen / hatásos szokatlan kép / nem a vers, hanem minden rím / szó / tele váratlan kombinációval / hangzással / jelentéssel)

17 M. Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2007. 284.

18 Uo.

nem kinek-kinek a *tudata* az érinthetetlen, a kitapinthatatlan valami. – A »tudat« itt valami pozitív adottságot jelölne, amivel kapcsolatban újrakezdődne, sőt újra is kezdődik a tapintó és kitapintott megkettőződése, csak ezúttal a megkettőződés két oldalán a reflektáló, illetve a reflektált helyezkedik el. Az érinthetetlen, a kitapinthatatlan nem egy pillanatnyilag hozzáférhetetlen másik tapintható dolog [...]. A negatív ebben az összefüggésben *nem egy máshol lévő pozitív tartalom* (transzcendens tárgy) – Igazi negativitás, azaz a *Verborgenheit* [elrejtettség] *Unverborgenheitja* [elrejtetlensége], a *Nichturpräsentierbar* [az eleve nem megjeleníthető] *Urpräsentationja* [eredeti megjelenítése], vagy másképpen kifejezve, eredeti *távollét*, egy olyan *Selbst* [önmaga], aki egy másik, egy mélyedés, egy konkáv forma.¹⁹

A kötet látszólag hermetikus magányba zárt szubjektuma az *Iskopine reči* (Szóleletek) című ciklus második versében bár azt mondja, hogy „Preko zida prebačena plahta / spaja me sa sobom”²⁰ vagy úgy beszél olykor, hogy „izašao sam iz sebe / konačno [...] izašao sam iz tela malog / prsta [...] kao ova »pesma« / tako sam izašao iz / sebe konačno / raspet”²¹, de máshol meg a külsőtől való teljes, áthidalhatatlan elválasztottság hangjait üti le, amikor például megállapítja, hogy „Najprecizniji pribor za / rezanja je koža. Preciznija / je i od noža el. testere / dijamantskog brusa ili / laserskog sklopa svetlosti. / To kako je ona odstranila / telo od ostatka sveta / zemlje prirode... pa i / one njegove tvrde delove / to tako još niko nije / uradio nikada. / Čak i one elemente / materije koje se dozivaju / uspela je da odvoji odseče / zauvek i samo smrt / vraća prah prahu, dušu... / ali tek kad koža pukne / na istanjenim delovima / ili se iznutra sama uruši.”²²

19 Uo.

20 3.1.2. *Isiot*. 52. (falon átvettett lepel / kapcsol magamhoz).

21 2.3.4. *Isiot*. 44. (kiléptem magamból / végre [...] kiléptem a testből / a kisujjból [...] mint ez a vers / úgy léptem ki / magamból végre / keresztre feszítve)!

22 1.1.2. *Isiot*. 8. (A vágás legpontosabb eszköze / a bőr. Precízebb / a késnél elekt. fűrésznél / gyémántcsiszolónál vagy a lézersugárnál. / Ahogyan elválasztotta a testet / a maradék világtól / a földtől természettől [...] és még / a szilárd részeit is / azt úgy még senki sem / tette soha. / Még azokat az elemeket / anyagot is amelyek egymás felé tartanak / sikerült elvágna / örökre és csak a halál / adja vissza a port a pornak, a lelket... / de csak amikor a bőr megreped / az elvékonyodott részeken / vagy belülről magától beomlik).

A válogatott verseket tartalmazó 2002-es *Strašni lik* című kötet egyik szövegében (Rđa, rozsda) pedig, amelyről a kritika azt mondja, hogy a szerb líra történetében talán soha senki sem volt költeményben ennyire egyedül, szintén az elválasztottságot hangsúlyozza, megint csak a bőrnek, a tapintás, az érintés szerves felületének hangsúlyos szerepeltetésével. „bez pogleda bez pokreta / samotan sedi u stolici pokriven / kožom sasvim odvojen odvojen / od dana i njegove skarednosti / sam / sam sa sobom / sam sa sobom ćuti / bez pogleda bez pokreta”, de aztán így folytatja: „samotan sedi u stolici pokriven / pokriven kožom odvojen / odvojen od / sebe”.²³ És mintha ez a diszkrepancia, a kötésnek és elválasztásnak, az átjárhatóságnak-kilépésnek, sőt kivülség-létnek (az *Isiot* beszélője nyelvi archeologizálás révén írja magát, miközben az emlékezésben kiépülő ént a Másik mintájára fogja föl, ahogy láttuk) és a másik oldalon megbonthatatlan bezárt-ságnak ez az ellentmondó kettőssége, amely az idézetekből, köteteken átívelve adódik, mintha még inkább nyomósítaná a szövegbeszélő „mélyedésmivoltát” és nyelvi „konkáv formáját”. A testtől idegen, falon, határon átvetett *lepel* (plahta) az, ami *összekapcsolja* a szubjektív konstrukciót önmagával, ami így önnön határain nemcsak egyszerűen túl van, hiszen a túloldal egymagában újra csak nem elegendő, hanem éppen az összekapcsolás eseményében, a külső regiszterének áttemelésével valósul meg. Másrészt a *bőr*, az organikus, összetartó felület viszont *elválaszt*, nemcsak a világtól választja el az ént, hanem magamagától is, a külsővel való csereökonomia lehetséges sávjaként való működés helyett egyetlen funkciója az elválasztás: akkor is, ha külső-belsőről, és akkor is, ha csak belsőről van szó, ami az áthatolhatatlanul lezárt, diszkrét magány, egyedülség gondolatát Grabovac költészetében a kritika talán túllontúl kézenfekvő megjegyzései ellenére is eltérő fénytörésben mutatja. A bőr mint akárhány, akár ellentétes szituációban elválasztóként funkcionáló instancia ekképp nem a tagadás módusában íródik, vagy a lezárás értelmében vett elkülö-

23 Simon Grabovac: Rđa. In *Strašni lik*. Dnevnik i časopisi kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2002. 79. (tekintet nélkül, mozdulat nélkül / egyedül ül a székben, betakarva / bőrrel egészen elválasztva elválasztva / a naptól és fénytől / egyedül / egyedül magával / egyedül magával hallgat / tekintet nélkül mozdulat nélkül), (magában ül a székben betakarva / betakarva bőrrel elválasztva / elválasztva / magától).

nítóként, hanem a megkettőződés, a határfelület elválasztó teljesítményének affirmálójaként, a határesemény kiváltójaként, feltételeként (is), amelyben a mindig-határ eltérő oldalainak kommunikációja lesz a fontos a reverzibilitásra és inverzióra épülő kiazmikus szubjektum-konstitúcióban, amely egyébiránt az *Isiot* nyelvi archeológiájának tétje, és amely igen gyakran úrszerűen mutatja magát.

Ezzel kapcsolatban érdemes egy további Merleau-Ponty-jegyzetet is megvizsgálni, amely a következőket mondja: „A testem és a dolgok közötti kiazmus a testem megkettőződése, vagyis belsőre és külsőre történő szétválása, valamint a dolgok megkettőződése, belsejük és külsejük szétválása révén valósul meg.

E két megkettőződés teszi lehetővé, hogy a világ testem két lapja közé ékelődhessen és fordítva, a testem is beékelődhessen minden egyes dolog és a világ két lapja, felülete közé.

Szó sincs itt antropologizmusról: e két lap, a test két levelének a tanulmányozása által a lét szerkezete tárul fel.

Abból kell kiindulni, hogy nincsen azonosság, sem nemazonosság, vagy nem egybeesés, hanem csak egymás körül elforduló belső és külső.

Az én »központi« semmim olyan, mint egy stroboszkópikus spirál csúcsa, amelyről nem lehet pontosan tudni, hogy hol van. Az örvény magjában senki sincs.”²⁴

Ezzel függ össze az is, hogy Grabovac univerzumában az egymás felé tartó elemek érintkezése csak a bőr, a membrán elvékonyodása, majd átszakadása után lehetséges, az összetartozó elemek azonoságképző konvergenciája a bőr „beomlása” után következhet, ami már, miként mondja, a halál birodalma, tehát a szubjektív egzisztencián túl van. Ha időlegesen el is fogadnánk, hogy ez a szerves szövet összetart valami megfogható, rámutathatót és identikusot, ha az űr és a negáció paradox módon igenlő művelete fölfüggesztődne, vagy legalább nem jutna el a fölismerés küszöbéig, úgyhogy hinnénk érzékenységének, átmenetileg fölvállalnánk, hogy kiterjedése mentén az érint(kez)ést is artikulálhatjuk, megképződhet a Másik, az iránta való szenvedély, idegenségének heve, az egymásbaalakulás vagy -oltó-

24 M. Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2007. 295.

dás, akkor is figyelünk kell arra, miként lesz ebben a poézisben a sérülékenyből a metsző, a megnyílásból a behatolás, a penetráltból a fallikus, miként veszi el irányait a transzgresszió, amikor éppen a bőr vág, szakít, sért, fölnyit, szinekdochikusan invertál, és a belső kijátssza, a kívülit meg kérlelhetetlenül bekebelezi. Ennek a mágikus és mélyen reális műveletnek legihletettebb szerzője lépésenként jut el a kiazmikus lehetetlenhez, ahhoz a ponthoz, ahol legjobb pillanataiban Grabovac írni kezd, de amely írásaktusnak komoly előzményei, súlyos megfontolnivalói vannak.

„It’s difficult to realize just how sensitive skin really is. Even the slightest breath sets it all aquiver. Even the oldest slash or bite never entirely disappears. The skin, like any membrane, serves two complementary functions. Functions that are both so vitally necessary that ‘no life without a membrane of some kind is known’ (Lynn Margulis and Dorion Sagan). On one hand, the skin marks a boundary, separates the inside from the outside.

It guarantees the distinction between me and the world.²⁵ It protects me from the insatiability of your desire; it preserves my guts from spilling out, and oozing in a sticky, shapeless mass all over the floor. But on the other hand, the skin (like any membrane) is not an absolute barrier; its pores, orifices and chemical gradients facilitate all sorts of passages and transfers. All along this surface, inside and outside come into intimate contact. Nutrients are absorbed, poisons excreted, signals exchanged. This is how I remember you, flesh sliding over flesh. My skin is the limit that confines me to myself; but it’s also the means by which I reach out to you. It’s like the prison walls Blanchot writes about, that both isolate the inmates one from another, and allow them to communicate by tapping and banging. What would happen if these walls were to come tumbling down? Could either of us endure a nakedness so extreme? How could we talk, how could we see, how could we touch one another? The exquisite pain of nerve endings in immediate contact.”²⁶ A részint áteresztő, élő membrán átjárhatósága a szenvedélyes odafordulás viszonyaiban adódik,

25 Vö. „To kako je ona odstranila / telo od ostatka sveta / zemlje prirode...”

26 Steven Shaviro: *Kathy Acker*. In *Doom Patrols, Serpent’s Tail*, 1996. Elektronikusán: <http://www.dhalsgren.com/Doom/ch08.html>

amelyek a Másikkal való érintkezés közvetlenségét, intenzitását kutatják, a szerelem, a kéj és a halál intimitásában adódó szeparációt, a váladékcsere és az idegvégződések végső ingereinek drámáját, ami a grabovaci kiazmikus szubjektumnak már nem adatik meg, ezért is hiányzik talán a kötetből az erotika.

Azonban a gyönyör kifordított rendjének ackeri-shaviroi laboratóriumában, a hozzá kapcsolódó utólagos, mégoly figuratív elemzésben is a bőr megmarad, sőt, lépésenként elvezet a kiazmikus inverzió állapotába, amit akár a probléma megoldásának is tekinthetnénk, ha az *Isiot* beszélne, vagy legalább igyekeznék megismerni a vágy nyelvét. Az újabb rétegek a teljes kifordítást sürgetik, ami mind a fogadó Másik, mind pedig az érzékeivel nyújtózó én helyzetét és státusát radikálisan fölfüggeszti. „Flay my skin, and all you’ll do is uncover another layer. Fuck me hard, again and again, but it’s never hard enough. [...] The more our flesh intermingled, the more aware I became of your difference, your indifference, your utter separation. [...]”

So: imagine a skin, a membrane, that’s been inverted, twisted inside out. The immense universe of otherness is now compressed within its fragile walls. While the entrails extend beyond it, stretching outward to infinity.”²⁷

A kívüliség-szubjektum az önmagától való ellentmondásos távolság és az úrszerűség afirmatív fölállalásával („Tételezés, tagadás, a tagadás tagadása: ez az oldal, a másik oldal, a másik oldal másikja. [...] az azonos a másik másikja, az azonos a különbözős különbözősége”²⁸), megképzésével és elszórásával, az „önmaga közé”²⁹ ékelődéssel és kifordulással, a szó húsának fölgűrűsével és remélt organikusságának dugványozásával, azzal a gesztussal, hogy fölmondja a pontszerű megnevezéshez vezető erőfeszítések varázsformuláit, majd mégis visszavonul, nos ezzel a gesztussal úgy tesz, akárha emlékezéssel próbálkozna, valami verifikálhatatlan prezencia ingatagságára bízna

27 Uo. Steven Shaviro: *Kathy Acker*. In *Doom Patrols, Serpent’s Tail*, 1996. Elektronikusán: <http://www.dhallengren.com/Doom/ch08.html>

28 M. Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. L’Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2007. 295.

29 Lásd: Između mene. (Magam között) In *Strašni lik*. Dnevnik i časopisi kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2002. 20.

integritását. Mintha az Idő lapjára hajtáná az omnipotens, de kezdet nélkül való, sosem volt nyelv szegélyét³⁰, az elmaradó gyönyört a kiforduló én meghatározhatatlanságának és lehetetlenségének („Flay my skin... Fuck me hard, again and again”) margójára írná említetlenül, egészen közel a jelölő felszínéhez, címek, paratextuális távolság nélkül, tárgyiasíthatatlanul, változó-allegorikusan, már előre a róla szóló beszédbe, amely így benne van, de az *Isiot*nak nincsen is kelyhe, úgyhogy nem is benne, hanem inkább körülé, messze kint.

Sziveri felé

A kiazmikusan szerveződő grabovaci inverz szubjektum, aki önkonstitúciójának sikertelen nyelvi archeológiájából építi ki magát (önnön kereteiből is *kiépíti*) a denotáció fölismert krízisével, majd teljes lehetetlenségének ars poeticává fejlesztett fölismerésével többszörösen megvonja magát a nyelvből. Nem ismeri el a referencia túlpártjának elválasztottságát, a jelölő önmozgását először a lejegyzés, majd az olvasó befogadó aktualizációjának eseményszerű, tisztán temporális lefutásába írja, ami reménytelenül ingatag, a költői szövegvilág irányvonalait tekintve hajlamos arra, hogy a külsőt belsőbe fordítsa, az elválasztásokból összekapcsolásokat létesítsen, a tárgyvilágot szubjektivizálja és a szubjektum komponenseit a tárgyiasság regiszterében sorolja föl. A kulturális kódok, a poézis univerzumába szüremkedő viszonyítható kontextus kapaszkodói, az intertextuális utalások, a magánmitológia fölfejtető elemei fragmentálódnak ebben a tendenciózus ellenodüsszeiában, amelynek minden tétje mintha nyelvfilozófiai lenne. Akárha a beszélő nem akarná önmagát, a szubjektum helyén fölhasadó űr anakronisztikus és ezzel ironikus lamentálásba fordulna, valamely (egyébként) gondosan előkészített (nyelvi) magány, megragadhatatlanság, a szemiózis válságával jellemezhető impotens szövegmező generálójává, amely alternatív episztemológiát és ontológiát követel, radikális váltást a gondolkodásban, a szubjektum, annak teste és érzékei működése, kapcsolódásai és elhatárolódása, kötése és föloldódása átpozicionálását. Egy olyan

30 „u tamnici jezika. / [...] niotkuda / ide sve / nikuda”. Slika drveta. In *Strasni lik*. Dnevnik i časopisni kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2002. 121. (a nyelv tömlőcében / sehonnan / tart minden / sehová).

jelentős következményekkel járó váltást, amelynek perspektívájából Sziveri János korai, 1977-es kötete³¹ és különösen *A narancs* címet viselő ciklus hermetikus értelmezése(i) is eltérő jelentéspályákat járhat(nának) be. A korabeli kritikákról írja Lábadi Zsombor, hogy „az értelmezők a szöveg ökonómiájának látszólagos hiányát, a tapasztalatok rendezetlenségét, kuszaságát, a versek világának hermetikus személytelenségét tulajdonították a kötet legfontosabb jellemzőjének”, maga pedig úgy fogalmaz, hogy az elvont tárgyiasságok „rendszerint önmagukba zárulnak, egy elvont allego-geometrikus képrendszer alakját öltik”³², továbbá máshol, hogy a „biztos értelemadástól való megfosztottság [...] a nyelvi birtokolhatatlanság, elidegenítettség tartalmait hordozza. A szubjektum nélküli, zárt világban a verssorok mondattá alakításának megvonásával a szavak szilárd jelentésmagjuk nélkül dologi létezőkként tételeződnek. [...] A személyiség lenyomatának hiányában a dolgok semleges kiindulópontjai érvényesülnek.”³³

A recepcióból kivilágló kapcsoló hasonlóságok mellett Vasko Popa mind Simon Grabovac, mind pedig Sziveri János opusának előképeként jelenik meg; Sziveri esetében az interjúk tanúságát³⁴ és a korai hermetizmust tekintve, Grabovacnál pedig a szövegszervező eljárások, a szubjektumfilozófia explicite jelölt intertextuális vonatkozásai és az ontológiai erővé emelt kiazmus hangsúlyos alkalmazásával. Popa versbeszédének frazeológiai gyökerei, excesszív és nyugtalanító játékossága, szinte-szinte nyugodt lelkiismerettel leírható: vad ontológiája, a ludus és a jocus összejátzását követő pszichotikus fenyegetése³⁵,

31 Sziveri János: *Szabad gyakorlatok*. Forum, Újvidék, 1977.

32 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája*. Sziveri-szinopszis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 51.

33 Uo. 54.

34 Aminek számbavétele szerzőközpontú, vagy valamely bonyolultan kontextuális megközelítést követel az értelmezőtől, de amit a személyi kultuszt túlélő szövegek érdemi vizsgálata kedvéért máskülönben szívesen elhagyunk.

35 Zažmuri se, na jedno oko. / Zaviri se, u sebe u svaki ugao. / Pogleda se, da nema eksera, da nema lopova. / Da nema kukavičijih jaja / Zažmuri se i na drugo oko. / Čučne se, pa se skoči. / Skoči se, visoko, visoko, visoko... / Do na vrh, samoga sebe. / A odatle se padne, svom težinom. / Danima se pada, duboko, duboko, duboko... / Na dno svoga ponora / Ko se ne razbije u paramparčad, / Ko ostane čitav i čitav ustane. / Taj igra... Vasko Popa: *Pre igre* (A játék előtt).

ami jóval több szürrealista affinitásnál vagy valamely ösztönös költői habitusnál, Grabovacnál konkrétan betör a jelölő rendjébe, Sziverinél viszont, kerülő úton, nehezen kimutatható vállalt/vállalni szándékozott ihletforrássá lesz, amelynek figyelembevétele felől leginkább az értelmező dönt. Termékeny döntés eredménye Csányi Erzsébet tanulmánya³⁶, amelyből ugyancsak a „hermetikusan bezárt költői kód lehetőségeiről”, a „neovantgárd konceptualista hozzáállásról [...]”, a nélkülünk is működő világ hiperrealista megfigyeléséről” és annak változatairól hallunk, de érzékeny módon arról is, hogy Sziveri „képes önmagán kívülre helyezve ábrázolni az érzelmi szellemi szituációt, meg is hökkenti befogadját nonszensz effektusokkal [...] elvont, intellektuális, lírai hozzáállást alkalmazva.”³⁷

Grabovac (és Popa) kiazmikus ontológiája felől olvasva ezt az „elvont, intellektuális, lírai hozzáállást”, amely „a narancs-ciklusban a gömb geometriájának *szériális szemantikai* feltöltését, viszonyba állítását is elvégzi”³⁸, és „a narancs elveszíti eredeti kontextusát, déligyümölcs jellegét, helyette csupán a tetszőlegesen bővíthető, *vagylagos struktúra* kezdőpontjait jelöli ki”³⁹, a személytelen nyelvi konstrukciókban megjelenő tárgyak és érzékletek szubjektív vonatkozásúvá válnak. A „szériális szemantika”, amely nem csupán vagylagos struktúraként értelmezhető, hanem addícióként is, a nyelvi tér gyűrődéseit, a kifejezés fordulatait, a jelentés aleatorikus eltéréseit önmagukban, közvetlenül, gyakran a grammatikai kötésektől függetlenül is szemlélné, ami nemcsak imaginációs helyzet, hanem a reflexív gondolkodás problémáihoz vezet.

„Hegel szavai: an sich oder für uns [...] = van olyan gondolkodás (a reflexív gondolkodás), amelyik éppen mert közvetlenül akarja megragadni az önmagában-való tárgyat, visszaesik a pusztá szubjektivitásba. – És fordítva: mert csakis a számunkra-való léttel van elfoglalva, nem ragadja azt meg, hanem csakis az »önmagában-való« tárgyat, a készen adott jelentések által körülhatárolt tárgyat képes megragadni.

36 Csányi Erzsébet: *Sziveri és Popa*. In *jelHáló*. Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 29–41.

37 Uo. 32.

38 Lábadi Zsombor: i. m. 54.

39 Uo. A kiemelések az eredeti szövegben.

Az igazi filozófia = azt megragadni, ami által a magamból való kilépés egyszersemind az önmagamhoz való visszatérés és fordítva.”⁴⁰

Sziveri ciklusát (és egész kötetét) a *készen adott jelentésektől való elhatárolódás*, menekülés, az azok kiiktatására tett tetemes, variációs-addíciós erőfeszítések jellemzik, a laza és könnyen átalakuló kontextusokban ábrázolt tárgyiasságok, amelyek szubjektivitása így kifejezettebb a Grabovac lehetetlen-elérhetetlen gyökerű nyelvében adottnál is, amely a „számunkra-való léttel van elfoglalva”, és ezért „csupán” a „készen adott jelentések által körülhatárolt tárgyat képes megragadni”, ami viszont rendkívül finom kommunikációt folytat Popa frázisokból, mondókákból, elrendezett helyű jelölőkből kiinduló ars poeticájával. Grabovac eljárásában a „für uns”-ot kutatja roppant tudatosan, majd a permanens módon oszcilláló ironia⁴¹ alakzataival vezeti be a kiazmust. A jelentéstani automatizmusok és az azokra épülő műfajok virtuóz kiforgatásával, a közvetlen szubjektivitás lehetőségfeltétele („duša”) tematikus megidéző-távoltartásával az ironikus módusban íródó líra keretei között megnyíló ontológia a Sziveri korai kötetében adódó, korántsem személytelen beszédmód távolabbi és reflektáltabb stációjaként értelmezhető.

Tovább figyelve Merleau-Ponty beszélő szubjektumát, azt találjuk, hogy nincsenek „előtte szépen elrendezve, mint megannyi gondolat tárgy vagy fogalom, a már használt és megértett kifejezések. Csak úgy birtokolja a szavakat, olyan *Vorhabéval*, ahogyan a testem is előre érzi és birtokba veszi a helyet, ahova éppen igyekszik. Ez azt jelenti, hogy a beszéd alanya egy meghatározott hiány, egy bizonyos jelölőre irányuló keresés, ami azonban nem alkotja meg eleve, még a keresés előtt a *Bildjét* annak, amit keres. Egy olyan neoteleológiával van tehát itt dolgunk, amely az észlelés teleológiájához hasonlóan, nem tűri meg egy valamilyen (eleve adott) *tárgyra irányuló tudat*, vagy egy extázis-struktúra vagy egy előrevetülő konstrukció kereteit”.⁴²

A korai ciklusok hermetizmusa, az a jelenség, amit a valóság-vo-
natkozások hiányaként diagnosztizálunk, a kiazmus diskurzusváltá-

40 M. Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2007. 223.

41 „Permanente Parekbase.”

42 M. Merleau-Ponty: i. m. 226.

sában radikális funkcióváltáson esik át, konzekvenciái pedig a szubjektumpozíciót, a nyelvkoncepciót és az érzékelést is érintik, továbbá azokat a totalizáló, az értelmezők szerint abszurd szöveghelyeket, amelyek kifordítják a jelentést, összejátsszák a térbeli és időbeli határok mezejét és ellenmezejét, elhalványítják a vonatkoztatási pontokat. Annak olvasata, hogy „Egy nagy gömbből indul ki minden / és ott is fejeződik be, ugyanakkor / mikor kiindul”⁴³ a szubjektum-objektum, a tudat és a tárgy oppozícióját (akár a meghaladás szándékával) problematizáló gondolkodás szempontjából nyit az abszurd felé, illetve artikulál (popai ihletésű) nihilizmust⁴⁴, azonban abban az észlelés alapú filozófiában, amely a lét és a semmi dialektikájában kezeli az alanyt és a tárgyat, itt alapvető konstitúciós gesztusokról van szó, amelyek a legkevésbé sem ellentmondásosak. A szubjektivitás megvonásának tetsző hermetizmus így annak artikulációja lesz, hogy amennyiben úgy „tárul föl a tudat, mint »semmi«, tiszta »üresség«”⁴⁵, ha önmagamat negativitásként „a világot pedig pozitivitásként fogom föl, megszűnik minden közöttünk lévő interakció. Teljes önmagamból kilépve állok a tömör világ elé; közte és köztem nincsen sem találkozási pont, sem sűrűlódási felület, hiszen ő a Lét, én a semmi vagyok. Szigorúan szemben állunk”⁴⁶, ami az elválasztottság specifikus változata, hiszen „ugyanakkor szükségszerűen elválaszthatatlanok vagyunk, és pontosan azért, mert nem ugyanahhoz a rendhez tartozunk. Önmagam centruma idézi azt elő, hogy a dolgok léte számomra teljesen idegen, de ez már egy viszony, amivel utalok rájuk [...]. Amikor itt a létről, illetve a semmiről beszélünk, valójában ugyanarról beszélünk [...], ugyanannak a gondolatnak a színe és a visszája.”⁴⁷ Popa, a nyelvi forrás őrzője⁴⁸ is

43 Sziveri János: A narancs értelmezése. In *Sziveri János minden verse*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1994. 9.

44 „Körös-körül (a) semmi.” idézi Sziveri Popát *A narancs történeke* című versében. In Sziveri János: i. m. 9.

45 M. Merleau-Ponty: A látható és a természet. (Kérdezés és dialektika). In M. Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2007. 67.

46 Uo.

47 Uo.

48 Ehhez lásd: Novica Petković: Uvod u tumačenje Popine poetike. In *Poezija Vaska Pope*. Institut za književnost i umetnost, Beograd, 1997. 8–19.

alighanem ezt a semmit látja körös-körül, amely „magához hívja a létet, hogy ne legyen semmi, és ugyanakkor a lét is vonzza a semmit, mint egyetlen lehetséges kiegészítést. A negatív léthiány, de olyan hiány, amely magát hozza létre e hiányban, vagyis önmagát egyszerre megnyitó és ugyanabban a mozgásban bezáruló hasadék.”⁴⁹

A semmi mint szubjektivitás rendjének szembenállása a tárgyi világgal (a költői/versbeszélői jelenlét hiánya) itt azt az árnyalt mindkét irányban konstitúciós viszonyt készíti elő, amely a világ és alany eseményzerű megképződésének és összefonódásának a reflexív gondolkodásban adottaktól sokkal szervezesebb módját jelenti. A tárgyi adottságok csak úgy lehetnek jelenvalóak, ha semmi nem választja el őket az érzékelőtől, ha az nem önmagára, mentális reprezentációira vagy gondolataira figyel, hanem rájuk, ami azt jelenti, hogy ebben az esetben az alany a semmi, amely a vele szemben álló, adódó valóságsgzemshez képest válik abszolút semmiből valamire vonatkozó meghatározott semmivé, ürességében az adódó érzéklethez képest való „nemmé”. Ha az érzéklet tárgya egy asztal, akkor nem-asztallá, nem-szölvé etc. a differenciális logika szerint, amihez ezt az attitűdöt a jelenlét helyére állított kettős tagadás is köti. A közvetlenség, amit a reflexív gondolkodás lehetetlenné tesz, a semmi rendjében és a lét tagadásában elválaszt(hat)atlanság lesz, a semmi ön- és világvonatkozása: a szubjektív semmi úrszerűségét egészen betömi a tisztán adódó tárgy, elfoglalja annak helyét és kioltja, mert valamivé teszi, azaz valamihez mért semmivé, valamitől való különbözőzéssé, amíg a következő tárgy el nem érkezik, de mindeközben a szubjektivitás pozitív oldala (a hozzá kötött, rajta kívüli pozitivitás) szüntelen megképződésben van, és jelenléte pszeudo-pozitivitás, ami „valójában egy mélyebb, megkettőzött tagadás”⁵⁰, a semmi és a valamihez képest meghatározott semmi, ami mihelyt betöltődik, újra tagad.

A kinyúlások és közvetettségnek álcázott, szorosabb összefonódások, a külsőnek és belsőnek lételméleti összejátszásai, a transzgresszív, nihil-alapú, visszafoghatatlan változásnak kitett alanyiség, amely a

49 M. Merleau-Ponty: A látható és a természet. (Kérdés és dialektika). In M. Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2007. 68.

50 Uo.

világba írja magát, de eksztatikus egzisztenciája a legtisztább mulandóság íródása, ezért mindegyre a Másikat képes csak megragadni, ha írásaktusokra és reflexióra ragadtatja magát, ez az önmagából kilépő és elforduló szubjektum végigfut a tárgyon, annak léte és mozdulása lesz, kiemelkedése, „szétterítettségének” és elkülönülésének tere. „Megfordulunk. Előttünk az acélszürkére hűtött út, / a képtelenségig egyenesedő vonalpárhuzam, / végtagjaink folytatódása. / A szétterített objektum, / amelyen kimért koppanásokkal elindulunk.”⁵¹, és semmiből érkezünk, majd megint újra és meg / kifordítva.

---

51 Sziveri János: A szétterített objektum. In *Sziveri János minden verse*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1994. 21.

LÁTHATÓ ÉS HALLHATÓ MASZKOK

A maszkok a maguk funkciójában és tárgyként is történeti sokféleségről tanúskodnak; egy olyanfajta pluralitást, avagy *többallakúságot* mutatnak meg, tárnak fel, amely a szubjektum konstituálódásában akarva-akaratlanul döntő szerepet játszik. A megmutatás és a feltárás szavak azonban – a heteromorfiáról nem is szólva – a maszkok meghatározását az érzékelés vizuális aspektusa felé orientálják, elplelezve, mintegy *láthatatlanná* téve az álarcokban rejlő fonikus, taktilis etc. potenciált. Ezekkel a lehetőségekkel viszont éppen aktualitásuk, valamint nemritkán latens jellegük folytán is foglalkozni kell. A különböző materialitású és eltérő megnyilvánulási módokat követő maszkok felismerése, identifikációja és elemzése ugyanis elősegítheti annak megértését, hogy a lehető legtágabb értelemben vett személynek mint konstrukciónak a kiépülése, társadalmi funkcionálása, önértése és önértékelése milyen formá(k)ban megy végbe.

Az alábbiakban olvasható eszmefuttatás elsősorban az irodalmi eszközökkel, tehát textuálisan megalkotott, látható és hallható maszkok problémakörének bonyolultságát igyekszik érzékeltetni egy John Barth-, majd pedig egy, a vajdasági magyar irodalmi kontextust aktualizálva: Sziveri János-szövegre összpontosítva.

Jacob Horner tapasztalata

„Végtelenül fontos, hogy a maszkjait szívvel-lélekkel vállalja. Ne higgye, hogy bármi is van mögöttük. Mert nincsen. Az *ego* azt jelenti, hogy *én*. Az *én* azt, hogy *ego*. Az *ego* pedig a definíció értelmében maga a maszk. Ahol nincsen *ego* [...], ott nincsen *én*. Ha valaha is azt érzi majd, hogy a maszkja nem *őszinte* – képtelen szó! –, az csak

azért van, mert az egyik maszkja összeegyeztethetetlen a másikkal. Következésképp nem szabad egyszerre két maszkot feltennie.”¹

Az *út vége* (The End of the Road) című John Barth-regény a szubjektum konstituálódási folyamatában, az individuális koherencia illúziójának megteremtésében, fönntartásában és egyúttal folyamatos dekonstrukciójában döntő szerepet játszó maszkoknak a kérdéskörét az egyes emberi cselekvések pragmatizmusának, gyakorlati hasznosságának, hasznosíthatóságának, valamint a teleológia lehetőségének, illetve lehetetlenségének a horizontjában bontja ki. Az álarcok általános értelemben vett, tehát nem csupán verbálisan, a nyelv által adott önkényes-konvencionális², avagy derridai kifejezéssel élve: motiválatlan³ jelek, jelegyüttesek módjára tételeződnek. Lényegében olyan jelölők ezek, amelyek a szubjektum *meg-* és *időről időre* szükségessé váló *átformálódásának*, s az akut kommunikációs szituációkban hatékonynak, helytállóknak minősülő reakciók kiváltásának konstitutív tényezői. Nem állhatnak tehát szemben a szubjektum semmiféle esszencialitásával mint egy stabil jelölttel, s nem is épülhetnek rá arra csalfa díszítmény, az analitikus elmét megtévesztő ornamentika vagy árnyjáték módjára, hiszen teremtő erejükből kifolyólag konstitutív funkcióval bírnak. „Mármost attól a pillanattól fogva, hogy a meghatározott [...] jelek egészét motiválatlan intézményeknek tekintjük, kénytelenek vagyunk kizárni mindenféle természetes alárendeltségi viszonyt, minden természetes hierarchiát a jelölők vagy a jelölők rendje között”⁴ – fogalmaz Derrida. A jelek önkényességének/motiválatlanságának tételezését az adott kontextusban a szubjektum/objektum, valamint (analóg hierarchikus struktúrát követve) a belső/külső kettősségét artikuláló distinkció konvencionálisának, illetve

- 1 John Barth: *Az út vége*. (Fordította Tellér Gyula) – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 109.
- 2 „A jelölőt a jelölttel egyesítő kötelék önkényes, vagy – mivel a jelen azt az egészet értjük, amely egy jelölőnek a jelölttel való asszociációjából jön létre – még egyszerűbben azt mondhatjuk: *a nyelvi jel önkényes*.” Ferdinand de Saussure: *Bevezetés az általános nyelvészetbe* (fordította B. Lőrinczy Éva). – Corvina Kiadó, Budapest, 1997. 93.
- 3 Jacques Derrida: *Grammatológia*. Első rész (fordította Molnár Miklós). Életünk–Magyar Műhely, Szombathely–Párizs–Bécs–Budapest, 1991. 75.
- 4 Uo.

objektív, ám mégis konvencionális megalkotottságának tételezése kell hogy kísérje. Magának a distinkció magvát képező differenciának a stabil térbelisége, eleve adottsága válik kérdésessé, miközben konsztitúciója temporális dimenzióval gazdagodik. Miként Orbán Jolán – Derrida vonatkozó gondolatait értelmezve – fogalmaz: „a differencia nem fogható fel úgy, mint egyszerű késedelem, két jelenlét közötti átmenet, egy egyszerű kalkulus, döntés stb. [...] a Verspätung és a differencia az eredeti, ez a kettős szükségszerűségnek megfelelően az önmagának jelenlévő eredet mítoszának eltörlését jelenti. »Ézért kell [olvasható a szövegben a Derridától származó idézet] az ‚eredeti‘ törlésjel alatt érteni, ami nélkül egy teljes eredetből származtatnánk a differenciát. A nemeredet az eredeti.«⁵

Jaques Lacannak a tükör-stádiumról alkotott elméletében az alany identifikációja az infantilitás, a mozgási koordinálatlanság preverbális stádiumában egy saját magához képest külsődleges, externális felülettel, a tükörrel folytatott interakcióban valósul meg. „Arról van csupán szó, hogy a tükör-stádiumot *mint egy identifikációt* kell felfognunk, abban a teljes értelemben, amelyet az analízis adott ennek a kifejezésnek. Vagyis nem más, mint az az átváltozás, amely az alanyban megy végbe olyankor, amikor egy képet magáévá tesz, egy képet, amelynek e fázishoz való eleve hozzárendeltségét jól kifejezi az ősi *imago* szó, ahogyan az a pszichoanalitikus elméletben használatos.”⁶ A szubjektumnak a tükörrel mint jelölő felülettel való percepciós, motorikus, kognitív, interpretatorikus kapcsolata kétirányú kommunikáció formájában konstituálódik. A szubjektum saját egyediségével, illetve a saját ipszeitálásának (vizuális) reprezentációjával szembeül a tükörben, miközben éppenséggel saját identifikációja zajlik. Eközben, „ebben az *infans* stádiumban saját tükörképét diadal-

- 5 Orbán Jolán: Freud különböző olvasatai: Lacan és Derrida In *Szakadás(köz)vettetések*. Irodalom és medialitás. Szöveggyűjtemény 1. (szerkesztette Hózsza Éva és Samu János Vilmos). Forum Könyvkiadó–Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidék–Szabadka, 2008. 37.
- 6 Jacques Lacan: A tükörstádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra (fordította Erdélyi Ildikó és Füzesséry Éva). In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény. (Szerkesztette Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrud, Sári László.) Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 66.

masan elsajátítja”⁷, és közben „az én(je) elsődleges formában kristályosodik ki”⁸. „A tükörkép kétségtelenül megteremti az ént, amiképpen az én is teremti a tükörképet, a sajátos interakció nem passzív viszony egyik pólus felől sem, zajlása, alakulása, dinamikája, nagy tétű cserefolyamata összetett (oda)visszahatás, ahol nem tudni, ki néz kit, a foncsorozott felület-e az előtte állót, vagy megfordítva.”⁹ „Az ideális én” „másodlagos azonosulásaihoz”¹⁰ (Lacan) elengedhetetlenül szükséges jelölőket szállító (technikai) médiumok evolúciója következtében a szűkebb értelemben vett lokális interakciókon túl immár a globális tendenciák hatásmechanizmusaival is számolni kell. A mediális viszonyrendszer radikális átalakulásának az én identifikációs folyamatára gyakorolt hatásáról Joshua Meyrowitz a következőképpen fogalmaz: „a média kitágította a tapasztalati teret, s így azok, akik számunkra »fontos mások«, vagy az »általánosított másik« [George Herbert Mead] csoportjába tartoznak, már nem csak a fizikai környezetünkben levő emberek közül kerülnek ki. Más helyeken lévő emberek is szolgálhatnak én-tükörként [Charles Horton Cooley].”¹¹ (Meyrowitz a lokális és globális erővonalak egymásra hatásának bonyolult rendszerét a glocalitás innovatív kifejezésével teszi érzékletessé.)¹²

A Barth-regény Jacob Hornerként aposztrofált főhőse – aki a szöveg nyitómondatát idézve: „bizonyos értelemben Jacob Horner”¹³, s nem mellékesen nyelvész, a leíró nyelvtudomány, valamint a stilisz-

---

7 Uo.

8 Uo.

9 Samu János Vilmos: A digitális tükrök felé. Az interaktivitás paradigmája. = *Új Kép*, 2010/1–2. 56.

10 Jacques Lacan, i. m. 66.

11 Joshua Meyrowitz: *A glocalitás hajnala*. A hely és önazonosság új élménye a világ-faluban (fordította Szakács Judit). http://www.fil.hu/mobil/2004/meyrowitz_hn_webversion.pdf, 1–2.

12 „Napjaink én- és helyadata különleges, mert a kommunikációban és a közlekedésben bekövetkezett fejlődés kölcsönösen összekapcsolt, globális mátrixot helyezett a helyi tapasztalatra. Ma »glocalitásokban« élünk. Mindegyik lokalitás sok szempontból egyedi, ám ugyanakkor mindegyik globális trendek és globális tudat hatása alatt is áll.” (Joshua Meyrowitz, i. m. 2.) „A helyi és a globális együtt létezik a glocalitásban.” (i. m. 3.)

13 John Barth, i. m. 5.

tika tanára – motorikus diszfunkció, kóros mozdulatlanság formájában manifesztálódó mániákus depresszióban és azzal összefüggésben kóros döntésképtelenségben szenved. A regény polifonikus beszédterét különböző, gyakran egymásnak ellentmondó terápiás és életvezetési javaslatok, bölcséleti elképzelések és erkölcsstani meglátások artikulálják. Horner munkatársa, a feszes intellektualizmussal és tudatossággal¹⁴ jellemezhető Joe Morgan, akinek irodalomból és filozófiából „minden lehetséges tudományos fokozata megvolt már, kivéve a történéssz-doktorátus, amelyet a John Hopkinson készült megszerezni”¹⁵, az észérvek, a racionális megtervezhetőség, a pragmatizmus, a triviális gyakorlat szintjén is megnyilvánuló, etikai jelentőséggel bíró konzekvenciák levonásának feltétlen híve. Racionalizmusa és tudatossága kommunikációs és viselkedésbeli szokásrendszerét is alapjaiban határozza meg: „Látni lehetett, hogy Joe Morgan semmit sem tesz vagy mond anélkül, hogy előzőleg – ha módja van rá – alaposan és mélyen át ne gondolná, s ezért megteheti, hogy ne nagyon izgassa magát, ha kudarcot vall.”¹⁶ Racionális etikájának kifejtésekor nem igyekszik annak univerzális érvényt biztosítani, avagy az egyéni érdekeket transzcendáló rendszer módjára bizonyítani annak minden szituációban való alkalmazhatóságát. Az ésszerűségbe vetett hite – saját bevallása szerint is – individuális keretek között mozog: „valahol a sor legvégén ott a végső cél, mely minden láncszemnek megadja a maga viszonylagos értékét, de ez a végső cél nem indokolható mentálisan, ha nem léteznek abszolút értékek”¹⁷. „Az én etikám szerint a legtöbb, amit az ember tehet, hogy a saját elvei szerint helyesen cselekszik; még arra sincsen általános érvényű tétel, hogy ezeket az elveket meg kell védelmeznie, s még kevésbé van arra, hogy elveit másokkal is el kell fogadtatnia: az egyetlen, amit tehet, hogy ezek szerint az elvek szerint él, nincs más lehetőség.”¹⁸ A racionálisan feltárható jelentéseket magukban foglaló cselekvések, humán interakciók akaratlagos

---

14 I. m. 41.

15 Uo.

16 I. m. 42.

17 I. m. 56.

18 I. m. 57.

uralhatóságának elképzelését a regényben leginkább Joe Morgan kifejtett eszmerendszere és ennek szempontjából reprezentatívnak minősülő alakja testesíti meg.

Feltétlen racionalizmusáról azonban már idejekorán kiderül, hogy nem hitének végső evidenciáját, megkérdőjelezhetetlen tapasztatát képezi, hanem csupán álarc, amelynek viselése többek között a társadalmi érvényesülést, presztízsnövelést segíti elő. Az ésszerűség maszkja ugyanis lehullik arcáról, amint visszavonul a közösség kontrollinstanciája elől, s magára marad.¹⁹

A legfőképpen az észérvekre alapozó, Joe Morgan által deklarált koncepció mellett – és a történetészövés szempontjából autentikusabb módon – jelenik meg a freudizmus meghatározó gondolata, az ösztönök nemritkán divergens erővonalai, s leginkább a nemi ösztön által uralt szubjektum, „azaz a centrált, önmagában jelenlévő és áttetsző egó” kritikájának, „az ennek a tudattalanhoz képest való decentráálásának”²⁰ koncepciója. „Ó, a nemek tánca! Ha egyébként nem volnának is érvei az embernek, hogy elfogadja a freudizmust, ugyan mi lehetne frappánsabb annál az elképzelésnél, hogy a világ egész komédiája, a történelem teljes kavargó cirkusza egyetlen tarkabarka násztánc!”²¹ Továbbá, „Ugyan ki ne magyarázná gyönyörűséggel egy galaktikánkon kívülről idecsöppent turistának: »Uram, a mi bolygónkon a hímnemű és a nőnemű egyedek párzanak. Sőt mi több: élvezik is a párzást. Különböző okokból kifolyólag azonban ezt nem tehetik sem akkor, sem ott, sem azzal, amikor, ahol és akivel jólesnek nekik. Innét származik ez az egész nagy nyüzsgés és hemzsegés, amit lát. Innét származik a világ!«”²²

A freudizmusnak, a pragmatizmusnak, a racionalizmusnak, az egzisztencializmusnak etc. a regény szövegében nemritkán egymással konkuráló elméletén túl megjelenik – szintén explicit módon – a főhős Jacob Horner kóros döntésképtelenségére és időnként

19 Morgan egyedülletében tanúsított, korántsem az emberi értelem uralta, mintsem az ösztönyszerű állatiasság határait súroló cselekvéseit lásd: i. m. 85–86.

20 Joel Whitebook: *A Thanatosz valósága: Lacan elemzése az énről*, <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/95/12/03white.htm>

21 John Barth, i. m. 112. (A kiemelés Barhtól származik.)

22 Uo.

jelentkező paralízisére javallatként az ún. információs terápia²³, a világ dolgainak gondos megismerése, alapos tanulmányozása révén megvalósuló kezelési mód. Hasonló szerepet tölt(hetne) be Horner gyógyulása szempontjából továbbá a balkézelv, a korábbiságelv és az ábécéelv, amelyek a döntésképtelenség következtében fellépő mozgásképtelenség állapotát előznék meg annak megakadályozásával, hogy „beszoruljon két lehetőség közé”.²⁴ A tágabb értelemben vett, személyiség-konstituáló funkcióval bíró álarcok problematikájával pedig a mitoterápia áll kölcsönös összefüggésben. Ennek a terápiás módozatnak annak belátása képezi az alapját, hogy „Az életben [...] nincsenek lényegüknel fogva fő- és mellékszereplők. [...] Mindenki szükségképpen főhőse a saját élete történetének. [...] Igen ám, de az ember nemcsak főszereplője a saját élete történetének, hanem magát a történetet is ő találja ki, és ő szabja meg, hogy kinek-kinek melyik mellékszerep jusson. De mivel az ember élete általában nem egyetlen összefüggő cselekményű történet, állandóan újabb és újabb főszerepeket kell kitalálnunk magunknak, s ennek megfelelően újabb és újabb mellékszerepeket kell kiosztanunk a többieknek.”²⁵

Jacob Hornernek oly módon kell alkalmaznia a mitoterápiát, hogy miközben eljuttassa egy-egy történet (fő)szerepét, a hatékony szerepjátszást lehetővé tevő „maszkjait szívvel-lélekkel vállalja”, s „ne higgye [róluk], hogy bármi is van mögöttük”.²⁶ Az autenticitás ekképpen nem a szubjektum belső és sajátlagos struktúrájából következik/következhethet, hanem abból az összetett, verbális és nonverbális elemeket egyaránt magába foglaló (kommunikációs-cselekvési) kontextusból, amelyben az interakciók lejátszódnak, és amely magának az identitás kiépítésének, valamint az önértésnek is az alapjául szolgál. Ebben a folyamatosan változó kontextusban a mitoterápia szempontjából narratív struktúrában különböző materialitású, illetve különböző materialitásokat integráló álarcok jelennek meg. A látható, esetenként hallható, tapintható, vagy csak a cselekvés szintjén megnyilvánuló

---

23 I. m. 99.

24 I. m. 103.

25 I. m. 106–107.

26 I. m. 109.

maszkok mögött pedig – az elemzett regényrészletek tanulsága szerint – gyakorlatilag semmi sincs. „Az *ego* [ugyanis] a definíció értelmében maga a maszk.”²⁷ Az álarc egyazon időben biztosít felismerhető arcot, formát az egónak, és rongálja azt meg, illetve rombolja le az egyetlen viselhető saját arc(*képmás*) illúzióját. Az arc ugyanis mindig szükségképpen arc-kép-más, és egy másik arc képe; sajátlagos, ám közte és az időről időre, kontextusról kontextusra változó szubjektum potencialitása közötti megfelelés sohasem hiánytalan. Paul de Man *Az önéletrajz mint arcrongálás* című munkájának²⁸ érvelése szerint – Bényei Tamást idézve – az önéletrajz írása közben „Az arcrongálás és arcadás logikai szempontból egyszerre történik.”²⁹ Barth regényében az álarcok viselése és cserélgetése hasonlóképpen mutat fel ambivalens jegyeket. Az álarcokkal folytatott játék ugyanis olyan narratív szekvenciákat eredményez, amelyek megteremtik és egyazon időben meg is változtatják, át is alakítják a szubjektumot. Ennek a meglátásnak a tükrében értelmezhető az egónak a maszkkal való identifikációja. A különböző narratív szekvenciákban mint kontextusokban jelentkező szubjektum-magvacskák végső soron pedig szintetizálhatatlanok, nem lehet őket egyetlen összefüggő egészbe rendezni. A különböző identitástöredékek egy-egy adott szituáció, és ami a jelen elemzés szempontjából döntő fontosságú: egy-egy álarc viselésének termékei.

Sziveri János *Emberi hangja* mint álarc

Kié az a hang, amely Sziveri János *Szabad gyakorlatok* (1977) című első kötetének nyitóversében megszólal? Kié ez a cím által is hangsúlyozott *emberi hang*, VOX HUMANA? S vajon azonos-e ez az „(emberiség gyermekkorában)” „hallgatott / és soha meg nem hallott”, ez „(az olvasott, de el nem olvasott)” hang³⁰ a későbbi köte-

27 Uo.

28 Paul de Man: *Az önéletrajz mint arcrongálás*. (Fordította Fogarasy György) = *Pompeji*, 1997/2–3. 93–107.

29 Bényei Tamás: Dekonstrukció és narratológia (és Borges). In *Keresztesz(őd)ések*. Dekonstrukció, retorika és megértés a mai irodalomelméletben. (Szerkesztette Bókay Antal és M. Sándorfi Edina.) Janus/Gondolat, Budapest, 2003. 56.

30 Sziveri János: *Emberi hang*. In *Sziveri János minden verse*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1994. 7.

tekben megszólaló, számtalan moduláción, megszólalási módon és intenzitáson átívelő hanggal, amely a Sziveri főműveként aposztrofált *Bábel* című szövegben a halálos betegségre, önmaga egzisztenciális fenyegetettségére reflektál („*halálokat türelmesen begombolom*”³¹), majd pedig az életmű utolsó darabját alkotó négysorosban a máslet felé fordul („*Valakit elszólitottak belőlem –*”³²), mielőtt elnémul, hogy a Sziveri-jelenségnek a misztifikációból és a visszakereshető, ellenőrizhető irodalomtörténeti tények furcsa kontaminációjából kirajzolódó narratívájához szervesen kapcsolódó és az egyre lombosodó recepció által is frekventált néhány reprezentatív szöveghelyet említsünk? Az illetén feltűnően esetleges és bizonyos szempontból önkényes szövegválogatás természetesen reduktívnek bizonyul a teljes életmű tekintetében, hiszen nyilvánvaló, hogy „Sziveri szerteágazó opusának rendkívüli diszkurzív többosztatúsága, műfaji-műnemi változottsága a hatvanas évek elején alakuló Symposion-kör kiemelkedő alkotóinak, Tolnai Ottónak és Domonkos Istvánnak az életművéhez mérhető a vajdasági magyar irodalomban”³³.

Az *Emberi hang* című szövegben a fonikus szubsztancia, amely az önmagát hallva/megértve beszélő költői szubjektum jelentéseit mindennemű torzítás nélkül hivatott közvetíteni, *megírt hang*. Ez tehát a közvetlen emberi hang álarca. Az emberi attribútumok hangsúlyozása annál relevánsabb stratégiai szerepet tölt be, minél inkább megnyilvánul az írás intézményének a teljes értékű jelenlétet a differenciák hálózatában szétszóró s a távolságtartó otletet fenntartó hatásmechanizmusa. Bár a szöveg hiánytalan interpunkciót alkalmaz, mintegy feddésbe hozva a leírt szöveg, az emberi hang és a költői szubjektum konstitutív komponenseit, a szubtilis és több helyütt is előforduló zárójelhasználat által kiemelt szövegrészek az elérni vágyott okkultáció részleges voltára hívják fel a figyelmet.

A szöveg elején *olvasható* „Árnyalt részek, fárasztó egészek” sor nyilván eredendően többértelmű, a teljes mértékben jelen lévő lírai én koncepciójának megfelelő értelmezés azonban valamiféle külső, objek-

31 Sziveri János *minden verse*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1994. 292.

32 I. m. 325.

33 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája*. Sziveri-szinopszis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008. 45.

tív, ám a beszélő személy érzelmeivel átítatott, szubjektivizált valóság-megragadási kísérletként kezeli, amely bár metaforikus és akut, s a realitás lényegi fragmentáltságát fejezi ki – szemben a felfogható realitás kétségbe vont kontinuumával –, fenntartja és meg is erősíti a megismerő szubjektum és a megismerni vágyott objektum dichotómiáját. Ezt a merev elválasztottságot árnyalni hivatott a zárójelben olvasható részlet:

„(Őskori négyzetet rajzolok / a papírra: elmozdul, / ha elmozdulok, / megszűnik, ha megmarad.)”, mintegy a beszélő személy pillanatnyi nézőpontjától téve függővé a megismerést. Az idézett részlet azonban a kognitív tevékenységet nem csupán az észlelés perspektivikusságának rendeli alá, hanem magának a tevékenységnek a performativitás értelmében. A papírra rajzolt, szüntelenül elmozduló őskori négyzet, mivel „megszűnik, ha megmarad”, állandó újrateremtés, a rajzolás megismérlését igényli. A négyzet ilyképpen nem maradhat meg a maga szingularitásában, hanem meg kell sokszorozódnia annak érdekében, hogy ezek a megsokszorozódott négyzetek jelentsék, az „Árnyalt részeket”, s alkossák a világnak a szöveg elején azonnal megjelenő alapstruktúráját. Ezek határozzák meg a látható és megismerhető világ szerkezetét. Többes számuk hatására válnak árnyalttá a részek, hiszen egy-egy négyzet a maga teljességében még érzékelhető, egységet alkot, az ezekből az egységekből, négyzetekből kirajzolódó egész immár fárasztónak, áttekinthetetlennek bizonyul.

Bár a komponensek nyilvánvalóan ismétlődnek a látható világ szerkezetében, s így „semmirevalóan simák”, azonban mindig akad, sőt: mindig *létrejön* valamiféle anomália, amely a különbség szerkezeteként az egységek közti részbe *íródik*, s azokat a rajzoló személy tevékenységétől független is átalakítja, például más nagyságú, ám identikus szerkezetű mértani formákat hozva létre: „de egyre több *újraegyszerű*”. A papírra rajzolt négyzet konstitutív vonása a megfellebbezhetetlen tekintélyű eredendőség: „Őskori négyzetet rajzolok.” Nem lehet származékos, a világ abszolút múltjával kell kapcsolatban állnia, egy olyan ősiséggel, amely legitimitását biztosítja, s amely az idők változékonyságán keresztül is fenntartja prezenciáját. „A jelölt alaki lényege a jelenlét.”³⁴ Azonban nemcsak a megrajzolt formá-

34 Jacques Derrida: *Grammatológia*. Első rész (fordította Molnár Miklós). Életünk–Magyar Műhely, Szombathely–Párizs–Bécs–Budapest, 1991. 41.

kat kell a hiánytalan jelenlét attribútumával felruházni, hanem azt a személyt is, aki őket megrajzolta, aki őket újra és újra a papírra rajzolja. Ezáltal nyilvánul meg a szövegnek az a szemantikai dimenziója, amely különálló objektummal és autonóm szubjektummal operál. Elválasztottságuk ellenére is lényegük a jelenlét, mely ezen értelmezésen belül nem számolható fel. A lírai én tehát megrajzolja, papírra veti a világ általa megismerni vágyott szerkezetét, majd beszél róla, az emberi hang, a tipográfia által is hangsúlyozott VOX HUMANA közvetlensége által. Az emberi hang szerepének illetően többszörös hangsúlyozása stratégiai jelentőségű, s ennek megfelelően válik érthetővé, miért jelenik meg még egyszer az utolsó, vagyis a negyedik versszak első sorában, tehát ismételten hangsúlyos pozícióban, retorikailag is kiemelve: „És íme a hang.” A rámutatás által az illékony természetű hang mintegy jelenlévő marad, s a költői szubjektumot teszi *hallhatóvá* a prezencia értelmében. A deiktikum a már jelzett stratégiát követi, melynek célja feddésbe hozni a leírt szöveget, a fonikus szubsztanciát s a mindennek a létalapját jelentő költői szubjektumot, aki a világot szemléli. Az idézett mondat emocionális színezete, a szövegen belül elfoglalt helye és tömörsége által ezt az okkultációt erősíti. Egy olyan örömhírt nyilvánít ki, amelyről a vers a maga *teljességében* kíván szólni, s amelyet ennek a szövegintenciónak megfelelően paratextuálisan is megjelenít. A hangnak, s különösen az emberi hangnak a kiváltságát kell elgondolni a prezencia értelmében, hiszen miközben „A jelölt alaki lényege a jelenlét. A logoszhoz mint *phoné*hoz való közellétének kiváltsága a jelenlét kiváltsága.”³⁵ A hang, a VOX HUMANA a lehető legközelebb áll a beszélő személyhez s gondolataihoz. Közvetlen s természetes kapcsolatot tart fenn vele. Ez a saját hanghoz fűződő viszony bensőségessége, a megismételhetetlen és egyszeri individualitás apoteózisa. „A *létnek* logosza [...], »a Lét Hangjának engedelmeskedő Gondolat« első és utolsó formája a jelnek, a *szignáns* és a *szignátum* közti különbségnek. Transzcendentális jelöltnek kell léteznie, hogy a jelölt és a jelölő közti különbség valahol abszolút és megdönthetetlen legyen. Nem véletlen, hogy a lét gondolata e transzcendentális jelölt gondolataként mindenekelőtt a

35 Uo.

hangban nyilvánul meg: vagyis a beszélt nyelvben. A hang az énhez mint a jelölő abszolút eltörléséhez való legnagyobb közelségében *fogható fel* – és kétségtelenül ezért nevezzük öntudatnak, »felfogásnak« [...]. Páratlan megtapasztalása ez a jelöltnek, spontán módon jön létre, az én belsejéből, mégis jelölt fogalomként, az eszmeiség vagy az egyetemesség elemében.”³⁶

A vers címét is alkotó emberi hang azonban, és ezt nem lehet elégszer ismételni, *megírt hang*. Benne a jelben való jelenlét megtörtsége fejeződik ki. A szövegben a hiánytalan interpunkció, a kommunikációs szituáció egyszerűségének és a kimondott szó utólagos korrigálhatóságának látszatát fenntartó nagyszámú digresszió, a töredékes mondatszerkesztés, az emocionális színezet által megteremtett élőbeszédszerűség a közvetlen emberi kommunikáció elsődleges szerepét, etalonjellegét³⁷ hangsúlyozza. A versben megjelenített emberi hang azonban leválik a megismételhetetlenül egyszeri kommunikációs szituációról azáltal, hogy mozgásba hozza a (szűkebb értelemben vett) írás intézményét, s nemcsak a fonikus szubsztancia textualizációja, hanem annak kifejtett, a lírai én tevékenységeként értendő olvasása által. A VOX HUMANA ugyanis „A hallgatott / és soha meg nem hallott / (az olvasott, de el nem olvasott)” hang. Leírt formájában néma a fül számára, pedig éppen mint hangzó anyag, mint természetes, az énnel bensőséges viszonyban álló, nem világi jellegű kifejezőanyag³⁸ válna relevánssá. A leírt szóban viszont éppen annak materialitása, világi jellege következtében nem történhet meg az írásnak mint jelölőnek az eltörlődése, miközben „magának az igazság eszméjének éppenséggel ez a feltétele”.³⁹ A lírai én által egy időben hallható és olvasható emberi hang szinesztéziáját az önmagára reflektáló, az emberi hangot artikuláló fonikus szubsztanciának a textualizációja teremti meg. Az auditív közeget vizuálisba traszponálja az írás, ám közben magát ezt a különböző érzékelési területeken átívelő traszponálást tematizálja a szöveg: „az írott szó a nyelv szituatív megnyilvánulásai-

36 I. m. 43.

37 Benczik Vilmos: *A gyökerek közelében maradni*. Gondolatok az emberi kommunikáció alaptermészetéről, <http://21.sz.phil-inst.hu/Benczik/benczik.htm>

38 Jacques Derrida i. m. 43.

39 I. m. 43–44.

nak orális aspektusát választja ki, és hangokat (egy *auditív* jelenséget) transzformál a betűk képévé (*vizuális* közeggé). Az irodalom [...] a nyelvnek nem kizárólagos művészete, hanem a nyelvnek tekintett jelek írásos (esetünkben esztétikai) kódolása, *egy auditív közeg vizuálisba történő traszponálása*. Eme két interaktív közegből kifolyólag az irodalom kódja eredendően multimediális, hiszen egy egyszerű fölolvadás során is lényegében moduláció történik: a vizuális jelből (a betűből, amelyet látunk) auditív lesz (hang, amelyet hallunk), íráskor pedig fordítva.⁴⁰ A versszöveg tematikája az irodalom kifejtett mediális karakterisztikájával korrespondeál, ám közben az auditív és vizuális közeg interakciójára s az e közben a kölcsönhatás közben lejátszódó modulációra is reflektál explicit módon.

Az emberi hang versbeli megjelenítése a beszélő személy közelségét és közvetlenségét lett volna hivatott érzékeltetni. Ez az intenció képezi a beszélő személy szövegének egyik aspektusát. Hallhatóvá, a látáson túl a lehető legközvetlenebb módon érzékelhetővé szeretné tenni magát, miközben manifesztálni kívánt (térbeli) közelségét és közvetlenségét gyakran töredékes mondatszerkesztéssel teszi még hangsúlyosabbá. A kimondott szavak azonban az írás merevségében jelennek meg, távolságtartók, s feltétel nélküli prezenciájukat szétoszorja a különbségek hűvös hálózata. A gyermekkor hangsúlyozott motívuma az ősiség legitimizációs stratégiájával áll kapcsolatban, illetve annak ellenében fejt ki hatását egy időben. „Az emberiség gyermekkorában” élő „szerénytelen *istenek* mindannyian” (a lírai ént is beleértve) szándékuktól függetlenül is bagatellizálják annak az abszolút múltnak az eredendőségét, amelynek a világ változékonyságán keresztül is meg kellene őrződnie, s amely az igazság, akár a vers igazsága letéteményeseként kellene ragyognia. Az ősiségről kiderül, hogy nem több a gyermekkornál, az abszolút múlt pedig nem más, „mint egy olyan múlt másféleségével való kapcsolat, amely sohasem létezett, és sohasem élhető meg a jelenlét kezdeti vagy módosult formájában”.⁴¹ A gyermekkor fogalmának az ősiséghez képest megnyilvánuló demisztifikációs hatása a már megteremtett legitimitás

40 Samu János Vilmos: A kód logikája = DNS π, 2006/4. 86.

41 Jacques Derrida i. m. 109.

fenntartása érdekében eltörlődésnek vagy legalábbis neutralizációnak indul, s ezért következő előfordulása alkalmával már zárójelbe ékelődik, olyan hatást keltve, mintha járulékos, irreleváns, nem a lényegre érintő fogalomról lenne szó. (Törlésre nem kerülhet sor, hiszen az ellentétben állna a vers élőbeszédszerűséget mímelő stílusával, s ennek megfelelően legfeljebb korrekcióra, utólagos helyreigazításra van lehetőség a kimondott szavak spontaneitásának értelmében.) A zárójel azonban nemhogy elrejtje a demisztifikációs folyamatnak ezt a konstitutív fogalmát, a gyermekkort, hanem másodszori megjelenése által hangsúlyozza, még inkább láthatóvá teszi. Meg is fogalmazódik a kétely, hogy vajon létezhet-e egyáltalán az immár az írás közegében felfedett emberi hang? Milyen lehet prezenciája, s vajon kinek a hangja lehet? „– Vajon – de ez mit jelent – / hallom-e (értem-e) / az *első* hangokat, hozzájuk / tapadó magamat? A már / már időtlen »vértanú halált«”.

Az írás nyomstruktúrájában, „ami nem hagyja magát összefoglalni egy jelenlét egyszerűségében”⁴², tehát ami nem adódhat össze sem a beszélő szubjektum, sem pedig szavai feltétlen jelenlétében, a jelölő és jelölt merev szembeállítás helyett a jelölő univerzuma bontakozik ki. „Ez az a pillanat, amikor a nyelv elárasztja az univerzális probléma mezejét; ez az a pillanat, amikor a középpont, illetve a kezdet hiányában minden diszkurzussá – feltéve, hogy ugyanazt értjük e szón – azaz rendszerré válik, melyben a központi, eredeti vagy transzcendentális jelölt a differenciák rendszerén kívül soha sincs teljesen jelen. A transzcendentális jelölt távolléte a végtelenségig kiterjeszti a jelentés/jelölés mezejét és játékát.”⁴³ Már nem tartható fenn megkérdőjelezhetetlen evidenciaként, hogy a lírai én szövegeként bomlik ki az *Emberi hang*, amelynek beszélője uralná a nyelv rendszerét, hiszen maga a vers árulkodik arról, hogy éppen a nyelv jelei használják, teremtik meg a szubjektumot, amely jelekhez ő legfeljebb hozzátapadhat. A nyelvnek az „*első*” leírt hangjai, a szöveg vázolt logikájának megfelelően pedig az írásnak a jelei többértelműek: s csakis

42 I. m. 104.

43 Jacques Derrida: *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában*. (Fordította Gyimesi Tímea), whistler.uw.hu/meri/textar/derridastrukturaajelatek.doc, 2.

ezen a poliszém közvetítettségen keresztül vezet az út a szövegszerűen szerveződő szubjektumhoz. Ez „a lebegés iróniája”, egy olyan érzékenységé, amely már nem kötődik eredethez, inkább minduntalan felszámolja az írás által létrehozott származékos alapjait, s önmagát átmenetileg, amíg egy újabb értelem meg nem képződik, a jelölő lebegésében tartja. Az írásnak mint önmagát eltörlő eredetnek ez a lebegése teszi lehetővé az iróniát, azt, hogy a jelölőrétegek viszonylagos elválasztottsága közötti tér feszültséggel telítődjön. „A lebegés iróniája [...] költészetében általános társadalmi-történelmi-lélektani allegóriaként több szempontból is értelmezi az életművön végigvonuló szabadságproblémát. A lebegés élménye sajátos módon a versek kontextusában a teljes szabadság megtapasztalásának hiányaként jelenik meg, ami a személyes-társadalmi képletek és a testi egzisztálás dimenzióinak megbomlásával jár együtt. Miután ezek jelentik a Sziveri-életmű létalapját, az irónia működése voltaképpen a tökéletes szabadság elérésére való képtelenség gesztusaiban tűnik fel.”⁴⁴

A lírai én annak következtében, hogy leírt szavai és azonos logika mentén: az őt leíró szavak kódjai nem bizonyulnak traszparensnek, hanem inkább (materialitásuk által is) önmagukat teszik láthatóvá, decentralizálódik, megszabadul a transzcendentális jelölt szerepétől. Már nem ő képezi a természetes emberi hang által a szöveg középpontját, hanem marginalizálódik, s ennek megfelelően szavainak, a vers szövegének jelentései szóródásnak indulnak anélkül, hogy ő ezt a folyamatot koordinálni tudná. „Létrehozva az alanyt és egyúttal helyéről el is mozdítva, az írás más, mint az alany, bármilyen értelemben fogjuk is fel. Az írás sohasem gondolható el az alany kategóriájában. [...]”⁴⁵ Az emberi hang írásos rögzítése a szubjektum intenciójától és tevékenységétől függetlenül dekonstruálja „a hang és a jelölt, a fogalom és egy áthatolható kifejezőanyag elementáris és szétbont-hatatlan egységét”.⁴⁶ A jel egységképzetétől, a jelölő és jelölt szintézisétől az írás, a rögzítés által megfosztott emberi hangon keresztül

44 Lábadi Zsombor: *A lebegés iróniája*. Sziveri-szinopszis. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008.

45 Jacques Derrida: *Grammatológia* (fordította Molnár Miklós) – Életünk–Magyar Műhely, Szombathely–Párizs–Bécs–Budapest, 1991. 107.

46 I. m. 44.

maga a szubjektum, a lírai én sem képes az értelemait uraló egységes egészként konstituálódni, hanem a szövegbe *íródik* olyképpen, hogy önmaga mint entitás nem is előzi meg ezt az íródást mint létrejövést, ugyanis csakis aközben formálódik meg, alakul ki. „A lehatárolt, lehorgonyzott, diszkrét szubjektum gondolata a racionalitás súlyos karteziánus öröksége. A modern cogito az én *expressis verbis* kimondott létében született, és kizárólag a racionalizált-dialektikus metafizikai diskurzus megkövesedett tárgyaként adott. A megismerés transzcendentális alanya képezi annak a dialektikus oppozíciós struktúrájának egyik gravitációs centrumát, amely – Foucault meglátása szerint – végtelenül elnehezíti és ellehetetleníti a filozófiai reflexiót [...]. Az izolált személyiség, a *cogito*, az Én mint ésszerű konstrukció (a fel- és megosztás praktikai által objektivált szubjektum) a nyelvben széttöredezik, sokféle alakban elbeszélte jelentővé válik, amely ki van szolgáltatva a többiek eltérő olvasatainak. Az én-t mondó Én a nyelvben máris ezerszemű medúzafővé válik, megsokszorozódik, feloldódik, a nyelv előtti tudattalanban pedig még csak ki sem mutatható. Az önkijelentő személyiség éppen határait érkező nyeri vissza kontinuitását, akkor válik inkohereenssé, amikor a vágy tárgyaként adja meg magát a határsértő közeledésnek.”⁴⁷

Mindeközben mi marad a hangból, a VOX HUMANÁBÓL?

„És íme a hang” – mondja, vagyis írja a vers: „Vattával bélelt szemüreg.” A nyelvnek s a nyelvbe íródó szubjektumnak a vázolt szóródási folyamata azon túl, hogy a szövegen belüli különböző, divergens értelmezési irányok formájában nyilvánul meg, a test okozott anomáliájaként is tematizálódik. A „Vattával bélelt szemüreg” groteszk látványán túl a fej s a testfelépítés is végzetesen sérültnek bizonyul: „Vajon / ki verte be ablakod, nyitott üvegfejed, / ki csapta össze ily konokul anatómiádat?” – hangzik a lírai én önmegszólítása.

A szubjektum számára tehát a legközvetlenebb kommunikációs eszköze, a hang többé nem jelenhet meg a maga természetességében, hanem le kell íródnia, leválva a gondolatai közvetítésének megismerhetetlenül egyszerű kontextusáról. Ami pedig leíródik, az már eredendően többértelmű. Az emberi hang tehát „(az olvasott, de el

47 Frida Balázs: *A határsértés bódhiszattvája*, <http://www.c3.hu/~prophil/profi034/frida.html>

nem olvasott)”, hiszen értelmezése lezárhatatlan folyamatnak bizonyul. Szüntelenül elmozduló térbeli struktúrájában minden olvasatot követően marad még szemantikai potenciál, a szöveg immanens kimeríthetlensége és az egyes olvasatok közben jelentkező hermeneutikai tapasztalat értelmében. Ha pedig a lírai én szavainak le kell íródniuk, akkor az eközben megképződő szubjektum mediális határhelyzetbe kerül. A szövegen belül formálódik meg mint entitás, azonban a szövegen kívüli világból szeretné eredeztetni létét. „– Én már más világból való vagyok. / Már más világba való vagyok.” A szövegbe íródo lét vázolt koncepciója teremt lehetőséget arra, hogy Sziveri János versét ne vonatkoztassuk a priori, azonban szintén csak textuálisan szerveződő irodalomtörténeti vagy más tényekre, hanem előzőleg lehetőleg önmagát, önmaga megformálódását tartjuk szem előtt.

BAL-KANON

Csányi Erzsébet

BAL KÁNON A BALKÁNON

A Sziveri-recepció hurkai

Sziveri János születésének 60. évfordulóján (2014-ben) a muzslyai *Sikoly* folyóirat szerkesztői olyan alapvető kanonizációs kérdésekre is választ keresnek, mint az, hogy az aktuálisan futó képzési program az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékén mennyire öleli fel Sziveri János munkásságát, milyen tárgyakból van alkalmuk a magyar szakos hallgatóknak ismereteket szerezni róla, mennyire ismerik életét és költészetét, hogyan viszonyulnak hozzá.

Nem egyszerű ismeretterjesztési, oktatási és kanonizációs kérdésről van szó, hiszen Sziveri János a vajdasági magyar hivatalos művelődési, kiadói és oktatási intézményrendszerben többé-kevésbé a mai napig tabutéma, kényes kérdés, agyonhallgatott, avagy minorizált jelenség. Sziveri Jánosnak még mindig adószai vagyunk, elsősorban mi itt a Vajdaságban.

A hivatalos tudományos-művelődési intézményrendszer ennyi év távlatából sem képes feldolgozni az akkori eseményeket.

A Sziveri-életmű utóéletében vannak jelentős lépések, de ezeket a lépéseket elsősorban Magyarországon tették meg. 1992-ben **Sziveri János-díjat** alapítottak Magyarországon, majd 2011-ben Veszprém város és a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kara **Sziveri János Irodalmi Kutatóintézetet** hozott létre. Az intézmény nem ennek az egy költői életműnek a feldolgozására vállalkozik, „hanem a kortárs magyar irodalom fenomenológiájával, a rendszerváltó folyóiratok történetével, mindazzal, amit Sziveri János művészi világszemlélete és sorsa fémjелеz: a megalkuvások radikális, engesztelhetetlen elutasítását képviselő etikai tartással, irodalom és elnyomás, ember és szabadság kérdésével”.

Itthon csak Sziveri János kis szülőfaluja, Muzslya igyekezett ápolni szellemiségét a maga eszközeivel: 1993-ban **Sziveri János Művészeti Színpadot** hoztak létre, amely esszé- és verspályázataival volt jelen a vajdasági kulturális közéletben.

Ez azonban nem pótolhatja azt az űrt, amit kiadóink, felsőoktatási-tudományos intézményeink államilag támogatott berkeiben kellenek elvégezni: sajtó alá rendezni az életmű kritikai kiadását, Sziveri-konferenciákat tartani, díjat létrehozni, monográfiát írni.

Civil szervezetként a **Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium** tett kezdeményezést az életmű közkinccsé tételéért, amikor 2008-ban kiadta **Lábad** **Zsombor** Sziveri-monográfiáját, amely kutatás – szintén árulkodó módon nem nálunk, hanem – a Pécsi Tudományegyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájában készült, de ezenkívül komoly és szervezett munka az opus feldolgozása érdekében nem alakult ki. A vajdasági magyar felsőoktatás és tudományosság csúcsintézményében, a Magyar Tanszéken 2013. február 28-án került sor első ízben egy olyan Kontaktzóna-rendezvényre, amely Sziveri János életével és művével foglalkozott *Pannóniai vagyok, és János* címmel. Fellépett Szöcs Géza költő, dr. Géczi János író, költő, egyetemi oktató, dr. Ladányi István egyetemi oktató és a veszprémi Sziveri János Intézet vezetője, Reményi József Tamás irodalomkritikus, szerkesztő, valamint Pálfi Ervin színész megzenésített Sziveri-verseket adott elő az egyetemi hallgatókból álló közönségnek.

A megalkuvások és érdekösszenövések bonyolult hálózata alakult ki az elmúlt évtizedekben, így nem csoda, hogy a *Múlt, alakít, és* című rendezvényen 2013. március 6-án Szegeden olyan cinikus elméletek megfogalmazására is sor került, miszerint Sziverit nem kell kanonizálni, magyarul, agyon kell hallgatni, mert éppen ez az ő lényege.

Még szerencse, hogy a *Konferencia, kerekasztal, felolvasás, koncert és buli Sziveri Jánossal* alcímmel megrendezett kétnapos szegedi találkozó többi résztvevője nem így gondolta, más véleménnyel volt a költői életmű eltemetésének okairól, és a kutatási eredmények összefoglalásával megkísérelte felszámolni e költészet méltatlan mellőzését, irodalomtörténeti köztudatból való kilúgozását.

A konferenciafelhívásban a szervezők a következő célokat hirdették meg: etika és költészet, az esztétika politizációjának, a politika

esztétizációjának a problémája, Petri György és Sziveri János politikai jellegű verseinek összehasonlítása, Sziveri helye a kánonban (a magyarországi és a vajdasági magyar irodalom történetében), Sziveri privát kánonja, hagyományképe, az avantgárd, a neoavantgárd, a tradicionális versformák, a rebellis versbeszéd, a test és az identitás problémái stb. A mai fiatalok a Sziveri-művekkel teremthető személyes alkotói kommunikációs kalandjaikról, Sziveri-hatásiszonyról, -hatáshiányról, -hatásmániáról vallottak.

A szegedi konferencián Németh Zoltán pl. éppen azt mutatta ki *Hálózatelmélet, kánon, regionalitás. (Sziveri János helyének hálózatelméleti értelmezése a kortárs magyar irodalmi kánonban)* című összehasonlító elemzésében, hogy az irodalomtörténeti kánonképzésben szerepet játszó szintetizáló kötetekben a Sziveri névéhez kötődő mutatók hálózata ritka és felszínes. Tizenegy kortárs irodalomtörténeti kötetet vizsgál, melyek közül csak hatban kerül említésre Sziveri neve, s csak két kötet szentel teret az életmű tényleges poétikai jelentőségének. A szerzőnek tehát sajnálatos módon azt kell megállapítania, hogy „a kortárs irodalomtörténetekben Sziveri János költészete nem volt képes kanonikus helyet kikényszeríteni magának, ami az életmű kanonizációjának féloldalasságára enged következtetni”.¹ A féloldalasság abból ered, hogy a szerző kimutat egy jelentős Sziverikultuszt (regionális, nemzedéki és intézményi kánon – amely azonban elsősorban magyarországi és nem vajdasági reprezentációk nyomán jött létre), amivel szemben megjelenik a hatás, az újraírás, a modellkánon, a recepció, az irodalomtörténeti diskurzus alulmaradó pólusa.

A vajdasági Sziveri-recepció történetében 2014-ben a Kosztolányi Dezső Színházban Táborosi Margaréta által rendezett darab, *Az ember komédiája* jelent egy fontos lépést. Miklós Melánia² írja méltatásában: „Hogy mennyire része Sziveri a vajdasági, illetve az egyetemes magyar irodalmi kánonnak, azt nem a mi tisztünk megítélni. Az

1 Németh Zoltán: *Hálózatelmélet, kánon, regionalitás. (Sziveri János helyének hálózatelméleti értelmezése a kortárs magyar irodalmi kánonban.)* Tiszatáj, 2014/1. 121.

2 Miklós Melánia: IN MEMORIAM SZIVERI. Sziveri János: *Az ember komédiája*/Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka. Rendezte: Táborosi Margaréta. 2014. 1. 19. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/4864/sziveri-janos-az-ember-komediaja-kosztolanyi-dezso-szinhaz-szabadka/> (2014. 1. 31.)

viszont tény, hogy mostanára látszik beérni az a több évtizedes munka, melyet nagyrészt az egykori íróársak és barátok, a '83-ban politikai okokból menesztett, újbaldalinalnak és liberálisnak bélyegzett újvidéki Új Symposion folyóirat harmadik nemzedékének tagjai végeznek az életmű megismertetése céljából. (Sziveri szakmai és magánéleti kálváriája, továbbá betegségének kialakulása egyaránt ehhez, a politikai alapon történt üldöztetéshez köthető.) Többségük ugyanabban az időben vagy kicsit később települt át a délszláv háborúk elől, és Veszprémben megalapították az Ex Symposion folyóiratot, 1992-ben a Sziveri Társaságot és a Sziveri-díjat, 2012-ben a Sziveri Intézetet (egy Facebook-oldaltól eltekintve sajnos egyiknek sincs se honlapja, se informatív internetes bejegyzése). Hogy néhány nevet is említsünk a szűkebb és tágabb körből: Balázs Attila, Ladányi István, Bozsik Péter, Fenyvesi Ottó, Szűgyi Zoltán, Radics Viktória, Thomka Beáta, Zalán Tibor, Keresztury Tibor, Reményi József Tamás, Szócs Géza, Tolnai Ottó. Mind sokat tettek azért, hogy Sziveri hagyatéka eljuthasson a szélesebb közönséghez, miközben személyes elkötelezettségük önkéntelenül is mitizálta a költő személyét, életművét... Manapság – határokon innen és túl is – húsba vágóan eleven a Sziveri-féle ars poetica... A szó- és történetközpontú színházi tradíciókkal szemben, illetve azt megújítani igyekvő, a vajdasági Nagy József köpönyegéből kibújt új színházi generációk eddig mind Sziveri *Szelídítések* című színművének színpadra állításával tették le kézjegyüket. 1987-ben Lalić István rendezésében mutatták be a darabot Szabadkán Ljubiša Ristić igazgatása idején Tolnai Lea és Döbrei Dénes főszereplésével (olvassom Tolnai Ottó *Eszi az eget* című esszéjében a *Barbár imák költője* kötetben), majd Mezei Kinga és Gyarmati Kata vitte sikerre versekkel szerkesztett mozgásszínházi kollázsként 2000-ben, melyből Vicsek Károly filmet is forgatott. Aztán az ősbemutatót felidézve nemzetközi koprodukcióban Döbrei Dénes készített belőle – önéletrajzi írásokkal és versekkel kiegészített – történelmi dokumentarista táncjátékot *Ékezet* címmel 2009-ben, és egy *Pour la silence* című produkciót.”

A kanonizációs folyamatok alakításából a vajdasági magyar oktatási, felsőoktatási rendszer is kiveszi a részét.

Sziveri János művészete az újvidéki Magyar Tanszék jelenlegi tanrendjében két *harmadéves* tárgy (a **Vajdasági magyar irodalom** –

kötelező tárgy és a **Folyóirat-kultúra Vajdaságban** – választható kurzus) keretében is a tananyag részét képezi.

A **Vajdasági magyar irodalom** című tárgy keretén belül az órán méltatásra kerül költészettörténeti jelentősége két aspektusból: a korabeli (elutasító) és a mostani (affirmáló) recepció tükrében. A képzési program részeként egy hallgató prezentációt is tart róla, felolvasásuk verseit, közösen megtárgyalják az elhangzottakat, és értelmezik a verseket. Forrásként a Reményi József Tamás szerkesztette *Sziveri János műveit* (is) használják. Mindent összevetve e költői opusra kb. 45 perc jut a szemeszter 12×90 perces, vagyis 1080 perces képzési idejéből.

Sziveri János megkerülhetetlen az *Új Symposion* és nemzedékeinek tárgyalásakor is, foglalkoznak vele elsősorban mint szerkesztővel, nemzedékformáló és integráló személyiséggel. A hallgatók ismereteket szereznek a *Symposion*-botrányokról is.

Akik felveszik a **Folyóirat-kultúra Vajdaságban** című tárgyat, azok több időt szentelhetnek az *Új Symposion*nak, kézbe veszik a lapot stb.

A tanári visszajelzés szerint a hallgatóknak tetszik Sziveri költészete. A Magyar Tanszéken végzett kis felmérés alanyai első- és másodévesek voltak, akik majd csak a harmadik éven találkoznak a Vajdasági magyar irodalom tárggyal. Így válaszaik valójában nem is az egyetemi képzés, hanem a középiskolában, a médiákban, a művelődési rendezvényeken, a versenyeken és a színházban összeszedett tudásukat tükrözik.

1. felmérés – második évfolyam

Öt *másodéves* hallgató közül mind az öten ismerik Sziveri János nevét. Kettő a Magyar Tanszék 2013-as Kontaktzóna-műsorán hallották először, egy hallgató az általános iskolában, amikor is ismerőse Sziveri-verset szavalt, egy hallgató egy magyarországi internetes versportálon, egy pedig az interneten egy Sziveri-szavalóverseny kapcsán hallotta a költő nevét. A középiskolai tanulmányaik során hárman nem hallottak róla, két hallgató tananyagon kívül olvasott tőle verset. Mind az öten tudják, hogy vajdasági/muzslyai születésű, hárman kötik az *Új Symposion*hoz, említik, hogy élt Újvidéken,

Szabadkán, majd kénytelen volt Magyarországra emigrálni, hogy politikai nyomásnak volt kitéve, verseket írt, egy hallgató szerint: „Költészete meglehetősen radikális és innovatív volt mind Vajdaságban, mind Magyarországon.” Egy másik hallgató szerint: „Korán meghalt, harmincegynéhány évesen, betegség miatt. Életének utolsó gyötrelmes évei nyomot hagytak költészetén, verseiben nagyon élethűen, lehenyerlő drámaisággal tudja visszaadni szenvedéseit.”

A Sziveri János Művészeti Színpadról hárman hallottak (egy a *Sikolyról* is), ketten nem. Hárman nem tudnak említeni tőle kötet-címeket, verscímeket, ketten egy-két címet. Sziveri-mű színházi produkció formájában három hallgató előtt nem ismeretes, ketten említik a Kosztolányi Színház előadását, egy cím szerint. Magyarországi vonatkozások kapcsán ketten semmit nem tudnak, egy hallgató említi, hogy Veszprémben újraalakult az *Új Symposion Ex Symposion* névvel, egy hallgató tud az *Ex Symposion* Sziveri-számáról, egy hallgató említi, hogy Magyarországon is van érdeklődés a munkássága iránt. Az egyetemen a tananyagban még egyik hallgató sem találkozott a névvel. A Sziveri-díjat hárman magyarországinak tartják, ketten vajdaságinak. A Sziveri Intézetről négyen nem hallottak, egy hallgató igen.

2. felmérés – első évfolyam

Az elsőévesek körében végzett röpfelmérésben húszan vettek részt, de négyen semmit nem tudtak a költőről. A *Mit tud Sziveri Jánosról és életművéről* kérdésre a következő válaszok érkeztek:

Muzslyai születésű. A középiskolában csak egyszer említettük a nevét, de mivel a tanárnő nem igazán kedvelte, nem is vettük át részletesen. Sinkó-díjas.

Hallottam a nevét, úgy tudom, már nem él. Nemrég az egyik szabadkai színház a verseiből előadást készített *Az ember komédiája* címmel, Táborosi Margaréta rendezésében. Vajdasági költő, a 20. sz. második felében élt és alkotott, a 60-as évek táján. Valamelyik Symposionba is írt. Nem olvastam tőle semmit.

A középiskolában megemlítettük a nevét, vajdasági író.

Középiskolás koromban találkoztam vele. A Művészeti Vetélkedő után ellátogattam a zsűritagokhoz, hogy ugyan mit tanácsolnak az elkövetkezendőkben. Az egyik zsűritag azt mondta, hogy ismerkedjek meg Sziveri János verseivel, ugyanis az ő művei „tökéletesen illenének” hozzám. Megtudtam, hogy ő is vajdasági. A könyvtárban volt egy kötete, de nem volt elérhető a számomra. Így véget is szakadt az ismerkedés Sziveri Jánossal.
Középiskolában, magyarórán hallottam a nevét. XX. századi író, vajdasági.
Csak megemlítettük a középiskolában a nevét.
A középiskolában találkoztam a nevével. Irodalomtörténész, vajdasági író. Nem ismerem egy művét sem.
A középiskolában hallottam a nevét, de nem tanultunk róla semmit.
Ismerősnek hat a név, valószínűnek tartom, hogy tanultunk róla.
Igen, hallottam már Sziveri Jánosról, az egyetemen találkoztam a nevével, de sajnos már nem emlékszem rá, hogy mikor és mivel kapcsolatosan. Munkásságát nem igazán ismerem. Annyi biztos, amint internetközelben leszek, megnézem.
Hallottam már a nevét. Tudom, hogy a vajdasági írók közé tartozik. Középiskolában említettük a nevét, amikor a kortárs írókról beszéltünk. Nem tudok az életéről mondani semmit, csak annyit, hogy muzslyai származású. Nem ismerem a műveit.
Hallottam a nevét az iskolában, a televízióban. Vajdasági író, muzslyai születésű, Magyarországon él. Nem ismerek tőle semmit.
Sziveri János nevével az egyetemen találkoztam az elmúlt pár hónap során. Ha jól emlékszem, költők között említették. A vajdasági költők közé sorolnám, de nem vagyok benne biztos. Munkásságáról annyit hallottam, hogy érdemes róla/tőle olvasni.
Sziveri János nevével még nem találkoztam. Sajnos műveit nem ismerem.
Igen, hallottam már a nevét. Ősszel, itt az egyetemen. Ha jól tudom, író vagy költő. Nem tudok többet róla. Ha jól emlékszem, akkor vajdasági.
Igen, hallottam középiskolai tanulmányaim alatt, de sajnos csak megemlítettük, nem beszéltünk róla átfogóan, ezért művei címét, életrajzát sem ismerem. Vajdasági származású.

A két felmérés érezhetően tükrözi az 1. és a 2. évfolyam tudása közti szintkülönbséget, amelyet – az utalások szerint is – jórészt a 2013 februárjában megtartott Kontaktzóna-műsornak köszönhetünk. A jelen anketozás csonka maradt, a 3. és a 4. évfolyam tesztelése biztosan egészen más eredményeket mutatna. Az azonban ennyiből is kitéjt, hogy mennyire fontos minden seregszemle, vetélkedő, szavalóverseny, akár maga ez a kérdőívés is, mert figyelemfelkeltő, s ezáltal máris hozzájárul a kanonizációs folyamatokhoz.

Sziveri János életművének vajdasági közkinccsé tétele még várat magára.

SZIVERI-ÉRTELMEZÉSEK

Sziveri János költészete ma is igen időszerű, sorsa, tragikus története úgyszintén, viszont aktualitása ellenére sem kapja meg a neki kijáró figyelmet, „egyetemes magyar irodalmi kanonizációja elmaradt, jelenléte az irodalomtörténeti reflexióban csekély, és ismertsége is jórészt a szakmára korlátozódik.”¹

2014-ben, a költő születésének 60. évfordulóján megélénkült kissé az érdeklődés, de ez még mindig nem nevezhető kielégítőnek.

Jelen írás a *Sikoly* folyóirat két tematikus Sziveri-számát vizsgálja, a 2006-os 6. számot és a 2014-es 38. számot.

Szembetűnő, hogy 2014-ben, amikor ennek valóban kiváló apropója lett volna, a *Sikolyon* kívül egyetlen vajdasági lap sem szentelt tematikus számot a költőnek, kötetet sem adtak ki a vajdasági kiadók. Természetesen a teljes magyar nyelvterületen nemcsak ez a folyóirat foglalkozik Sziveri költészetével, tematikus lapszámban emlékezett meg Sziveriről az *Ex Symposion* (1999/28–29), a *Puskin Utca* (2007/2–3), a *Tiszatáj* (2014/1), illetve tematikus blokkban a *Parnasszus* (2009/1).²

A kiválasztott *Sikoly*-számok szövegeit átvizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a Sziveri-értelmezések két szempont szerint szerveződnek: elsősorban a Sziveri-jelenségre, a költő személyes sorsára koncentrálnak, s csak másodsorban foglalkoznak magával a költészettel poétikai szempontok szerint. Erre a magállapításra jut Fürkőli Gábor is *Kell-e nekünk Sziveri János?* című írásában: „olyan

---

1 Pintér Viktória–Ladányi István: Határon kívül? Sziveri Vajdaságon kívüli recepciója. *Sikoly*. 2014/38. 31.

2 Vö. Pintér Viktória–Ladányi István: i. m. 31–37.

jelentéktelen időbeli távolságból, mint a halála után eltelt néhány év, a leghitelesebben még mindig a személyes jellegű visszaemlékezések, a költészetével kapcsolatos közvetlen benyomások és reflexiók hangzanak, még ha azok nem is mentesek a már emlegetett sémák jellemzőitől: a vakmerő közéleti költő, aki csak bajt hozott fejére, aki alul maradt a történelem embertelen gépezetével szemben, a bukott vátesz.”³

Az időbeli távolság növekedése következtében a személyes emlékezetről szükségszerűen helyeződik át a hangsúly a tudományos közelítésre. E tekintetben Pintér Viktória és Ladányi István a *Tiszatáj* 2014/1-es számára hívják fel a figyelmet, amelyben lábjegyzetbe szorulnak a személyes megjegyzések, s a tudományos megközelítés dominál.⁴ Írásomban azt kívánom feltárni, hogy e tendencia milyen mértékben érvényesül a *Sikoly* tematikus lapszámaiban, a két szám között eltelt nyolc év alatt történt-e elmozdulás a személyes érintettség hangjaitól a tudományos feldolgozás felé.

A 2006-os *Sikoly*-szám szervezőelve a szubjektív viszony, a szerkesztők „az emlékezéseket, történeteket, szubjektív értelmezéseket hívó Sziveri-versek megjelenítésével a személyes érintettség horizontjában tartják Sziverit, az embert”.⁵ A szám szövegei kettős keretezésűek, két költemény keretezi azokat a belső borítón (Szűgyi Zoltán: *Pillangóvers a kérdésről*, Sziveri János: *Zavar*) és kettő a lapokon (Sziveri János: *A holnap hősei*, *A holnap őse*), s e kereten belül Sziveri-versek és -értelmezések helyeződnek párbeszéd-helyzetbe. A Szűgyi-vers kérdésre mintha a *Zavar* sorai válaszolnának, majd újabb kérdéseket vetnének fel. A holnap őseként megjelenő lírai ént pedig a holnap hősei árulják el, vagy adják el. *A holnap hősei* első sorát („előkerülnek a romlandó lények”) mintha *A holnap őse*-ben részletezné a versszubjektum, az előkerülő romlandó lények csepűrágók, gazok, együgyűek, akik megválasztják cinkosukat, s akik hallgatósága „szinte fáj a fülnek”. A folyóiratban közölt írások pedig *A holnap őse*-ben feltett első kérdésre próbálnak választ adni: „Ki vált meg engem?” Mindegyik

3 Förköli Gábor: Kell-e nekünk Sziveri János? *Puskin Utca*, 2007/2–3. 27.

4 Vö. Pintér Viktória–Ladányi István: i. m. 35–36.

5 Uo. 33.

értekezés egy-egy megváltási kísérlet a hallgatás ellenében, hogy a holnap ne csak rombolást hozzon.

Kontra Ferenc emlékszövege mintegy előszóként a személyes találkozások és a személyiség megidézésére tesz kísérletet, s foglalozik a Sziveri-életmű utóéletével is. Felhívja a figyelmet az utókor felelősségére: „Sokoldalúbb és színesebb egyéniség volt annál, mint amilyenek sokan láttatni próbálták. Már-már félő volt, hogy egydimenziós kitalált költőként vonul be az irodalomtörténetbe, akinek nagyságát csupán az determinálta, hogy eltávolították az Új Symphonion éléről, majd megpróbáltatások sorozatát kellett kiállnia.

Példaértékű ez a sors és tragikus ómen. Mindezen most szerencsére enyhítenek a visszaemlékezések, igényes elemzések, tanulmányok, melyek az utóbbi időben jelentek meg, túl az első döbbeneten, túl a sokat emlegetett életrajzi tényeken, nem feledkezve meg arról, hogy maradandó értékű verseket hagyott ránk azokból az évekből is, amikor még nem volt »üldözött«. Mi tartozunk neki egy teljesebb képpel.” Az egyoldalú kultusz veszélye az árnyalt, teljes kép megrajzolásával kerülhető el, s ebben a visszaemlékezések és az elemzések is ugyanolyan fontos szerepet töltenek be.

Sáfrány Attila *A szellemi monolit* című írása kezdetén azonnal leszögezi, hogy őt nem kötik személyes emlékek Sziverihez, egyszer sem látta őt, előadásmódját csak hangszalagról ismeri, versei által szólíttatott meg, nem az élő embertől. Sáfrány szerint hiteltelen úgy beszélni a költőről, hogy figyelmen kívül hagyjuk a politikum kérdéskörét, s értekezése végig akörül az egyetlen-hatalom problematikája körül forog, s mintegy kívülállóként igyekszik megvilágítani a Sziveri-ügyet. A szerző hangsúlyozza, hogy az olyan kicsiny monolitikus rendszerekben, mint a vajdasági magyar irodalom, elkerülhetetlen, hogy néhány erős egyéniség domináns pozícióra tegyen szert. Ezt a jelenséget magában nem tartja rossznak, nem a rendszeren belüli aktőrökben, hanem a rendszer tömbszerű felépítésében találja meg a hibát, amely nem biztosítja a pluralista szellemi közeget.⁶ Sáfrány írása is az utókor felelősségével, feladataival zárul: „A szellemi monolit még közel sem a múlté. A maga sokszínű esztétikájával ennek a

6 Sáfrány Attila: *A szellemi monolit*. A Sziveri-ügy kapcsán. *Sikoly*, 2006/6. 19–20.

magatartásnak most már a valódi pluralizálódás felé kellene elvezetnie, és nem egyetlen csoportosulás oldaláról, hanem egyszerre több irányból kiindulnia.”⁷

Csányi Erzsébet szigorúan poétikai szempontok szerint elemzi Sziveri *A péterváradhi hídnál alkonyodik* című költeményét, melyről megállapítja, hogy „banális lírai légyottra hív bennünket”⁸ A szerző szoros olvasással, sorról sorra veszi górcső alá a verset, mely József Attila *A Dunánál* című költeményének alaphelyzetét imitálja.

Kónya-Kovács Otília Sziveri költészetében a szerelem motívumát vizsgálja a *Társastervezés* szomszédságában. A szöveg elején, ahogyan N. Czirok Ferenc írásában is, megjelenik a megszólalás nehézsége, az írás elkezdésének problémája. Kónya-Kovács a személyes hangvételű kezdést követően igyekszik a művekre koncentrálni, N. Czirok viszont végig a személyesség keretein belül marad.

A szám versválogatása is nagyon lényeges: emblematikus költemények kaptak helyet a folyóirat hasábjain, a már említetteken túl a *Felröhögünk a dolgok állásán, az Álompolgárok, az Ingyencirkusz Mák Ferinek*. A lapszámban a személyes hangvétel dominál, és az utókor feladatának felismerése, a teljesebb kép felvázolásának sürgetése a meghatározó.

A 2014-es tematikus szám a 2006-os válogatásban is megjelenő *Ingyencirkusz Mák Ferinek* című költeménnyel indul, majd ezt Mák Ferenc *Rosszkezdünk tavasza – 1983 – Leszámolás, karrier és térnyerés a Vajdaságban* című személyes, de mégis tárgyilagos, tényfeltáró írása követi. Mák hangsúlyozza a minket Sziveri halálától elválasztó időbeli távolságot. Az a negyed évszázad, ami eltelt azóta, nem homályosította el a költő arcát. „A költő arca elkristályosodna, elhomokosodna az időben?”⁹ – teszi fel a kérdést a szerző, majd azt válaszolja, hogy Sziveri esetében a személyes sors és a költészet egymást erősíti, ily módon válik tapintható történelemmé, s nemzedéke legkiválóbb

7 Uo. 22.

8 Csányi Erzsébet: Az elvont világ leföldelése. Elemzési súlypontok Sziveri János *A péterváradhi hídnál alkonyodik* című verséhez. *Sikoly*, 2006/6. 25.

9 Mák Ferenc: *Rosszkezdünk tavasza – 1983 – Leszámolás, karrier és térnyerés a Vajdaságban*. *Sikoly*, 2010/38. 4.

tagjainak életében még mindig párbeszéd szintjén van jelen.¹⁰ A folyóiratszám ezt a párbeszéd-szituációt is szemlélteti.

Mák visszatekint a szerkesztőség formálódására, tevékenységére, s ez a perspektíva lehetővé teszi számára az akkor nem érzékelt összefüggések megvilágítását is. Az *Új Symposion* szétverésének a körülményeit a következőképpen fogalmazza meg: „A politikust, az egyetemi tanárt, az intézeti igazgatót és az állambiztonság emberét az általunk képviselt és gyakorolt kritika határozottsága rémítette meg. Ugyanis a politikus, az egyetemi tanár és az intézet igazgatója az állambiztonsági ember felügyelete mellett is világosan fölismerte, hogy a kritika és a bírálóat egyszer az ő pozíciójukig is elér. 1983. május 9-én tehát válllvetve mentek elébe az események kiteljesedésének.”¹¹ Mák Ferenc a szöveg zárlatában megnevezi e történet szereplőit: Major Nándort (a politikust), Fehér Kálmánt (az intézeti igazgatót), Erdélyi Károlyt (az állambiztonság emberét), valamint a kihallgatások indulatos keretlenségét, Siflis Lajost. Egyedül az egyetemi tanárt nem nevezi nevén, csupán ennyit ír róla: „Csak a Sympó-történet szürke eminenciása osztogat még ma is remegő kézzel – rendületlenül – irodalmi díjakat.”¹² Irodalmi körökben a konkrét megnevezés nélkül is tudható, hogy Bányai Jánosra utalnak e sorok, s nem véletlen, hogy épp a díjak odaítélésének rendületlen gyakorlatát emeli ki vele kapcsolatban a szerző, mely átöröklődött a jelenbe is. Az irodalmi díjak odaítélésének olykor kifogásolható gyakorlata ma is alkalmazott gyakorlat.

Pap (Peé) Tibor *Bábeli kűrzavar* című írása a Sziveriéhez hasonló *persona non grata* pozícióból íródik, s témája a kulturális mező eljárási deficitje. Pap szerint „a Sziveri János szimbolikus örökségéhez való viszonyulás mindenképpen alkalomként szolgálhatna a kulturális mező szisztematikusan torzító kommunikációs beidegződések dekonstruálására.”¹³ Rávilágít a régi beidegződések jelenkori gyakorlóinak tevékenységére. A jelenlegi helyzetet rossznak, de nem reménytelennek tartja. Meglátása szerint a demokratikus fordulat tágította

10 Uo.

11 Uo. 6.

12 Uo. 9.

13 Pap (Peé) Tibor: Bábeli kűrzavar. *Sikoly*, 2014/38. 20.

a cselekvési teret a vajdasági magyar kulturális mező aktorai előtt, s így ma már az átjárhatóbbá vált, világunkban a Sziveri-szerkesztőség leváltásakor tapasztalt kényszerpályák nem érvényesülnek. Pap úgy véli, adósak vagyunk még a kulturális mező értelmezésével, az intézményes és szerepkényszerek, -lehetőségek feltárásával. Reméli, hogy ez az önfeltáró kutatás a következő kerek évfordulóra elkészül.¹⁴

A társadalmi környezet és a politikum áll Sándor Zoltán értekezésének középpontjában is. Sziveri politikai költészetét ma is hitelesnek és aktuálisnak érzi, szerinte „ezt nem csak annak köszönheti, hogy zsigerileg ragadott meg egy adott kort, és annak sajátos lenyomatát képezi, hanem azért is, mert rátapintott a mindenkori politikum gondolkodásmódjának és módszereinek lényegére.”¹⁵

Pintér Viktória és Ladányi István, valamint Csányi Erzsébet cikkei Sziveri recepciójával és ismertségével foglalkoznak. Csányi Erzsébet felvázolja, miképpen alakul a költő opusának vajdasági recepciója, milyen szempontok szerint íródnak az elemzések, illetve milyen intézmények vesznek részt ebben a munkában, valamint ismerteti az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén 2014-ben végzett felmérés eredményeit. Az utóbbi pedig elsősorban Sziveri vajdasági kanonizáltságát állítja középpontba. Csányi Erzsébet alaptétele, hogy „Sziveri János a vajdasági magyar hivatalos művelődési, kiadói és oktatási intézményrendszerben többé-kevésbé a mai napig tabutéma, kényes kérdés, agyonhallgatott, avagy minorizált jelenség. Sziveri Jánosnak még mindig adósai vagyunk, elsősorban mi itt a Vajdaságban.”¹⁶ Csányi azt állítja, hogy az első hiánypótló lépéseket Magyarországon tették meg, Vajdaságban csak a költő szülőfaluja, Muzslya igyekezett ápolni szülőtte szellemiségét a Sziveri János Művészeti Színpad létrehozásával 1993-ban és annak esszé- és verspályázatával. 2008-ban a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium kiadásában jelent meg Lábadi Zsombor Sziveri-monográfiája, de ez a munka is a Pécsi Tudományegyetemen

14 Uo. 21.

15 Sándor Zoltán: „Bennünk erénnyé magasztosult a gyalázat”. Sziveri János politikai költészetének társadalmi háttéréről. *Sikoly*, 2014/38. 26.

16 Csányi Erzsébet: Sziveri a Magyar Tanszéken. *Sikoly*, 2014/38. 41.

született. Az újvidéki Magyar Tanszék 2013-ban egyik Kontaktzóna-rendezvényét szentelte Sziverinek. A vajdasági események közül meg kell még említeni a Kosztolányi Dezső Színház *Az ember komédiája* című darabját, melyet Táborosi Margaréta rendezett 2014-ben. Az előadással kapcsolatban a rendező írása ugyancsak helyet kapott a *Sikoly* tematikus számában.

Lábadi Lénárd írása a fiatal nemzedék feltűnését jelzi, amelyre a korábban említett feladatok várnak a Sziveri-líra kanonizációja érdekében. Lábadi a geometriát, pontosabban a kör síkidomát véli felfedezni a *Szabad gyakorlatok* narancs-ciklusának szerkezetében.

Fenyvesi Ottó *Van, aki forrón szereti* című írása a személytelen személyesség jegyében íródik, felvázolja azt a társadalmi, kulturális környezetet, amelyben a Sziveri-életmű kibontakozott. Sikerül úgy megszerkesztenie emlékezését, hogy az a múltról szóljon, de a jövőre irányuljon egy közösség magatartását szolgálva.

A 2014-es *Sikoly*-szám szempontjait és megszólalásmódjait tekintve komoly elmozdulást mutat a 2006-os válogatáshoz képest. Míg korábban a személyes jelleg dominált, a költő születésének 60. évfordulójára készült tematikus számban a tudományosság felé billen a mérleg nyelve. Meglátásom szerint mind a személyes, mind a poétikai jellegű értelmezések lényegesek. Az előbbi főleg kultúrtörténeti, kultúrpolitikai, irodalomtörténeti szempontból. A vajdasági magyar irodalom megírására vállalkozók számára megkerülhetetlenek e visszaemlékezések, ugyanis az egymással párhuzamosan működő struktúrák és az elhallgatások, negligálások következtében a hivatalos dokumentumokból mindenképpen csakis egyoldalú, fájó hiányokkal teli történet szőhető. S nem utolsósorban azért is fontosak e személyes hangvétellű, mégis pontos helyzetfelmérések, mert kísérteties hasonlóságokat fednek fel a mai és a nyolcvanas évekbeli közélet között.

Irodalom

Förköli Gábor: Kell-e nekünk Sziveri János? *Puskin Utca*, 2007/2–3. 22–27.

Sikoly, 2006/6.

Sikoly, 2014/38.

OPUS KÖNYVEK 2.

BAL-KÁNON

Tanulmányok
Sziveri János műveiről

Kiadó:

Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Újvidék

A kiadásért felel:

Dr. Csányi Erzsébet

Szerkesztette:

Dr. Csányi Erzsébet

Recenzensek:

Dr. Bence Erika

Dr. Horváth Futó Hargita

Lektor:

Buzás Márta

Műszaki szerkesztő:

Barna Csaba

Fedőlapterv:

Antal László

Készült az újvidéki **Sajnos** Nyomdában 2015-ben

Példányszám: 300

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

821.511.141(497.11).09 Sziveri J.(082)

BAL-kánon : Tanulmányok Sziveri János műveiről
/ szerkesztette Csányi Erzsébet. – Újvidék : Vajdasági
Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2015 (Novi Sad :
Sajnos). – 176 p. ; 23 cm. – (Opus Könyvek ; 2)

Példányszám 300. – 7. p. : Előszó / Csányi Erzsébet.
– Bibliográfia.

ISBN 978-86-85245-31-2

a) Siveri, Janoš (1954–1990) – Zbornici

COBISS.SR-ID 302394119

Sziveri János

Bal-kánon

A soros tirannus markában
melengeti véreres fütykösét
és unalomra riad.

Ecsetvonásnyi
csak az alkonyat, s repedt farán
cserzett marhabőr. „Létünk ürül” –
véli az elfojtott szemlélő,
s amit lát nem egyéb. Amott
tücsökfejű görnyedt janicsár
bajlódik ormótlan tökével. Piszmog.
Távolról fénylenek a csüngő
golyóbisok.

Csatangol ismert
tájakon a Krózus. Szele –
akárha nemzetiszín lobogót –
lebbenti a letolt gyolcsgatyát.
Van hely elég, bemélyedés éppúgy,
mint más üreg, bátran üríthet
a vendég, ki ködlő honára nem lel.

Látja-e sorát bárki tirannusoknak?
Ki fogja majd megalkotni fel-
magasztalásukat – és ingatag
hatalmukat majdan ki dönti meg?
Csöndnek csőd az ára.

A pávák
helyettünk rikoltanak a dermedt
bárfalon, honnan hajdan alá-
bukott a gyáva népség, behódolva így
a nehézkedés pillanatnyi érveinek.
Agg bégek és agák, emitt meg
hímnemű tábornokasszonyok
vermelő csatája dúl. Esők
bronzleve zúdul a nyakba – s miként
a vizelet.

Távolabb a tücsök-
fejű janicsár serényen morzsolja
vesszejét. S míg petyhüdt
tagjával bajlódik, az erjedő
fűben szelíden piheg az asszonyállat.
Engedelmeskedni kész.

Nem úgy a szerszám.

Sziveri János 1954. március 25-én született Muzslyán, 1990. február 1-jén halt meg Budapesten. Sorsának topográfiájában a kivonulás, a hátatfordítás is jelen van, amivel arra figyelmeztet bennünket, hogy szolgálként az élet élhetetlen. Röpke harminchat éve elegendő volt arra, hogy ezt lényével és költészetével tömény szimbólummá növesse.

Az akkori intézményes hierarchia, „bal kánon” viszont hosszúéletűnek bizonyult, zavartalan működése nyomán a vajdasági magyar tudományosság még mindig nagy adósa Sziveri Jánosnak.

Törlesztésünk szórványos: civil szervezeti kezdeményezésként a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium adta ki 2008-ban Lábadi Zsombor Sziveri-monográfiáját A lebegés iróniája címmel.

Ehhez kíván csatlakozni a jelen kötet, szintén a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium kiadói műhelyéből.

A tanulmánygyűjteményben a vajdasági kutatók mellett helyet kapnak a szlovákiai, horvátországi, magyarországi, szerzők is, ami Sziveri egyetemes magyar irodalomban kivívott szerepének jelentőségére világít rá.

A kötet szerkesztőjének célja mindenekelőtt a hazai, vajdasági Sziveri-recepció fellendítése, a költői életmű adekvát beágyazása a vajdasági magyar irodalom történetébe, friss olvasatok gerjesztése, a költői szó lobogásához szükséges szabad szellemiség, levegő biztosítása. Mert Sziveri János lovának „patkója idevaló”, s amit kikapar a fölszín alól, annak jelentésárnyalatai a mi szemünkben villódnak a legpazarabb fénytörésben - időszerűbben, mint bármikor.

Csányi Erzsébet